

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქართველური ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

მარინა კაკაჩია ქეთევან მარგიანი მარინა ჯღარკავა

**ქართველურ ენათა
სემანტიკა-სემასიოლოგიის
საკითხები**

თბილისი 2018

ნაშრომში განხილულია ქართველურ ენათა სემანტიკა-სემასიოლოგიის ცალკეული საკითხები მეგრულის, ლაზურის, სვანურის მდიდარი ემპირიული მასალის საფუძველზე.

რედაქტორი: პროფ. **მერაბ ნაჭყებია**

რეცენზენტები: პროფ. **თამილა ზვიადაძე**
პროფ. **მედუა საღლიანი**

ავტორები მადლობას უხდიან აფხაზეთის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს მხარდაჭერისათვის.

© მარინე კაკაჩია, ქეთევან მარგიანი, მარინა ჯღარკავა, 2018

ISBN 978-9941-25-553-3

წინასიტყვაობა

ფასდაუდებელია დამწერლობისა და მწერლობის მნიშვნელობა ცალკეულ ეროვნებათა, თუ ეთნოსთა ლინგვოკულტუროლოგიური შესწავლის თვალსაზრისით. უპირველეს ყოვლისა, უძირითადესი როლი ენიჭება სახელმწიფო (სალიტერატურო) ენას, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ცოცხალი მეტყველების კვლევა ნაკლები ღირებულებისაა! არა მხოლოდ არქაულ ლექსემათა, თუ გრამატიკულ მოვლენათა შემონახვის თვალსაზრისით, არამედ არაკანონიკურ, არანორმირებულ, თავისუფალი განვითარების მქონე უმწერლობო ენებსა თუ დიალექტ-კილოკავებს უდიდესი ღვაწლი შეიძლება ჰქონდეთ უნივერსალიათა თუ „ენების ფილოსოფიურ-თეორიული პრობლემების გადასაწყვეტად“ (ვ. ჰუმბოლდტი).

პროფესორ ი. ჩანტლაძეს დავესესხებით: შემთხვევითი არაა, რომ თავის დროზე ნიკო მარი საგანგებოდ აღნიშნავდა: საქართველო **ცოცხალ საენათმეცნიერო მუზეუმს წარმოადგენსო**. თავი რომ დავანებოთ არამონათესავე ენებს, საქართველოს ენობრივი სამყაროს საოცარი სიმდიდრის საჩვენებლად მარტო ქართული ენის 17, ქართველურ ენათა (სვანური, მეგრული, ლაზური) 10 დიალექტის დასახელებაც იკმარებდა.

საუკუნის წინ ითქვა დიდებული რამ ნიკო მარის მიერ: „ვფიქრობდი, რომ სინას მონასტრის ბიბლიოთეკაში დაცული უძველესი ქართული დათარიღებული ხელნაწერი 864 წლისა მომცემდა ქართული ენის უძველეს სახეს, მაგრამ იმედი გამიცრუვდა და განცვიფრებულიც დავრჩი: **ძველი სამწერლობო ენა არ აღმოჩნდა იმდენად არქაული**, რამდენადაც ვფიქრობდი; პირიქით, ის ამტკიცებდა ცოცხალი ქართული მეტყველების ბევრ თავისებურებათა კანონიერებასა და სიძველეს“ (მარი).

ნერილობით ძეგლებს, თუნდაც უძველესთ, არ შეუძლიათ გასწიონ ხალხური ცოცხალი ენის მაგივრობა. ისინი ვერ წარმოადგენენ მთელი სიმდიდრითა და მრავალფეროვნებით ენის ფორმებსა და ფუნქციებს. ამისათვის მეტად მნიშვნელოვანია ისეთი ენების შესწავლა, რომლებიც ქმნიან მეტყველების ფორმების თავისუფალი განვითარების აუცილებელ პირობებს და შებოჭილი არ არიან ლიტერატურის საქმეში ჩარევით. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იდიომები ქართული (ქართველური) ტომების: სვანებისა და მეგრულ-ლაზებისა, რომლებშიც **ენა ცოცხლობს ჯერ კიდევ თავის ბუნებრივ – მუდმივი წვის მდგომარეობაში და სწორედ ამ ენებს უნდა მივაქციოთ ჩვენ განსაკუთრებული ყურადღება, თუკი გვინდა წარმოვადგინოთ ქართული ენის ნათესაობა და განვითარება** (ა. ცაგარელი).

ქართველურ ენათა შედარებითი კვლევა ქართველოლოგიურ ლინგვისტიკაში მემკვიდრეობით გადმოცემული ამოცანაა. ამ ამოცანის წარმატებით გადაწყვეტის საფუძველი წინა თაობის მეცნიერთა მიერ არის მომზადებული. ამ საკითხს დღესაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა.

ნაშრომი „ქართველურ ენათა სემანტიკა-სემასიოლოგიის საკითხები“ წარმოადგენს ქართველურ ენათა – მეგრულის, ლაზურისა და სვანურის – ლექსიკოლოგიის, სემანტიკა-სემასიოლოგიის ცალკეული თემებისა და საკითხების შესწავლის მოკრძალებულ ცდას;

საანალიზო სვანური ბალსზემოური მასალა ამოკრებილია ძირითადად სვანური ენის ქრესტომატიიდან, სვანური პროზაული ტექსტებიდან (ტ. I ბალსზემოური კილო), კოდორული ქრონიკებიდან; მეგრულ-ლაზური მასალაც ამოკრეფილია გამოცემული ლექსიკონებიდან და ტექსტებიდან; უხვად არის წარმოდგენილი და მაქსიმალურად არის გათვალისწინებული ცოცხალი

მეტყველების ნიმუშები სამეცნიერო ექსპედიციებისა და საველე მუშაობის დროს მოპოვებული მასალების სახით.

ვფიქრობთ, რომ ემპირიულ მასალზე დაფუძნებულმა გამოცემამ ახალი, ლინგვისტურად საინტერესო ფორმებითა და ფაქტებით უნდა გაამდიდროს ქართველური ენების ლექსიკურ-სემანტიკური ფონდი. აღნიშვნის ღირსია ის გარემოებაც, რომ ავტორებს – მარინე კაკაჩიას, ქეთევან მარგიანს, მარინა ჯღარკავას – აქვთ ქართველურ ენებზე სალექციო, სამეცნიერო და პრაქტიკული მუშაობის მრავალწლიანი გამოცდილება, იმავდროულად, გარკვეული სამუშაოები აქვთ ჩატარებული ქართველური ენების მორფოსინტაქსის საკითხებზე, დევნილთა მეტყველების შეკრების, პუბლიკაციისა და შესწავლის თემატიკაზე.

ავტორთა მრავალწლიანი გარჯისა და შრომის მიუხედავადაც კი თემატურად საინტერესო და დატვირთული ნიგნი დღის სინათლეს ვერ იხილავდა, რომ არა აფხაზეთის განათლების სამინისტროს ეგიდით განხორციელებული უკვე მრავალწლიანი პროექტი „აფხაზეთის მეცნიერთა მხარდაჭერის პროგრამა“, რომელმაც არც მეტი და არც ნაკლები, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ სასიცოცხლო სული შთაჰბერა არაერთი აფხაზეთელი ქართველისა, და, ზოგადად, დევნილ მეცნიერთა ნააზრევსა და ნაჯაფარს.

ავტორები მადლიერებით მიიღებენ და სამომავლოდ გაითვალისწინებენ ქართველოლოგთა, განსაკუთრებით კი ქართველური ენების მკვლევართა, სპეციალისტთა, ქომავთა, გულშემატკივართა ყველა სახის შენიშვნას, რჩევას, რეკომენდაციას.

შესავალი

ენა არის სმენით (აკუსტიკურად) და მხედველობით (ოპტიკურად) აღქმადი ნიშნების სისტემა.

ენობრივი ნიშნების შინაარსობრივ მხარეს სემანტიკა არკვევს. მისი ძირითადი კატეგორიაა „მნიშვნელობა“. სემანტიკის ბუნების გასაცნობად საჭიროდ მიგვაჩნია ენობრივი ნიშანი წარმოვადგინოთ სემანტიკურ ქრილში და მისი ანალიზის საშუალებით გამოვკვეთოთ უმნიშვნელოვანესი სემანტიკური ერთეულები. ენობრივი ნიშნების ზემოთ მოცემული დახასიათების შინაარსისაგან განყენებით აქ შევთანხმდეთ, რომ ენობრივი ნიშანი არის სემანტიკური ანალიზის ბაზისური ერთეული და ის არ უნდა გავიგოთ არც სიტყვის და, მით უფრო არც ცალკეული ასოს ანალოგიით. ზოგიერთ შემთხვევაში ენობრივი ნიშანი შეიძლება დაემთხვეს ცალკეულ სიტყვას, ზოგიერთ შემთხვევაში კი მთელ ფრაზას. ყველა შემთხვევაში ენობრივი ნიშანი იმგვარი სემანტიკური ერთეულია, რომლის შემდგომი აზრიანი დანაწევრება აღარ შეიძლება (მამუკა ბიჭაშვილი).

სემანტიკა (sēmantikos – მნიშვნელობის მქონე) იგივეა, რაც სემასიოლოგია; სემასიოლოგია – (ბერძნულად sēmasia – მნიშვნელობა და logos მოძღვრება) – ლექსიკოლოგიის დარგია (განშტოება), რომელიც შეისწავლის სიტყვის მნიშვნელობას (საენობრივ მიმართებას), მის აგებულებას და დროში ცვალებადობას. ზოგჯერ სემასიოლოგია უფრო ფართოდაც ესმით. როგორც სიტყვის შინაარსეული მხარის შემსწავლელი მეცნიერება სემასიოლოგია ფართო გაგებით შეისწავლის გრძნობით ელფერს, სტილისტურ თავისებურებებს.

სემანტიკური პრობლემები განიხილებოდა ფილოსოფიური აზრის მიერ ჯერ კიდევ უხსოვარი დროიდან. დისკუსიები სი-

ტყვის მნიშვნელობასა და მის დამოკიდებულებაზე ყოფიერებასა და ცნობიერებაზე, რომლებიც იმართებოდა ანალოგისტებისა და ანომალისტების მიერ უძველეს საუკუნეებში და ნომინალისტების, რეალისტებისა და კონცეპტუალისტების მიერ შუა საუკუნეებში. ასეთი იყო სწავლება სიტყვის მნიშვნელობის ცვლასა და კონტექსტზე დამოკიდებულებაზე სქოლასტიკაში, ასეთივე პრობლემები წამოიჭრა ცნობიერების ენობრივი გამომსახველობის ადექვატურობასა და წინააღმდეგობებს შორის მე-17-18 საუკუნეების ფილოსოფიის წინაშე. მაგრამ ყველა ეს პრობლემა არ განიხილებოდა თავად ლინგვისტურ დისციპლინებში, მაგალითად, გრამატიკაში. მე-19 საუკუნის ჩათვლით ერთადერთი ლინგვისტური მეცნიერება, რომელიც ასე თუ ისე ეხებოდა სემანტიკის პრობლემებს, იყო ეტიმოლოგია. მხოლოდ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში იმასთან დაკავშირებით, რომ გაიზარდა ინტერესი ენის არა მხოლოდ ბგერითი, არამედ „ფსიქოლოგიური“ მხარის მიმართ, დადგა სემანტიკის, როგორც დარგის, გამოყოფის აუცილებლობის საკითხი. თავად ტერმინი „სემანტიკა“ შემოიტანა ფრანგმა ლინგვისტმა მიშელ ბრეალმა. მისი განმარტებით, სემანტიკა არის მეცნიერება, რომელიც შეისწავლის ენობრივ ერთეულთა შინაარსს (აზრობრივ მნიშვნელობას).

მე-19 – მე-20 საუკუნეების ლინგვისტები თითქმის არ ეხებიან სიტყვის მნიშვნელობის განმარტების საკითხს, უთმობენ რა ფილოსოფოსებსა და ფსიქოლოგებს ამ საკითხის გადაწყვეტას. თავად კი იმით კმაყოფილდებიან, რომ სიტყვის მნიშვნელობას აიგივებენ საგანთან, რომელსაც ეს სიტყვა აღნიშნავს, ან ამ საგნის წარმოდგენასთან მთქმელის ცნობიერებაში. სიტყვის მნიშვნელობის ცვლა მთავარი, თუ ერთადერთი არა, კვლევის საგანია იმდროინდელ ენათმეცნიერებაში.

სემასიოლოგია, როგორც ისტორიული ენათმეცნიერების დარგი, შეიქმნა XIX საუკუნის I ნახევარში, როდესაც კარლ რაიზიგმა (K. C. Reisig) მოძღვრება სიტყვის მნიშვნელობის შესახებ მოათავსა გრამატიკულ დისციპლინათა შორის. კ. რაიზიგსავე ეკუთვნის სახელწოდებაც, რომელიც გავრცელდა გერმანულენოვან და რუსულ (მოგვიანებით საბჭოთა) სპეციალურ ლიტერატურაში (თანამედროვე ფრანგულ- და ინგლისურენოვან საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულია ს ე მ ა ნ ტ ი კ ა). მის წიგნში „ლექციები ლათინური ენის შესახებ“ ვხვდებით პირველ ცდებს ამ მიმართულების აღწერისა. მეცნიერს აინტერესებდა სიტყვის ისტორიული განვითარება.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ამ სფეროში აღმოცენდა პირველი ლინგვისტური კონცეფციები: ჰეიმან შტეინტალისა და ვილჰელმ ვუნდტის კონცეფცია. მე-20 საუკუნის ლინგვისტები ყურადღებას აქცევდნენ მორფემებს, ფრაზეოლოგიზმებს, წინააღდეგებს.

სემასიოლოგიური მეცნიერებების განვითარების სამ ეტაპს გამოყოფენ: 1. ფსიქოლოგიური ან ევოლუციური. კულტურას განიხილავს როგორც ევოლუციის პროდუქტს. ენობრივ სემანტიკას უპირისპირებს ერის მენტალობას. 2. შედარებით-ისტორიული; 3. ინტეგრაციული ეტაპი.

სემანტიკური კვლევის ობიექტი შესაძლებელია იყოს ცვალებადი, მისი შესწავლა კი აქცენტირებულია მეტყველების გარკვეულ ასპექტზე. ამასთან დაკავშირებით გამოყოფენ სემანტიკის რამდენიმე სახეობას: კოგნიტურს, ლექსიკურს, ფორმალურს, გენერატიულს. თითოეულ ამ სახეობას თავისი გარკვეული მიზნები აქვს:

კოგნიტური შეისწავლის ურთიერთდამოკიდებულებას მეტყველების ნაწილებსა და ამ ენაზე მეტყველთა კულტურულ

მენტალიტეტს შორის. ამ მიმდინარეობის სპეციალისტები ცდილობენ გაარკვიონ შინაარსი სიტყვისა, ფრაზისა, წინადადებისა და მათი კავშირი ცნობიერებასთან;

ლექსიკური უფრო ღრმად სწავლობს მნიშვნელობებს, ჰყოფს რა ორ ნაწილად: კონოტატად (ის, რასაც სიტყვა აღნიშნავს) და დენოტატად (ის, რაც აღინიშნება). განიხილება სიტყვის კლასიფიკაცია, ანალიზი, აღწერენ სხვადასხვა ენების ლექსიკური სტრუქტურების საერთო და განმასხვავებელ თვისებებს;

ფორმალური ყოფს ენებს მათემატიკური ფორმულის გამოყენებით;

გენერატიული არაპოპულარი მიმართულებაა, რომლის მიზანს წარმოადგენს ისეთი ენობრივი მოდელის შექმნა, რომელიც ორ სქემას იყენებს: მნიშვნელობიდან ტექსტისკენ და პირიქით.

ყველა ეს მიმართულება გაერთიანებულია ერთი საერთო სახელწოდებით „ლინგვისტური სემანტიკა“.

უმარტივესი სემასიოლოგიური ერთეულია სემა, შეიძლება ითქვას, რომ სემა არის მორფემის მნიშვნელობა, მაგრამ რადგან ფლექსიურ ენებში რამდენიმე მორფემას ერთი მნიშვნელობა აქვს, სწორი იქნება ვთქვათ: ერთი სემა შეესაბამება რამდენიმე მორფემის მნიშვნელობას.

შემდეგი სემასიოლოგიური ერთეულებია ლექსემა და ფრაზემა, რომელიც ამავე დროს ლექსიკოლოგიის შესწავლის საგანს წარმოადგენს.

ამჟამად სემასიოლოგია შეისწავლის სიტყვის მნიშვნელობის ცვლას, მნიშვნელობათა კლასიფიკაციას, სიტყვის შინაარსობრივი მხარის აგებულებას, ენობრივი ნიშნის ბუნებასა და მისი კვლევის მეთოდებს.

თანამედროვე სემასიოლოგიური კვლევის უმთავრესი მიმართულებებია კომპონენტური ანალიზი (ლ. იელმსლევი (Hjelmslev)),

დისტრიბუციული ანალიზი (ს. ზვიაგინცვეი), სემანტიკური ველების თეორია (ტრირი, ვაისბერგერი, პორციგი), ლექსიკურ-სემანტიკური ვარიირება (ვ. ვინოგრადოვი) და სხვები.

ლექსიკის სემასიოლოგიურ კვლევას უპირისპირდება ონომასეოლოგია, სიტყვის, როგორც სახელწოდების, კვლევა. ზოგჯერ სემასიოლოგია იხმარება ლექსიკოლოგიის ფარდად.

ჰუმბოლდტის თანახმად, **ადამიანი ენობრივი არსებაა, ის ცხოვრობს მისი ენით აგებულ სამყაროში და „აზროვნება დამოკიდებულია არა უბრალოდ ენაზე ზოგადად – ის გარკვეულად განპირობებულია აგრეთვე ყოველი ცალკეული ენით“** (ჰუმბოლდტი 1984 : 317).

სემანტიკა გაგებული უნდა იქნეს როგორც ნიშანი სოსიურისეული დეფინიციით, ანუ აღსანიშნისა და აღმნიშვნელის განუყოფელი ერთიანობა (მ. ქურდიანი, ენობრივი ნიშნის მორფემატული თეორია, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება XXXVI, Tb, 2008, 234).

ენობრივ ნიშანთა სემიოტიკური მოდელის იერარქიაში კი შეუწყნარებელი ჩანს სინტაქტიკისა და სემანტიკის იერარქიული ურთიერთმიმართება, რასაც თეორიულ ლინგვისტიკაში, ჩვეულებრივ, ან უკომენტაროდ გვანვდიან, როგორც ფაქტს, როგორც თავისთავად საგულისხმოს, ან, გრძნობენ რა ამ ლოგიკისტური თანმიმდევრობის არამართლზომიერებას, ლინგვისტური პოზიციიდან, ცდილობენ აბსურდული გამართლება მოუძებნონ, მაგალითად ისეთი, თითქოს შეიძლება გვქონდეს, ან შეიძლება ხელოვნურად იქნეს შექმნილი ისეთი სისტემები, რომლებიც იქნება სინტაქტიკური მიმართებები, მაგრამ თვით ეს ნიშნები მოკლებულნი იქნებიან სემანტიკას (მ. ქურდიანი, ენობრივი ნიშნის მორფემატული თეორია, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება XXXVI, Tb, 2008, 235).

სემანტიკა ქმნის, აყალიბებს, ძერწავს კონცეპტს. კონცეფტი (lat. *conceptus* – ცნება). ფილოსოფიაში გახლავთ ცნების შინაარსი, რაც ნიშნავს სახელის (ნიშნის) მნიშვნელობის გაგებას. ის განსხვავდება თვით ნიშნისაგან და მისი საგნობრივი მნიშვნელობისგან (დენოტატისგან, ცნების მოცულობისგან). ის გაიგივებულია ცნებასა და სიგნიფიკატთან. კონცეპტი ფილოლოგიასა და ლინგვისტიკაში არის მყარი ენობრივი ან ავტორისეული აზრი, რომელსაც გააჩნია ტრადიციული გადმოცემა. იგივეა, რაც მოტივი. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Концепт>

1. სიხარულის კონცეპტი ქართველურ ენებში

სხვადასხვა ხალხის მიერ სამყაროს აღქმა და შემეცნება განსხვავებულია. ეს განსხვავება ყველა ენაში თავისებურად აისახება. თითოეული ენა ინდივიდუალური სამყაროა. იგი ადამიანის გონითი კულტურის უმთავრესი ფორმაა. ყოველ ერს თავისი ენობრივი მსოფლხედვა გააჩნია. ენა განსაზღვრავს არა მხოლოდ მსოფლხედვას, არამედ ეთნოსის, ერის ეროვნულ ცნობიერებას. ერის მსოფლხედატი ენისა და ერის შინაგანი ურთიერთობის საფუძველზე აღმოცენდება.

ამა თუ იმ ენის მატარებელთა მსოფლაღქმის სპეციფიკას ასახავს კონცეპტთა, როგორც სემანტიკურ ერთეულთა, ერთობლიობა, რომელიც ქმნის კონცეპტუალურ სფეროს. **კონცეპტი მიეკუთვნება ნაციონალურ ენობრივ ცნობიერებას, იგი ენისა და აზრის ერთიანობაა**, რომელიც ასახავს იდეალური ან რეალური სამყაროს საგანს (მოვლენას) და ინახავს ენის ნაციონალურ მეხსიერებაში ვერბალური აღმნიშვნელის სახით. ამ კუთხით უაღრესად საინტერესოა ქართველური ენების – სვანურის, მეგრულისა და ლაზურის შესწავლა და ენობრივი მონაცემები;

სიხარულის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე სვანურში აერთიანებს შემდეგ ლექსემებს: სახრანბ „სახარება“, ლიხრაბწლ „ხარებობა“, ხარანბ „ხარება“, ხიად/ ხიადჟულ „სიხარული, სიხარულო“, მანხად „სიხარული, მიხარია, მილოცვა“, ლინხიადწლ „გახარება“, ლანხიადწლ, სასიხარულო“, ლიხინდე „გახარება“, ლიხირჟულ „მიხარულება“, ხირჟულ „მიხარული“, ლეხინდე „გახარებული“, ლეხინდე „მისახარებელი“, მეხინდე „გამხარებელი“, ლეხანდ „სასიხარულო“, ქამეხენე „მიმხარებელი“, ქა ლეხენე „მისახარებელი“, ჟი ლეხინრულე „გამხარულებული“, უხინდა,

„გაუხარელი, გაუხარებელი“, **უხადალა** „უსიხარულო“, **უხ-ირულა** „გაუმხიარულებელი“...

მწხანდშუ დეც ლაფარდ ხალონ ი გიმ ლაზელალ „სიხარუ-ლით ცას ენია (ცა დასახურად ეცოტავებოდა და დედამინა სასიარულოდ,). საინტერესოდა ასახული სიხარული კონცეპტი სვანური ენის ქრესტომათიაში:

1. **ლახე ჭყინტ ხეთვოლდა, ეჩქას შიშტ ქორთუ ღერდახ ეშ-ხვი მეხენად ი ქა ხახენახ ქორშნარს ჭყინტი ლითვეს** (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:37) „როცა ვაჟი (ბიჭი) დაიბადებოდა, მაშინ ხელად ერთი მახარობლად გაიქცეოდა შინ და ახრებდა ოჯახის წევრებს ძეობას (ბიჭის დაბადებას).

2. **ჭყინტყინა ლხინადალაშ სგევენა ჩუ ლეჰრაყე ხად მეზგა...** (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:37) „ძეობის ლხინის სუფრისთვის („სიხ-არულობისთვის,)) მოსახლეს, ოჯახს წინასწარ ჰქონდა არაყი გამოხდილი“.

3. **ფედიი მეზგალ ი მეხვარარ შიშდ ჯედენდახ მწხად ლქვესგთე** (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:37) „ახლო მოსახლეები, მეზობლები და მოძმეები ხელად მოდიოდნენ მოსალოცად („სიხ-არულის სათქმელად,).

4. **მადილუ ესერ ხარ ღერბათ, იმვან ლეხადილ ლოხოდა** (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:38) „მადლიმც ჰქონია ღმერთს, რაკილა სიხარული, („სასიხარულო,)) მოგვცა“.

სიხარულის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე მეგრულში ასე-ოი სახისაა:

ხარ – ხარენს „ხარობს“, გეეხარუ „გაიხარა“, მახარენც „მახ-არებს“, ხარება „ხარება“, გახარებულ „გახარებული“; **ხიარ** – ხიარულენს „მხიარულობს“, ხარულენს „ხარობს“, ხიარული „მხ-იარული“, ხიარულო „მხიარულად, გახარებულად, სიხარულით“;

ხიოლ – სახიოლო „სამხიარულო,გასახარი“, **ახიოლე** „გაუხარდება“;

დიარ – დიარა, სუფრა/ლხინი; **გურცუ გახარენც** – გულს გაახარებს; **დრო უტარებუნა** -დრო უტარებიათ; **რხინი ულუდუ** -ლხინი ჰქონდა;

ცა ქუდი აფუ ნდო დიხა ჩაფულა – ცა ქუდად აქვს და დედამინა ქალამნად;

ადრეული პერიოდის მეგრული ტექსტების გამოცემებში გვხვდება სიხარულის კონცეპტის ამსახველი შემდეგი ლექსემები:

1. იცოუ **ხარებაქ**, დიარა დო **რხინქ**: ი. ყიფშ., გვ. 107 – იქნა ხარება, ქორნილი და ლხინი.

2. **თიშე ელუ ხარებასუ**: ქხს, 1, გვ. 216 – იმისგან ელის გახარებას.

3. **გეეხარუ, მარა მუს აკეთენს**: მ. ხუბ., გვ. 5 – გაიხარა, მაგრამ რას აკეთებს.

4. **მა თინა მახარენც, მოჭყულუ მეჯუნც მაყარეფც**: კ. სამუშ., ქხპს, გვ. 133 – მე ისაა რომ მახარებს, პატარძალი მიჰყავს მაყრებს.

5. **კოჩი კოჩით ხარენსია**: თ.სახოკ., გვ. 250 – კაცი კაცით ხარობსო.

6. **ხენწეფე ხიარულენს, ზარბაზანებით ხარულენს**: ქხს, 2, გვ. 142 – ხელმწიფე მხიარულობს, ზარბაზნების სროლით მხიარულობს (ახარებს).

7. **მუჭოდგა ქიმკარგუუ მანდარინი დო ქიიხარუ** -როგორღაც მირგო მანდარინი და იხარა.

8. **თქვან მოულა, მუჭოთ ჩქენი, ხარხიში გურცუ გახარენც**:

კ. სამუშ., ქართ. ზეპ., გვ. 97 – თქვენი მოსვლა, როგორც ჩანს, ხალხის გულს გაახარებს.

9. **ე ბოშიში დიდასე შურებითე ვახიოლებუ:** ი. ყიფშ., გვ. 60 – ამ ბიჭის დედას სრულებით არ გახარებია.

10. **ექ იცუუ ირ კოჩიშო სახიოლოქ.** ხუბუა. გვ.66 – ეს შეიქნა ყველასთვის (ყველა კაცისთვის) სასიხარულო.

11. **ირო სახიოლო მერჩუ, ნანა, ღორონთქ!** – სულ სასიხარულო მოგცა, შვილო, ღმერთმა!

12. **იცუუ დიარაქე ძალამქე.** ი. ყიფშ., გვ. 233 – შეიქნა დიდი ღვინო.

13. **აი თენერი ხერხით დუღლორებუნა მოშარეფი, ხოჯი ცუდუა ქემულალუნა დო დრო უტარებუნა.** ი. ყიფშ., გვ. 216 – აი ასეთი ხერხით მოუტყუებიათ მგზავრები, ხარი სახლში მიუტანიათ და დრო გაუტარებიათ.

14. **იში რაშის ცირა ქუგიოხუნუ დო მოლართესე ხიარულო.** ი. ყიფშ., გვ. 235 – იმის რაშზე ქალი შესვა და წამოვიდნენ მხიარულად.

15. **შქა დიხას ცუდე გეიოგესე დო თექი ხენნიფეში ოსურისქუა, ზესნახე, ქემგლანჯირეეს თიმუ სერს, მუჟანსეთი ირი კოც რხინი ულუდუნე.** ყიფშ., გვ. 258 – შუა ადგილას სახლი ააგეს და იქ ხელმწიფის ქალიშვილი, მზეთუნახავი, დაანვინეს იმ ღამეს, როდესაც ყველა მხიარულობდა (ყველა კაცს ღვინო ჰქონდა)

16. **ე ცირასე ხიოლითე ცა ქუდი აფუ ნდო დიხა ჩაფულაი.** ყიფშ., გვ. 260 – ამ ქალიშვილს სიხარულით ცა ქუდად აქვს და დედამინა ქალამნად.

17. **ბოშიქე გეეჭოფუ და, დიდა დო მოლართე გახარებულქუ**

მუში მუმაში დობორემა. ი. ყიფში, გვ. 264 – ბიჭმა და და დედა წამოიყვანა (აილო) გახარებულმა თავისი მამის მამულში.

18. კატუს რხინი ულუდუ დო ჭუკენს ჭყვადუა. ყიფში, გვ. 382 – კატას ლხინი ჰქონდა და თავგებს სიკვდილი.

19. ცურუს ძღვენი ოხიოლუდუ, ჭკვერს ოწყინუდუ. ყიფში, გვ. 383 –უჭკუოს ძღვენი უხაროდა, ჭკვიანს სწყინდაო.

სიხარულის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე ლაზურში აერთიანებს შემდეგ ლექსემებს:

ხელ – ახელენ „უხარია“, **ოხელუ** „გახარება“, **ოხელინამს** „ახარებს“, **ოხელონი** „სასიხარულო“, **ხელა / ხელინა / ხელება** „სიხარული“, **ოხელუ** „ გახარება“, **ხელაფა** „სიხარული, მხიარულება“, **ხელინაფა** „სიხარული“, **ხელერი / ხელაფერი/ხელებერი** „გახარებული“, **ხელინერ- ხელინერი** – „გახარებული(გახარებულმა, სიხარულ-სიხარულით)“;

შენ – შენი „გახარებული; აშენებული“, **შენი-შენი** „გახარებული, ბედნიერი“, **შენობა** „სიხარული, მხიარულება“, **ოშენამს** „ამხიარულებს, აცოცხლებს“, **იშენუ** „იმხიარულა“, **შენლული** „სიხარული მხიარულება, ხალხმრავლობა“;

ხავეს – (თურქ.) **ხავესი** „სიხარული“, **ხავესობა** „მხიარულება“, **ხავესლული** „მხიარულება“, **ხავესლი** „მხიარული, ხალისიანი“;

ქეიჭი „ქეიფი, ლხინი“ ;

ისტერს „დროს ატარებს“ ;

ხარაფანიში „ერთად მოღებნა, პურობა“;

გურიშხელათე „გულგახარებული (გულის სიხარულით)“

ხელინაფათენ ვარ ინტრენ „სიხარულით ვერ ეტყევა“.

1. **ხელინაფათენ ვარ ინტრენ** თანდ„სიხარულით ვერ ეტე-

ვა“ – ბაბამუშიში **ხელინაფათენ** ვარ ინტრეტუ (დიუმეზ. 184) „მათი მამების სიხარულით ვერ ეტეოდა“.

2. კულანი დიბადუ-ნი, ვა-თი დუგუნი, ვარ-თი **შენობა**, ოხოიში თელი ოხორჯა-ბიჭეფე დერდონი იყვენან (ჩიკეობ., 162) „გოგო რომ დაიბადება, არც ქეიფი (ქორნილი), არც მხიარულება, ოჯახის ყველა ქალი-კაცი დარდიანი არიან“.

3. შენი იყვა! – იხელა... **ხელემა!** (ასათ.) „ბედნიერი იყავი! – იხარე... გახარება!“.

4. ნდლა **ხელერი** მანძგარეფექ მემიშვილეს (ჩიკეობ., 146) „დღე გახარებული მეზობლები დამეხმარნენ„

5. სი მა ქომემაონი, პანდა ძირარე **ხელა!** (ყიფშ., 68) „შენ მე გამომყევი, სიხარულს ყოველთვის ნახავ (ყოველთვის იხარებ)“.

6. ოხორიში მუხთა **ხელაფა...** რენ (ასათ., 456) „ოჯახის რალაც მხიარულება... არის“.

7. **ხელინერ-ხელინერი** კალათი ქომოიკიდუ (ასათ., 456) “ გახარებუ-გახარებულმა გოდორი წამოიკიდა“.

8. სქანი **ხავესლული** დიდო მილუტუ (ჩიკეობ., 377) „შენი სიხარული დიდად მქონდა“.

9. დემექ ეშო **ხავესლი** ტუ (თანდ., 868) „ალბათ ასე მხიარული იყო“.

10. გური **ხელაფერი** დობლურა (ასათ. 456) „გულგახარებული მოვკვდე“.

11. კადი-თი **ხელებერი** ოხხორჯას ნეკნე ქონუკანკუ (ყიფშ., 14) „კადიმაც (მოსამართლემ) გახარებულმა ცოლს კარი ჩაუკეტა“.

12. ბაბაქი ფარაში სერსი გაგონუ... **ახელინუ** (ასათ., 456)

„მამამ ფულის ხმა გაიგონა... გაუხარდა“.

13. მუშა მუში ქეიჭის რენ (თანდ, 794) „მისი მუშა ილხენს (ქეიფშია)“.

14. ვიბირთ, ვისტერეფთ (ასათ., 200) „ვმღერით, დროს ვატარებთ“.

ემოციების მეცნიერული ანალიზი შეუძლებელია ეთნოფსიქოლოგიის, ეროვნული ხასიათის თავისებურებების, ეროვნული კულტურის გათვალისწინების გარეშე. ემოციის გამოხატვის საშუალებები, ემოციური მდგომარეობის აღწერითი და გამოხატველობითი ლექსიკის გვერდით, წარმოადგენენ ემოციური საშუალებების ლექსიკურ სისტემას. ნებისმიერი ენის ემოციური ტერმინები გამოავლენს ნათესაობის კომპლექსურ კავშირს და მათი კლასიფიცირება შესაძლებელია. ემოციების კონცეპტი გვთავაზობს გასაღებს სხვადასხვა კულტურისა და საზოგადოების შესაცნობად :2015 (იაკობიძე). „ენების კვლევა მსოფლიო ისტორიის გათვალისწინებით აჩვენებს, რომ ენა, თავისი ბუნებიდან და საჭიროებიდან გამომდინარე, სამყაროში ყველაზე უმაღლესისა და უმშვენიერესის წარმომშობია. მათი ბედის მრავალფეროვნების მიხედვით შეგვიძლია ისინი განვასხვაოთ, განვსაზღვროთ მათი ხასიათი, მიზეზები მათ აგებულებაში ვეძიოთ და მათი ისტორიული ღირებულება განვსაზღვროთ“ (Humboldt 1996: 75-76). კონცეპტუალური სფერო ამა თუ იმ ერისა და ენისა შეესაბამება მენტალობას, როგორც სამყაროს ხედვის საშუალებას. რაც შეეხება მენტალიტეტს, რომელიც ერის კოგნიტიურ, ემოციურ და ქცევით სტერეოტიპთა სიმრავლედ განიხილება, მის სფეროში შედის ეთნიკური სპეციფიკით ნიშანდებული კონცეპტები (მასლოვა 2001:49). მენტალობასა და მენტალიტეტს შორის საზღვარი ანუ განსხვავება კონცეპტ-

თა ფართო და ვიწრო მნიშვნელობებს შორის არ არის მკაფიო. დღეს არც არსებობს ამა თუ იმ ლინგვოკულტურული ერთობის თანამედროვე მენტალიტეტის აღწერის ფორმალური საშუალებები. ერთადერთ კრიტერიუმად მიიჩნევენ ენის ლექსიკურ სემანტიკაში ასახული კოგნიტიური და ფსიქოლოგიური სტერეოტიპების მასობრიობასა და ინვარიანტულობას (თელია 1996:235). „კულტურულ კონცეპტს“ ლინგვისტიკური სტატუსი ენიჭება და ამდენად იქმნება შესაძლებლობა ისინი აღწეროს სამყაროს ენობრივი სურათის ტერმინებით. ენობრივი კონცეპტუალიზაცია, როგორც ლექსიკურ ერთეულთა შინაარსობრივი პლანის სემანტიკური წარმოდგენის საშუალებათა ერთობლიობა, როგორც ჩანს, სხვადასხვა კულტურაში განსხვავებულია (ვეფხიკვა 1997:238), მაგრამ სემანტიკური წარმოდგენის მხოლოდ სპეციფიკა არ უნდა იყოს საკმარისი კონცეპტის, როგორც ლინგვოკულტუროლოგიური ცნების, გამოყოფისათვის.

ლექსიკა-სემანტიკის აღწერისთვის საკმარისი არ არის მხოლოდ სიტყვათა მნიშვნელობების მთლიანი კომპლექსის აღწერა. ერთი ენის შიგნით არ ჩანს ენათა სემანტიკური დანაწევრება. ყოველი ენა თავისი სემანტიკური სტრუქტურით გამოირჩევა. „რამდენადაც ენა გვეძლევა არა ზოგადი ფორმით, არამედ როგორც მხოლოდ დედაენა, ე.ი. გარკვეული ენის ქართულის, ფრანგულის, ჩინურის... სახით, „**მსოფლხედვა**“ **დედაენისეულია** და ყოველ ენას (დედაენას) სამყაროს ენობრივი მოდელირების საკუთარი წესი, სამყაროს ენობრივი გადამუშავების საკუთარი „მსოფლხედვა“ აქვს (რამიშვილი 2002: 23).

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რჩება შთაბეჭდილება, რომ სიხარულთან დაკავშირებით სვანურში თითქოს იშლება საზ-

ღვრები სახელსა და ზმნას შორის; როგორც დაკვირვების შედეგად შევნიშნეთ, სხვა კონცეპტთაგან განსხვავებით **მწხ-აძლ/ მწხად** არის ერთადერთი სიტყვა, რომელიც კონტექსტის მიხედვით ხან არსებითი სახელია და სიხარულს ნიშნავს, ხან მიხარია ზმნის პირველი პირის ფორმაა: მაგ. **მწხაძე მი ისგულინედ „მიხარია მე შენი ნახვა“**. მიშგუ დი აჩაძ **მწხად ლწქვის-გთუ** „დედაჩემი წავიდა მისალოცად („სიხარულის სათქმელად“). შედარების საფუძველზე ასევე გამოიკვეთა, რომ სავანური, მეგრული და ლაზური სიხარულის კონცეპტში აერთიანებს ძირითადად საერთოქართველური წარმოშობის ძირებისგან ნაწარმოებ ლექსემებს: ქართ.: ხარ<ხარებ, სვან. **ხარაზ**, მეგრ.-ლაზ. **ხარ**; ქართ. **ლხინ/ლხენ**, სვან.**ლხინე**, მეგრ.-ლაზ. **ხიოლ/ხელ...**

ამრიგად, ყოველ ერს თავისი ენობრივი მსოფლხედვა გააჩნია. ენა განსაზღვრავს არა მხოლოდ მსოფლხედვას, არამედ ეთნოსის, ერის ეროვნულ ცნობიერებას. **კონცეპტი მიეკუთვნება ნაციონალურ ენობრივ ცნობიერებას, იგი ენისა და აზრის ერთიანობაა. სიხარულის, ოცნების, შიშის, მწუხარების... კონცეპტი სალიტერატურო ქართულში, ბუნებრივია, სიღრმისეულად არის შესწავლილი და გაანალიზებული (იაკობიძე, 2015: 44-46).**

სიხარულის კონცეპტის ასპექტით უაღრესად საინტერესოა ქართველური ენების – სვანურის, მეგრულსა და ლაზურის ენობრივი მონაცემები; როგორც საუკუნის წინ გამოცემული სვანური, მეგრული, ლაზური ტექსტების შესწავლისა და თანამედროვე ცოცხალ მეტყველების მონაცემების შედარების საფუძველზე გამოიკვეთა ქართველური ენები სიხარულის კონცეპტის ლექსიკის თვალსაზრისით საკმაოდ მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალის შემცველია. სვანურის, მეგრულისა და ლაზურის ეს მონაცემები საინტერესოა როგორც სტრუქ-

ტურა-აღნაგობის, ასევე სიტყვათწარმოებითი მოდელების, ეტიმოლოგიების, სემანტიკური ნიუანსების თვალსაზრისით. წინასწარი კვლევის საფუძველზე, სალიტერატურო ქართულთან მიმართებით საერთო ტიპოლოგიასთან ერთად აშკარად იკვეთება საინტერესო სემანტიკური ნიუანსები.

2. სიცილის კონცეპტი ქართველურში

„სიცილის“ კონცეპტი ქართველურში საინტერესო მასალას იძლევა შედარებით ფორმატში კვლევის თვალსაზრისით. როგორც ცნობილია სიცილი შეიძლება იყოს: უხმო, ხმიანი, მაღალი... რასაც მოწმობს სულხან-საბას მიერ სიცილის განმარტება: „განყოფანი სიცილისანი ესე არს: ღიმილი არს სიცილი სიმშვიდით, უხმო, ბაგეთა ოდენ შეეცყობოდეს; სიცილი არს მცირედ ხმიანი და მდაბალი; კაშკაში არს სიცილი მაღალი და მოხდენილი; კასკასი არს სიცილი მაღალი და წვრილი; რახ-რახი არს სიცილი მაღალი და უხეში; თქართქარი არს სიცილი მრავალთაგან შეხმობილი; ღინცილი არს სიცილი მიწყევ უნესო, ხოლო ფრუსტუნი ვის არა ენებოს სიცილის გამოჩენა და ერთს საცინელს საქმეზედ წარსცინოს და მაღად დაიდუმოს.“

„სიცილის“ კონცეპტის გამაერთიანებელი ლექსიკური ერთეულები, როგორც ეს ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონშია წარმოდგენილი, განეკუთვნება საერთო ქართველურიდან მომდინარე ძირითად ლექსიკურ ბირთვს და იძლევა ფონეტიკურ-ეტიმოლოგიურ შესატყვისობებს სამივე ქართველურ ენაში:

ქართ. ცინ- გან-ცინ-ებ-ა; ი-ცინ-ის...

სვან. ცნ-/ც- ლი-ცნ-ალ „სიცილი“... (ფენრ. სარჯვ. 582)

ქართ. სიც- სიც-ილ-ი

მეგრ. ძიც-/ძეც- ძეც-ა/გო-ძიც-ინ-ი „სიცილი“...

ლაზ. ძიც-/დიც- ო-ძიც-ინ-უ/ო-დიც-ინ-უ/ძიც-ინ-ი „სიცილი“ (ფენრ. სარჯვ. 616)

სიცილის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე სვანურში აერთიანებს შემდეგ ლექსემებს:

ლიცუნწლ „სიცილი“; **მეცუნწლ** „მოცინარი, გაცინებული“; **იცუნწლ** „იციინის“ – **ხეცუნწლ** „დასციინის“; **ლიცუ** „დაციინცა“; **ლიქიზანწლ** „გაციინება, მრავალჯერადად სიცილი“; **იქიზი** „იციინის“; **იქიზანწლ** „დიდხანს იციინის“; **მექიზანწლ** „გაციინებული“; **ლექიზანწლ** „სასაცილო, გასაციინებელი“; **ლიმწლქუაქელ** „გალიმება“; **იმწლქუაქელ** „ილიმება“, **მემწლქუაქელ** „ის, ვინც ილიმება, გამლიმებელი“;

ლემწლქუაქელ „გასალიმებელი“; **ლიკვრკვნი** „კისკისი“; **კვრკვნი** „კისკისებს“; **მგვრკვნი** „მოკისკისე“; **ლევრკვნი** „საკისკისო“; **ლიყვრთვნი** „ხარხარებს“; **ხაჩა** „იციინის“, **მამ ლახჩონ** „არ ესიამოვნა; **მუქუქუ ესასდ** „გაელიმა“...

მანდილუ ესერ ხარ ღერბათუ, იმვან ლექიზანწლ ლოხოდა „მადლიმც ჰქონია ღმერთს, რაკილა სამხიარულო, სასაცილო („გასაციინებელი“) მოგვცა“.

სიცილის კონცეპტთან სემანტიკურად აახლოა ასევე სიხარულის კონცეპტის გამაერთიანებელი შემდეგი ლექსიკური ჯგუფი: **ხიად/ ხიადუღ** „სიხარული, სიხარულო“, **მანხად** „სიხარული, მიხარია, მილოცვა“, **ლიხიადწლ** „გახარება“, **ლანხიადწლ**, **სასიხარულო**, **ლიხინდე** „გახარება“, **ლიხირუღ** „მიხარულება“, **ხირუღ** „მიხარული“, **ლახინდე** „გახარებული“, **ლახინდე** „მისახარებელი“, **მეხინდე** „გამხარებელი“, **ლახად** „სასიხარულო“, **ქამეხენე** „მიმხარებელი“, **ქა ლახენე** „მისახარებელი“, **ჟი ლახინრულე** „გამხიარულებული“, **უხინდა**, „გაუხარელი, გაუხარებელი“, **უხინდალა** „უსიხარულო“, **უხინრულა** „გაუმიხარულებული“...

ლექიზანწლჟი მირანგულს დეც ლაფარდ ხალონ ი გიმ ლაზელაღდ „გაციინებისას მირანგულა ცას ენეოდა ხოლმე (ცა დასახურად ეცოტავებოდა და დედამინა სასიარულოდ).“

საინტერესოადაა ასახული სიცილისა და მასთან უახლოესი – სიხარულის კონცეპტი სვანური ენის ქრესტომათიაში, თუმცა, აღსანიშნავია, რომ სალექსიკონო გამოცემებში (ა. ლიპარტელიანი სვანური ლექსიკონი, ვ.თოფურია, მ. ქაღდანი სვანური ლექსიკონი) სიცილის ამსახველი ლექსიკურ–სემანტიკური ბუდე ძალზე მწირი სახითაა წარმოდგენილი.

ჭყინტყინწ ლწხინდწლწშ სგვებწავ ჩუ ლგჰრწყე ხწდ მეზგა... (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:37) „ძეობის ლხინის სუფრისთვის („სიხარულობისთვის,) მოსახლეს, ოჯახს წინასწარ ჰქონდა არაყი გამოხდილი“.

ფედიწ მეზგწლი ი მეზგბარწრ შიშდ ედენდახ მწხად ლწქვენს-გთუ (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:37) „ახლო მოსახლეები, მეზობლები და მოძმეები ხელად მოდიოდნენ მოსალოცად („სიხარულის სათქმელად,“).

ლახე ჭყინტ ხეთვწლდა, ეჩქას შიშტ ქორთუ ლგრდახ ეშხვი მეხწნად ი ქა ხახწნახ ქორშწრს ჭყინტი ლითვეს (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:37) „როცა ვაჟი (ბიჭი) დაიბადებოდა, მაშინ ხელად ერთი მახარობლად გაიქცეოდა შინ და ახრებდა ოჯახის წევრებს ძეობას (ბიჭის დაბადებას).

სიცილის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე მეგრულ-ლაზურში აერთიანებს შემდეგ ლექსემებს:

მეგრულში:

ძიცა , ძიცუა, ძიცინი – სიცილი, გაცინება.

ძიცა გურიში წამალი რენია (ხალხ. სიბრ., I, გვ. 171) – „სიცილი გულის წამალი არისო.“ დიაკონს ძიცაქ ვა მაკინენგ.(ი. ყიფშ., გვ. 9) – „დიაკონმა სიცილი ვერ შეიკავა“.

ბრელი ძიცას ბრელი ნგარა მოჴუნცია. (ხალხ. სიბრ., I, გვ.

20) – „ბევრ სიცილს ბევრი ტირილი მოჰყვებაო.“

თისხი გიძიციხუდას. (ენგური, გვ. 247) – „იმდენი გეცინოს“.

ართი იძიციანცგ-და, დუც გაძიციანცია. (ხალხ. სიბრ., I, გვ. 10)

– „ერთი თუ იცინის, თავს დასცინისო“.

გეძიცა, გეძიციანი, გოძიციანს – დაცივნა.

თინეფი ითამუ გეძიციას მიპირენა. (ყაზაყ., 11.03.1930, გვ. 1)

– „ისინი ვითომ დაცივნას გვიპირებენ“.

გიდელს ონტუდუ დო ღვარღვალი გეთმიადიციენდუ. (ი. ყიფშ., გვ. 180) – „გიდელს ცეცხლი ეკიდა და სახელური დასცინოდა“.

ლაგუჯის ხე ვედინაჩანუენი, თეში ვეგიაძიციავა. (თ. სახოკ., გვ. 251) – “ ხალთა-გუდაში სანამ ხელი არ ჩაყო, ისე არ დასცინოო“.

დინდარიშა ვეშინარტებენია დო ღარიბიშა ვეგიძიციენენია. (ხალხ. სიბრ., I, გვ. 18) – „მდიდარზე არ შეიძლება შენატრება და ღარიბზე არ შეიძლება დაცივნა“.

გინაძიციებუ – დანაციანი.

კოც გინაძიციებუ – თოლიშ სიჯღარუეში მეტი – ირფელი ართუნია. (ხალხ. სიბრ., I, გვ. 28) – „კაცს დანაციანი – თვალის სიჭრელის მეტი – ყველაფერი მოუბრუნდებაო“.

გოძიცა, გოძიციანი, გოძიციანაფა, გოძიციენელი – გაცივნება, გაცივნებული.

გოძიციანი ინეფიში ძვირასჯ იჯირდგ. (ი. ყიფშ., გვ. 72) – „იმათი გაცივნება იშვიათად (ძვირად) იქნებოდა“.

საგაძიციო, საგოძიციო, საძიციო – დასაციანი, სასაცილო.

სქანიცალი ბრელი მიძირგ საგაძიციოთ ხანტგდგენი. (მასალ., გვ. 45) – „შენისთანა ბევრი მინახავს, სასაცილოდ რომ ეხატა“.

საგოძიციოთ რე ჩქინი საქმე – „დასაცინადაა ჩვენი საქმე“. თენა ვარენიაო საძიციო? (მ. ხუბ., გვ. 177) – „ეს არ არისო სასაცილო?“

ძიცებული – გაცინებული. ძიცებულო – გაცინებულად

ბონდო ბოში ძიცებულო ახუტოლუუ ლურცია. (კ. სამუშ., ქხპს, გვ. 112) – „ბონდო ბიჭი (პირ)მცინარი ჩაეხუტება ძილსაო“.

ძიცა-ძიცათ – სიცილ-სიცილით.

აშო ძიცა-ძიცათ მოჯუნდესია, ვიშო ნგარათ ვერაჯუა. (ხალხ. სიბრ., 1, გვ. 67) – „აქეთ სიცილ-სიცილით მოჰყავდათო, იქით ტირილით ვერ გარეკესო“.

ხიჩინი, იხიჩინანს -სიცილი კბილების ჩენით.

ირო იხიჩინანს – „მუდამ იცინის კბილების ჩენით“.

გოძგიძგინაფა, გიიძგიძგინანს – ძალად გაცინება, უგულოდ გაცინება კბილების გამოჩენით.

კიბირი გააძგიძგინუუ, ათე ამბე ქუნინი. (კ. სამუშ., ქხპს, გვ. 109) – „ძალით გაიცინა (კბილების გამოჩენით), ეს ამბავი რომ ვუთხარი.“

ტკვარჩალი/ტკარჩალი – ქალების გულიანი სიცილი, ტკარ-ცალი, ტკრციალი, კისკისი.

ოსურეფიში ტკარჩალი ისიმე – „ქალების კისკისი ისმის“.

ემაფრთინი, ვრაკვალე, გომაფრთინი – ვტკარჩალე. (ქხს, 1, გვ. 13) – „რომ ავედი, ვიტატანე, რომ ჩამოვედი – ვიტკრციალე“.

ძლაბეფი აშატკარჩალანა. (ქხს, 2, გვ. 587) – „გოგოები ტკარ-ცალეებენ“.

ხვიჩინი, ხვიჩინაფილი /გოხვიჩინაფილი , ხვიჩინუა იხვიჩინანს – გაბადრული. გაბადვრა, მხიარული გამოხედვა, ციმციმი, კიაფი.

ბჟაქ ქედუუჭყჷ ქეჯანას გეხვიჩინი. (ყაზაყ., 01.05.1931, გვ. 3) – „მზემ დაუნყო ქვეყანას (ზევიდან) დაციმციმება“.

გოხვიჩინაფილი სახეთი ქომორთუ – „გაბადრული სახით მოვიდა“.

სახეთ გილევხვიჩინა, ვარდიში გური ფულირი გაფუ. (ქხს, 1, გვ. 75) – „სახით გაბადრული დადიხარ, ვარდის გული დამალული გაქეს“.

შორც მურიცხო ოხვიჩინა. (კ. სამუშ., ქართ. ზეპ., გვ. 21) – „შორს ვარსკვლავად ციმციმებ“.

ხარხაში , ხარხაჩი, ხორხოში , ხარხაცი – ხორხოცი, ხარხარი, ხმამალალი, გულიანი სიცილი,

ქიგებგონი ძიცა-ხარხაში. (ყაზაყ., 6.06.1930, გვ. 3) – „გავიგონე სიცილ-ხარხარი“.

ორე ბირა დო ხარხაში. (ყაზაყ., 11.04.31, გვ. 3) – „არის სიმღერა და ხარხარი“.

გოხარხაჩუ გემუანას. – „გადაიხარხარა გემრიელად“.

ხარხალი – ხმამალლა სიცილი, ხარხარი.

კარკაცი, კარკაცუა, კარკაცანს – კისკისი, ხმამალალი, გადაჭარბებული სიცილი.

დუცუ გიმოკარკაცანც ფორონჯი ცა. (კ.სამუშ., ქხპს, გვ. 117) – „თავზე დამკისკისებს ფოროჯი ცა“.

ფრაზეოლოგიზმები:

მუჭო თოლი უძიცანს: ი. ყიფშ., გვ. 136 – „თვალი როგორ უცინის“.

თოლეფი გაფუ გოძიცელი: მასალ., გვ. 93 – „თვალეფი გაქეს მოცინარი“.

ლაზურში:

ლაზურშიც, ისევე როგორც მეგრულში, ქართველური ძირი **ძიც/დიც/ძინ** გამოიყენება. **ძიცა/დიცინი/ძიციანი** – „სიცილი“; ნასესხებია **გიულმა** – (თურქ. gülmek) „სიცილი“;

სიცილის სხვადასხვა ნიუანსების გამოსახატავად გვხვდება შემდეგი ლექსემები:

გოტაკუ – სიცილი სხვის გასალიზიანებლად, დაცინვა;

გოჯიჯილუ – კბილების გამოჩენით, ღრძილებამდე სიცილი, გაღმეჭა;

ოხარხალუ – ხარხარი (თანდ.);

ოხენჩქელუ, ხრენჭკუა – სიცილისას კბილების გამოჩენა; მოხენჭკუ კბილების გადმოყრა სიცილისას;

დიცა – ღიმილი; **ოძიცუ** – გაღიმება, გაცინება; ელაძიცინუ – გაღიმება, ღიმილი;

მოხერელუ, მოხენჭკუ – კბილების გამოჩენა, გაღიმება;

გამანგალუ – ზურგზე დაცემა სიცილისაგან;

ოხირხინუ, ოქირქინუ, ჭიხინაფა – კისკისი;

ფრაზები:

ძიცათენ დოღურუ – სიცილით მოკვდა;

ჯიჯილეფე გუსთვუნ/გოუსთვუნ/გუსტვუნ/გოუსტვუნ – ღრძილები გამოუჩინა = დაეღრიჭა;

ჯიჯილეფე გოტაკუ – ღრძილები დაუკრიჭა=დაკრიჭა

მაგ.: **პანდა ძიციანი ტათ!** (ჩიქობ.,63), „მუდამ გაცინებული იყავით!“

ოხოშე იდუ-ში, ბოზოქ ძიციანი ნეკნა ქოგუნკუ.(დი-უმეზ.,52) „სახლში რომ მივიდა,ქალიშვილმა სიცილით კარი

გაულო“.

მემეტიქ იძიცუ დო: “ე, უღნოსე! აა, მა არ ხე ნცას გემიკლი-მუნ, აოქსე ოხოზუშქუა-ნა ნკარის

გელამტი”. (დიუმეზ.,24) „მემეტმა გაიცინა და: “ჰე, უჭკუოო! ერთი ხელი ცაზე მიკიღია, თორემ მე რომ გავუშვა, ნყალში ჩაეფლობი”.“

ღივიქ არ ქელიძიცუ დო ნეკნას ხე მონთხუ. (დიუმეზ., 65) „დევმა ერთი ჩაიცინა და კარსხელი მოკიდა.“

ხუალა ჭუტა ელუძიცინუ. (დიუმეზ., 64) „ მხოლოდ ცოტა გაუღიმა“.

ბიჭიქ ელიძინუ დო: „სი მუ გამქურინეტას-ა“ (დიუმეზ., 84) „ბიჭმა გაიღიმა და: „შენ ნუ გეშინიაო“ “.

ბადიქ იზმოჯე ნა ძირომტეს-თერი ელაძიცინერი ქოჯანტუ (ასათ. 391) „მოხუცი, თითქოს

სიზმარს ხედავსო, გაღიმებული იწვა“.

ჯიჯილეფე გუსთუ... „იძიცამს”-ა... (ასათ., 203) „გაელრიჭა (ღრძილები გამოაჩინა)... „იცინისო“.

ღივიქ ჯიჯილეფ გოტაკუდორტუნ დო იძიცამტუ (დიუმეზ. 32) „დევმა ღრძილები დაკრიჭა და იცინოდა“.

ტუა ძიცათენ დოღურუ (კარტოზია, 181). „კინალამ სიცილით მოკვდა“.

სიცილის კონცეპტის შედარებით ფორმატში შესწავლის თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესო აღმოჩნდა ქართველურ ენათა მონაცემები; როგორც ვ. ჰუმბოლტი აღნიშნავდა: ენების კვლევა მსოფლიო ისტორიის გათვალისწინებით აჩვენებს, რომ ენა, თავისი ბუნებიდან და საჭიროებიდან გამომდინარე, სამყაროში ყველაზე უმაღლესისა და უმშვენიერესის წარმომშობია. მათი ბედის მრავალფეროვნების მიხედვით

შეგვიძლია ისინი განვასხვავოთ, განვსაზღვროთ მათი ხასიათი, მიზეზები მათ აგებულებაში ვეძიოთ და მათი ისტორიული ღირებულება განვსაზღვროთ.

3. შიშის კონცეპტი და შიშთან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიზმები ქართველურში

სიტყვა აზრის ვერბალური გამოვლინებაა. აზრი იქმნება ნიშნებით, ჩვენ შეგვიძლია აზრს ჩავწვდეთ მხოლოდ სიტყვების მეშვეობით. **კონცეპტი მიეკუთვნება ნაციონალურ ენობრივ ცნობიერებას, იგი ენისა და აზრის ერთიანობაა, რომელიც ასახავს იდეალური ან რეალური სამყაროს საგანს (მოვლენას) და ინახავს ენის ნაციონალურ მეხსიერებაში ვერბალური აღმნიშვნელის სახით. კონცეპტი – აბსტრაქტულობის მაღალი ხარისხის სემანტიკური წარმონაქმნია (ინტერნეტრესურსი, ვიკიპედია)**

„უცხო ენა შესავალია უცხო კულტურაში და ახალი ენის ცოდნა ამ ენის მატარებელი ხალხის სულიერი მემკვიდრეობის გაცნობაც არის“ (რამიშვილი 2002: 21).

ლექსიკა ენის ყველაზე მგრძობიარე ნაწილს წარმოადგენს. იგი პირდაპირ ასახავს სოციალურ ყოფას. ენაში ახალი სიტყვების წარმოქმნა, გაქრობა ან ლექსიკური ერთეულების პასიურ მარაგში გადასვლა ხშირად სოციალურ – კულტურულ ფაქტორებს უკავშირდება. **ენებს შორის დიდი განსხვავებაა მათი ლექსიკის ბუნების თვალსაზრისით“ (სეპირი 2005: 42).**

შიში უხსოვარი დროიდან არაერთი დისციპლინის კვლევის ობიექტს წარმოადგენს. მას იკვლევს ფილოსოფია, ფიზიოლოგია, ფსიქიატრია, ფსიქოლოგია, სოციოლოგია და ა.შ. **ლინგვისტიკაში განიხილავენ, ერთი მხრივ, შიშის აღმნიშვნელ ლექსიკას, მეორე მხრივ შიშის, როგორც ემოციის გამოხატვის საშუალებებს. ანტიკურ საბერძნეთში შიში ყოველთვის კონკრეტულ ობიექტთან იყო დაკავშირებული. პლატონი და არისტოტელე**

შიშს განმარტავენ, როგორც ფიზიკურ რეაქციას. **შიშს ადამიანის ემოციებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. შიში არის არასასიამოვნო, შემანუხებელი გრძნობა.**

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში შემდეგნაირად არის წარმოდგენილი: „ხოლო შიშიცა განიყოფების ექვსად: მცონარებად, კდემულებად, სირცხვილად, განკვირვებად, განცვიფრებად და უღონოებად.

მცონარება ვიდრემდე არს შიში მყოფადისა მოქმედებისა; ხოლო კდემულება – შიში მოლოდებითა ძაგებისათა და კეთილ არს ესე ვნებაჲ; ხოლო სირცხვილი – შიში ბილწებისა რისამე საქმესა ზედა და არცა ესე უსასო არს ცხოვრებისაგან; და განკვირვება – შიში დიდისა ოცნებისაგან; ეგრეთვე განცვიფრება – შიში უჩვეველისა საოცრისაგან; ხოლო უღონოება – შიში განვრდომილებისა“ (ორბელიანი 1993:303).

შიშის განხილვის დროს ქართულში უნდა გამოვყოთ საკუთრივ **შიში, შიშები და ღვთის შიში.**

იოანე საბანისძესთან ვკითხულობთ, რომ **შიში არის სულის სამოსელი:** „ჯერს არს ჩემდაცა დღესა ამას, რაჲთა განვიძარცვო შიში ხორცთა ამათ ჩემთაჲ, რომელნი სამოსელ არიან სულისა ჩემისა, და შთავხდე, ვითარცა სიღრმესა ზღვისასა, შორის ქალაქსა ამას და ნათელვილო სისხლითა ჩემითა და ცეცხლითა და სულითა, ვითარცა ქადაგა წინამორბედმან იოვანე“ (საბანისძე 1963: 68).

ზოგადად შიში ქართულში უარყოფითადაა შეფასებული და სირცხვილად ითვლება: მშიშარა ადამიანს ქართულში მხდალს, ლაჩარს უწოდებენ, ხოლო უშიშარს – გულადს, ვაჟკაცს: „ცამდინ აჰყავდათ გულადნი, თავგადადებულნი ვაჟკაცნი, მაშინ,

როდესაც მასხარად იგდებდნენ მშიშარებს და ლაჩრებს“ (ყაზბეგი 1984: 164). უშიშრობა ვაჟკაცობის ნიშანი იყო. მშიშარა ქართულში დიაცთან ასოცირდება.

შიშის გამოხატვა ქართულში დაკავშირებულია:

სიმკრთაღესთან, ფერის დაკარგვასთან; გაშეშებასთან; დამუნჯებასთან; სუნთქვის შეკვრასთან; კანკალთან, ცახცახთან; გონების დაკარგვასთან; დაპატარავებასთან; გულთან (ქართულში შიშთან დაკავშირებულ ლექსიკურ ერთეულებში ვხვდებით სიტყვა გულს). სულთან; თვალბთან, ყურებთან, თვალწარბთან; ზართან; ქართან; ჩრდილთან; თმასთან: თმის ყალყზე დადგომა...

შიში გვხვდება ანდაზებში:

შიში მაჩვენე და გაქცევას გაჩვენებო; შიშს დიდი თავლები აქვსო;

საშიშის, ძლიერის აღსანიშნავად ამბობენ: იმის შიშით ზევით ჩიტი ვერ გაფრენილა, ქვევით ჭიანჭველას ვერ გაუვლია.

საინტერესოა დიალექტური ფორმები: მაგ. **შიშნაკრავი, შიშჩამდგარი, შიშზარიანი, ძარღვშეშინებული, შიშხათი (გურ.), შიშამქრალა (კახ.), შიშიბელა (ფშ.), შიშლოურთი (გურ.), შიშროული...**

შიშის ემოციის გარეგანი გამოხატულება შემდეგნაირად აისახება ქართველურ ლექსიკაში:

შიშის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე სვანურში:

მაყალ „შიში“, ლემყალ „საშიში, საშიშარი, საშიშროება“, ლიყალჟე „შინება, შეშინება, დაშინება“, ლიმყალჟალ „მშიშრობა, შიშიანობა“, მგყალჟე „შემშინებელი, შემაშინებელი“, ნაყალჟე „დაშინებელი, შიშნეული“, ლგყალჟე „შეშინებელი,

მოშიში, მოშიშე, მოშიშარი“, **მაყლჷწრ** „მშიშარა“, **ლეყალჷე** „შესაშინებელი, დასაშინებელი“, **მაყლჷწრილ** „მშიშარუნა“ (კნინ. ფ.)...

შიშთან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიზმები სვანურში ასეთი სახისაა: ჩჷწდფლინჯწნ „გაშეშდა“, **მაყალშჷ მაჯჯგგნა** **ოხშყად** „შიშისგან კანკალი აუვარდა“, **ჰაბ ქოთჩანდ** „ფერი ნაუვიდა“, **ტან ი ტუფ მავ ლარკუნად** **ოხშყად** „კანკალმა/ცახცახმა აიტანა, (ტანი და კანი ერთიანად აუკანკალდა.“) **მაყალშჷ მარკუნა** **ოხშყად** „შიშისგან კანკალი აუვარდა“, **აერხი მეხუნანლ** **მაყალშჷ ესერ იხუნანლ** (ანდ.) – ზოგი დამმუქრებელი შიშით იმუქრებაო“ (სვან. ლექსიკ. 2000: 552)

ფუსგჷლ კარ ახანგწნ „შიშმა აიტანა, შეჰზარა, („ბუსუსები ზე წამოუდგა,“) შდრ. ქართ. **თმის ყალყზე დადგომა**, რომელიც გამოხატავს შეშინებას, თავზარის დაცემას. **მიჩა მწფიფოლდ ი ხაყლჷწნი** „თავის აჩრდილისაც ეშინიაო (იტყვიან ძალიან მხდალ ადამიანზე).

შიშის ეთნო-ისტორიულ და ლინგვოკულტუროლოგიურ კონტექსტში განხილვის თვალსაზრისით საინტერესოდ მივიჩნით მეგრული ვაშინერს და სვანური შიდ ლექსემები: მეგრულში **ვაშინერს** იტყვიან მასზე, ვისი ან რისი ხსენებაც შიშისმომგვრელია, ცოდვაა, ტაბუა, როცა რაიმე საგანი, სიტყვა ან საქმე აკრძალულია. ვაშინერება კი ნიშნავს რწმენაზე დამყარებული შიშის გამო რაიმე საქმის არქმნას ან სიტყვის ართქმას (ქობალია 2010:306).

სვანურში იგივე დატვირთვა აქვს ლექსემას **შიდ**:
ლწდი ლიშდწბ მწმ შიდ „დღეს მუშაობა არ შეიძლება“.

ამჷი ტჷლიხ, ერე დჷეშდიმ ცწშ ი საფტინ ლადელ სწციქჷ

მამ ხოშიდს ეჯ მეზგაწლს, ე ერჷწას ლაშგ-ლაყელ ხარხ ი ერჷწას ლობარ ხრგხ „ასე ამბობენ, რომ ორშაბათს, ხუთშაბათს და შაბათს საციქველის გაცემა არ შეუძლიათ იმ ოჯახებს, რომელთაც აქვთ კარგი წველა და ჰყავთ ფუტკარი“.

შიშის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდიდან ქართულში ცალკეა განხილული ლექსემები – **შიშიანობა, უშიშროება, ზარი**. სიტყვის მნიშვნელობა დროთა განმავლობაში იცვლება და ცვლილების გამომწვევი მიზეზები მხოლოდ ლინგვისტური ფაქტორებით არ აიხსნება. იგი უნდა განიხილებოდეს ეთნო-ისტორიულ-ლინგვოკულტუროლოგიურ კონტექსტში. **შიშის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე მეგრულ-ლაზურში:**

მეგრულში:

შქურ – ოშქურუ (ეშინია), აშქურინე (შეეშინდება), შქურინი (შიში), შქურინაფილი (შეშინებული), ნაშკურინეფ (შეშინებული, შენაშინები), უშქურნაფუ (შეუშინებელი, უშიშარი), უშქურანდო (უშიშრად), უშქურანჯი (უშიში, უშიშარი);

შიშ – ოშიშე (ეშინია), დეეშიშე (შეეშინდა), შიში (შიში),

1. **მა თეშა რე მოშკურუნი:** ქსს, 1, გვ.105 – მე ამისაა, რომ მეშინია.

2. **სქანდა ირფელც ოშკურუ** – შენი ყველას ეშინია.

3. **შიში მუ რენი, ვოუჩქუ** – შიში რა არის, არ იცის.

4. **უშქურანდო მინილგ ზალაშა:** მ.ხუბ., გვ. 215 – უშიშრად შევიდა ზალაში.

5. **ბულათია ფიფია რდ ქომოლი, უშქურანჯი, თინ:** აია, 2, გვ.69 – ბულათია ფიფია იყო ვაჟკაცი, უშიშარი, პირდაპირი.

6. **კვრდეთ ოკო ქედოხვადე, უშქურანჯო ორჯგინენი:** კ.სამუშ., ქართ.ზებ., გვ. 88 – კლდესავით უნდა დაუხვდე, უშიშრად რომ აჯობო.

7. სახელი ხოლო უმქურნაფუ ბჯოხო --სახელიც უმიშარა მქვია.

8. დეეშიშე დემქ დო გეგნოლე: მ. ხუბ., გვ. 81 --შეშინდა დევი და გადავარდა.

9. ანნი სქანი შექურინით თაჯურე ულას მივოტალე – ანი შენი შიშით აქეთ სიარულს მივატოვებ.

10. ნუ გოშქურუნია ჩქიმდა: ი. ყიფშ., გვ. 174 – ნუ გემინიაო ჩემი.

11. დემს ოშქურე: ი. ყიფშ., გვ. 41 – დევს ეშინია.

12. ვა გაშქურინასე: ი. ყიფშ., გვ. 18 – არ შეგეშინდეს.

13. ე ბოშის აშქურინე: ი. ყიფშ., გვ. 54 – ამ ბიჭს შეეშინდება.

14. არდაქე დოშქურონდუა: ქხს, 2, გვ. 22 – ყველა შეშინდაო.

15. სი უბადო, მუქე დოგოშქურინუა? ი. ყიფშ., გვ. 42 – შე საცოდავო, რამ შეგაშინაო?

16. ვარიაქე აკა ნდემცვითი ვა გააბედინე, ფერი შიში ოძირგი. ყიფშ., გვ. 65 – უარი ვერც ერთმა დევმა ვერ გაბედა ისეთი შიში აჩვენა.

17. გერიში შექურინაფილი ჯოლორქ ნანამონანას ჯიკის ულალუა. ყიფშ., გვ. 176 – მგლის შეშინებული ძალლი მთელ ნელინადს ჯირკს უყეფდაო.

18. ლანდიშ ნაშქურინეფ ჯოლორ ჯიკის ულალუნდუა ყიფშ., გვ. 176 – ლანდის შეშინებული ძალლი ჯირკს უყეფდაო.

19. ნტერეფი ჯარც მიოლურუ დო შიშით ცანცალანც: მასალ., გვ. 90 – მტრები ჯავრით კვდებიან და შიშით ცანცახებენ.

20. ჭე იშათი ქემოშქურუ, შურით ხოლო მებდინე: ი. ყიფშ., გვ. 163 – ცოტა იმისაც მეშინია, სულითაც დავიკარგო.

შიშიში ღურელი// შიშითი ღურელი შიშის//შიშით მკვდარი.

გადატ. ძალიან შეშინება.

შიშიში ძირაფა შიშის დანახვება. გადატ. შეშინება.

შიშიშე გოლაფა – ელდა, ელდის ცემა (შიშისგან)

თოლიშ დოფახურაფა – თვალის დახამხამება; შეშინება

ფაფაფი თოლიში – ხამხამი თვალისა. გადატ. შეშინება.

ჯოლორ ულალუნდუნი, თოლიშა ვადუფაფუაფუ – ძალლი რომ უყეფდა, (იმას) არ შეშინებია (თვალი არ დაუხამხამებია).

შიშიში ლურელი ათაქ მითოცანცალანს. ი. ყიფშ., გვ. 6 – შიშით მკვდარი (ძალიან შეშინებული) აქ კანკალებს.

შიში ქუმოძირი დო რტინას გოძირანქია: ა. ცან., გვ. 125 – შიში მაჩვენე (შემაშინე) და გაქცევას გიჩვენებო.

მოურქუუ ლეკურინი, თოლიშა ვადუფახურუაფუ, ვადოშქურონდუ – რომ მოუქნია ლეკური, თვალი არ დაუხამხამებია, არ შეშინდა.

ჯოლორ ულალუნდუნი, თოლიშა ვადუფაფუაფუ – ძალლი რომ უყეფდა, (იმას) არ შეშინებია (თვალი არ დაუხამხამებია).

ლაზურში:

ლაზურში **შქურ/შკურ** ძირისაგან ნანარმოები ლექსემებია: **შკურ-ინ-ა** „შიში“, **შქურ-ინ-ერ-ი** „დაფეთებული, შეშინებული“, **ო-შკურ-ინ-უ/ო-შკურ-ინ-უ** „შეშინება“, **ო-შკურ-ინ-ონ-ი** „სა-შიში“, „შესაშინებელი“, **ო-შქურ-ინ-აჯე** „საშიში“, **დო-შქურ-დ-ინ-აფ-ა** „დაშინება, შეშინება“, **დო-შქურ-დ-ინ-ერ-ი** „შეშინებული, დაშინებული“, **დო-შქურ-ინ-აფ-ა** „დაშინება“, **დო-შქურ-ინ-ერ-ი** „დაშინებული“, **დო-შქურ-ინ-უ** „შეშინება, დაშინება“, **დო-შქურ-დ-ინ-აფ-ა** „დაშინება, შეშინება“, **დო-შქურ-დ-ინ-ერ-ი** „შეშინებული, დაშინებული“, **აე-შქურ-დ-ინ-ერი / ე-შქურ-დ-ინ-ერ-ი** „დაფეთებული, შეშინებული“, **აე-შქურ-დ-ინ-უ** „დაფეთება,

შეშინება, დაფრთხობა“, **აე-შქურ-ინ-ერი** „დაფეთებული“, **აე-შქურ-ინ-უ** „დაფეთება, დაფრთხობა, შეშინება“, **დო-ნო-შქურ-ინ-ე** „დანაფრთხობი“, **მ-შქურ-ინ-უ** „შემშინებელი, დამშინებელი, დამფრთხობი“, **მ-შქურ-ნ-აჯ-ე** „მშიშარა“, **ნო-შქურ-ინ-ე** „ნაფრთხი, დანაშინები“;

შიშის კონცეპტში შედის სხვა ძირებისგან ნაწარმოები სიტყვები, რომელთა შორის გვხვდება თურქიზმებიც: კვანტ-ერი „შემცბარი, დარცხვენილი, შემკრთალი, შეძრწუნ-ებული“, **აე-ბუნ-ინ-ერი** „დამფრთხალი“, **ო-მკუთ-უ** შეკრთომა, **ე-მკუთ-ინ-უ** „შეშინება“, **ე-მკუთ-ინ-აფ-ა** „დაფრთხობა, შეშინება“, **ე-მკუთ-ინ-ერი** „დამფრთხალი“, **ე-მკუთ-ინ-უ** „დაფრთხობა, შეშინება“, **აე-მკუთ-ინ-უ** „შიშისგან ახტომა“, **მ-კანკალ-უ** „მკრთომი, მკრთომარე“, **კანკალ-ერი** „აკანკალებული“, **გო-აფ-უ/გო-აფ-უ** „შეშინება“, **გო-ზურ-ინ-ელ-ი** „შეშინებული“, **გო-ზურ-ინ-უ** „შეშინება (შეშინდა)“, **დოლო-ზურ-ინ-უ** „ბოლომდე შეშინება“, რუფი II რუფი (თურქ.) „უცაბედი, დიდი შიში“.

ფრაზეოლოგიზმები და იდიომები შეიცავს როგორც მხოლოდ საკუთრივ ზანური, ასევე ნასესხები და ლაზური ლექსემების შენაერთს:

შქურინა ქოდოლვატუ – შიში ჩაუვარდა (დაშინდა).

შკურინა დოლოქაჩუ – შიშით შეპყრობა.

თუ შკურნა გალე! – ღმერთმა აგაცილოს, დაგიფაროს; ღმერთმა არ გიჩვენოს! (ზედმინ. ღმერთის შიშის გარეთ = ღმერთმა აგაცილოს).

გური უტკვაცუ – გული გაუსკდა (შეშინდა).

გურიშ ოკოლაფუა – გულის ჩავარდნა (შიშით).

რუფი მიკაფუ-ქოდოლომანთხუ – დიდი შიში ჩამივარდა უცებ.

რუფი ქოდობუჯოხი – ძალიან შევშინდი (დიდ შიშს დავუ-
დახე).

რუფი ქოდოლომიხთუ – დიდი შიში ჩამივარდა

1. დივეფეე ბერეშე **აშქურინესდორენ** დო ჯუმა დონოფხეს-
დორენ (დიუმეზილი IV, 26) „დევები ბავშვისაგან შეშინებულან
და ძმად გაუხდიათ“.

2. ექ სოთი ვარ ამახთათ, **ქოდოშქურდუთ- ა!** (კარტოზია,
ლაზ. ტექსტ., 154) „იქ არ შეხვიდეთ, შეშინდებითო (კარტოზია –
ლაზური ტექსტები, გვ. 15426).

3. მა გამბთანა კილიჯი ელინკასერაა დო **აშქურინუდორენ**
(დიუმეზილი IV, გვ. 26) „მე თუ გავალ, ხმალს ბუდიდან ამოიღებ-
სო, და შეშინებულია“.

4. ათმაჯა ონწკიალონიში სერსიშე **ემკუთუნ** (ყლენტი, ჭანუ-
რი ტექსტები, გვ. 153) „მიმინო ეყვნის ხმისგან დაფრთხება“.

5. ბერე **დოშქურინეი** რენ, ბექიმდა, იხი ქაყონუ (თანდილა-
ვა, 309) „ბავშვი შეშინებულია, შეიძლება, ავი სული აჰყვა“.

6. მევუნთხატიკონი, **ჟეშქურდუტუ** (ჩიქობავა, ჭანური ტე-
ქსტები, 56) „რომ მეკრა, შეშინდებოდა (დაფრთხებოდა)“.

7. კორიქ „ოა“ დო **ჟეშქურდუ** (კარტოზია, ლაზური ტექსტე-
ბი, 14) „კაცმა „ო-ო“ და შეშინდა (დაფრთხა)“.

8. მასუმანი ოდაშა **შქუინეი** დო კანკალეი ვა მეხთუ (კარ-
ტოზია, ლაზური ტექსტები, 55) „მესამე ოთახში შეშინებული და
აკანკალეული არ მივიდა“.

9. დიდი **ჯუმას აშქუინუ დო ყუუ** (კარტოზია, ლაზური ტე-
ქსტები, 8) „უფროს ძმას შეეშინდა და იყვირა“.

10. **შქუინელი** მთუთი უსესელი მეხთუ მამუდიშა (ჩიქობა-
ვა, ჭანური ტექსტები, 43). „შეშინებული დათვი უხმოდ მივიდა

მამუდთან“.

11. მემეტი დიდო **აგბუნინერი კოჩი რენ** (თანდილავა, 314) „მემეტი ძალიან დამფრთხალი კაცი არის“.

12. სი ჰაკონაი **მშქურნაჯე** ნა ტი, ვამიჩქიტუ (კარტოზია, ლაზური ტექსტები, 181) „შენ ამდენი მშიშარა რომ იყავი, არ ვიცოდი“.

13. ხუსენი **შქურნათე** გოაქეთუ (ყლენტი, ჭანური ტექსტები, 8) „ხუსენი შიშით დაბრუნდა“.

14. ჰამუს ტუა **გური უტკვაცუ** (კატოზია, ლაზური ტექსტები, 176) „ამას კინალამ გული გაუსკდა“

15. ბერეს **ეამკუთინასერე**-დეი კაპულათე მომიბეს (ყიფ-შიძე, ჭანური ტექსტები, 89) „ბავშვი შიშისგან წამომხტარი ზურგით ამკიდეს“.

16. არაბაფე ბძირატიში კატუსთე **ემკუთუტი** (დიუმეზილი IV, 161) „ურმებს რომ ვნახავდი, კატასავით წამოვხტებოდი შიშით“.

17. ტაუშანი **აოვომკუთინ**” (თანდილავა, 318) „კურდღელი წამოვახტუნე (შევაშინე)“.

18. **რუჭი დოლომინთხუნ**, პია მუნდეს ბლურა რე (დიდი ლაზური ნენაფუნა, 861) „დიდი შიში მაქვს ჩავარდნილი (ძალიან მეშინია), ნეტა როდის მოვკვდები“.

19. დიდო მო **ოშქურინაფ ქი გური ქაკულაფს** (დიდი ლაზური ნენაფუნა, 354) „ძალიან რომ შეაშინებ, გული ჩაუვარდება“.

20. ხონცას მჟორაშენ **აშქუანეტუკონ**, ცა ვა ონტრეცინამტუ (კარტოზია, ლაზური ტექსტები, 228) „გრგვინვას მზისგან რომ შეშინებოდა, ცას არ დაანგრევდა“.

21. კოჩი **შქურინა დოლოქაჩერი** ლურერის ქომენდანკედუ (დიდი ლაზური ნენაფუნა, 885) „კაცი შიშით შეპყრობილი მკვ-

დარს უყურებდა“.

22. სერის გალე ქოგამაფთი-ი **გომაჟენ** (დიდი ლაზური ნენა-ფუნა, 341) „ღამით გარეთ რომ გამოვედი, შემეშინდა

შიშთან დაკავშირებული ლექსიკისა და ფრაზეოლოგიზმების თვალსაზრისით ქართველური ენების მონაცემები ტიპოლოგიურად რამდენადმე განსხვავებულია სალიტერატურო ქართულისაგან, თუმცა კონცეპტუალური თვალსაზრისით ერთ საერთო სურათს წარმოგვიდგენს.

4. სირცხვილის გამომხატველი ლექსები და ფრაზეოლოგიზმები ქართველურში

სირცხვილის გაგება განსხვავებულია ეთნოსებსა და ხალხებში, ის სხვადასხვაგვარად აღიქმება არა მხოლოდ სხვადასხვა კულტურაში, არამედ ერთსა და იმავე კულტურულ სივრცეში სხვადასხვა პერიოდში. სირცხვილის მნიშვნელობა ქართულში დაკავშირებულია სინდისსა და ნამუსთან. სინდისი საკუთარი საქციელის ავკარგიანობის შინაგან შეფასებას, საკუთარი ყოფაქცევისათვის ზნეობრივი პასუხისმგებლობის გრძნობას, პატიოსნებას აღნიშნავს (ქეგლი, 1986:408). საბას განმარტებით კი სირცხვილი „შიში ბილწებისა რისამე საქმესა ზედა და არცა ესე უსასო არს ცხოვრებისაგან“ (ორბელიანი 1993: 303). სირცხვილის სახელდება დაკავშირებულია ადამიანის სხეულის ნაწილთან – ცხვირთან. სირცხვილს არნ. ჩიქობავა ცხვირთან აკავშირებს, სადაც ცხვრ // ცხუ-ირ ცხუ ძირია, ხოლო ირ – სანარმოებელი სუფიქსი: „ცხუ-ირ-: შდრ. ჰ-რ-ცხუ-ენ-ა... ა-რ-ცხუ-ენ-ს... სირ-ცხვლ-... უ-რ-ცხვნ-ო...“ (ჩიქობავა 1942:82). ქართულში ადამიანის სასქესო ორგანოების აღსანიშნავად გამოიყენებენ ლექსიკურ ერთეულს სასირცხვო ან სასირცხვო ადგილები. მეგრულში ონჯლორე, სირცხვილის გარდა, ნიშნავს ასევე სასირცხვოზე ასაფარებელს (ქობალია 2010: 540). აღსანიშნავია, რომ უცხვირპიროს ქართულში უწოდებენ ადამიანს, ვისაც სინდისი არ აქვს, არაფრის რცხვენია. სირცხვილის ცხვირთან კავშირი შესაძლოა დაკავშირებული იყოს ძველ ქართულ სასჯელის ფორმასთან, რომელსაც ქმარი მოლაღატე ცოლის დასასჯელად იყენებდა. ეს წესი გავრცელებული იყო ფშავ-ხევსურეთში, სამეგრელოში, ვისაც სასახლის ქალთან

სქესობრივი კავშირი ექნებოდა, ცხვირს აჭრიდნენ. ცხვირის მოჭრა ზნეობრივი შერცხვენა უფრო იყო, ვიდრე ფიზიკური ტანჯვა, რადგან ცხვირი სახის თვალსაჩინო ნაწილია და მისი არქონა სახეს ამახინჯებს (სახოკია 1979: 821-822). მეგრულში „ჩხვინდიშ მოკვათუა“ ნიშნავს ცხვირის მოკვეთას, სასჯელის ფორმას მოლაღატე ცოლების დასასჯელად (ქობალია 2010: 679). სასირცხვილო საქციელის ჩამდენს ხშირად ასე მიმართავენ; შეგირცხვეს ცხვირიო. უნამუსო, უსინდისო ადამიანს ხშირად უცხვირპიროს უწოდებენ. ქართულში სირცხვილის ფუძისგან ნაწარმოები შერცხვენა შეურაცხყოფას, გაუპატიურებას, სახელის გატეხას ნიშნავს. შეურაცხყოფილ ადამიანს შერცხვენილს უწოდებენ. „წარმოების მიხედვით სირცხვილის ლექსიკურ ბუდეში გაერთიანებული ლექსიკური ერთეულები შემდეგნაირად შეიძლება დაიყოს: 1) რცხვ- ფუძით ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულები: სირცხვილი, რცხუნა, დარცხვენა, დარცხუნა, დარცხვენილი, სამარცხვინო, მარცხუნელი, მორცხვობა, მორცხუე, მორცხუედი, შერცხვენა, შერცხუნა, შერცხვენილი, შესარცხვენი, შეურცხვენელი, სარცხვინელი, სასირცხვილო, სასირცხვო, სირცხვილეული, ურცხვი, ურცხვობა, უსირცხვილო, უსირცხვილობა, უსირცხვო, უსირცხვობა, სასირცხვენე, სასირცხვნო, სასირცხვენელი; 2. როდესაც ლექსიკური ერთეულის პირველ კომპონენტს წარმოადგენს სიტყვა სირცხვილი: სირცხვილ-ნამუსი, სირცხვილნაჭამი, სირცხვილ-დაკარგული“ (იაკობიძე: 2015: 61).

სალიტერატურო ქართულთან მიმართებით უაღრესად საინტერესოა როგორც სირცხვილის კონცეპტი ზოგადად, ასევე სირცხვილის გამომხატველი ლექსემები და ფრაზეოლოგიზმები ქართველურ ენებში;

მეგრულსა და ლაზურში სირცხვილის აღმნიშვნელია ლექსემა **ონჯლორე**, რომელიც ცალკე ერთეულადაც გვხვდება წინადადებებში და შესიტყვების ნაწილადაც. მაგ. მეგრულში: **ონჯლორე** – სირცხილი; **ონჯლორე უჩქუ** – რცხვენია (სირცხვილი იცის), იმავე მნიშვნელობისაა **ონჯლორე აფუ** – სირცხვილი აქვს, **ონჯლორეთ ლურუ** – სირცხვილით კვდება; **ონჯლორემ ნავილა** -სირცხვილით მკვდარი (სირცხვილის მოკლული); **ონჯლორე ვა ქკუმას** – არ შერცხვეს (სირცხვილი არ ჭამოს) და ა.შ. მეგრულში სირცხვილის აღმნიშვნელი ფრაზეოლოგიზმებიც გვხვდება. მაგ., **დუს ლაფი გენუმილი** – თავს ლაფდასხმული (შერცხვენილი); **ცვაეკორჩხილი/ ცვაგორჩხილი**, – უსირცხვილო; **ცვაელასირქილი** – შუბლატლეკილი; გადატ. უსირცხვილო; **ცვამიკორჩხილი /ცვაგორჩხილი**, – ურცხვი, უტიფარი, უსირცხვილო; **შერცხუნილი** – შერცხვენილი; **შერცხუნილიში გორჩქინელი (სქუა)** შერცხვენილის გაჩენილი (შვილი); // გადატ. სამარცხვინო;

1. ჩქიმო **ონჯლორე ლე** (ყიფშ., 7) „ჩემთვის სირცხვილი არის“.

2. **უონჯლორეს უონჯლორე მოცუნსია** (ხალხ.სიბრ., 134) „უსირცხვილოს უსირცხვილო მოჰყავსო“.

3. **გათხუალა გოკო, მარა ონჯლორე გიჩქ რაგადიშა** (სამუშ., 30) „გათხოვება გინდა, მაგრამ თქმის გრცხვენია (სირცხვილი იცი)“.

4. **თე ბოშიქ ცუდესე ვა გააცხადე ონჯლორეშენი** (ყიფშ., 27) „ამ ბიჭმა სახლში არ თქვა (გააცხადა) სირცხვილის გამო (სირცხვილისათვის)“.

5. **ონჯლორემ ნაცვილა კორჩი მის უძირუნია** (ცან., 116) “ სირცხვილის მოკლული კაცი ვის უნახავსო“.

6. ვებდე, **ონჯლორე მაფუ** (ხუბ., 33) „რომ არ ნავიდე, მრცხენია (სირცხვილი მაქვს)“.

7. **ონჯლორეთ მიმორჩქედ დო ნგარას მითას ვოძირანდი** (მასალ., 108) „სირცხვილად მიმანდა და ტირილს არავის (არ) ვაჩვენებდი“.

8. **დოღურუ ონჯლორეს უნჩაში სინჯაქ** (ყიფშ., 100) „ძალიან შერცხვა (სირცხვილით მოკვდა) უფროსი სიძე“.

9. **ენა ვარე საონჯლორო** (ეკური, 382) „ეს არ არის სა-სირცხვილო“.

10. **ადამურს ონჯლორექ დააგური** (ხუბ., 275) „ადამურს შერცხვა (სირცხვილი მოენიჭა)“.

11. **ონჯლორე ვამოძირავა** (ყიფშ., 44) “ არ შემარცხვინოო“.

12. **მა ქორთხინთ, ონჯლორე ვაჭკომათინი** (აჭარ. დიალექტ ლექსკ., 67) „მე გთხოვთ, რომ არ ჭამოთ სირცხვილი“.

13. **ათეცალი სვაგორჩხილი კოჩი ვამიძირუ** – „ასეთი შუბლ-გარეცხილი კაცი არ მინახავს.“

14. **დუღჭკირილი მაფუ თინკმა დო იში ძირავა ლურაცალო ვამოკო** – „შერცხვნილი ვარ (თავი მოჭრილი მაქვს) მასთან და იმისი ნახვა სიკვდილის მსგავსად არ მინდა“.

15. **თექი გერდი, ურჩილედი, სი დუსლაფი გენუმილი!** – „იქ იდექი, უყურებდი, შე თავსლაფდასხმულო!“

16. **დუს ლაფიქ გინგონუ** (ქხს, 1, 311) –“ თავს ლაფი დაგ-ესხა“.

ლაზურში: ონჯლორე – „სირცხვილი“, **ონჯლორე ავენ** – რცხენია (სირცხვილი ექმნება“; **ონჯლორეს გეტალა** – „სირცხვილში ჩავარდნა,“ **ონჯლორე გეიტალამს** – „შეგრცხვება (სირცხვილში ჩავარდება, სირცხვილი დაეცემა)“; **ონჯლორეთე**

ლუაღეფე გამჭითასენ – „სირცხვილისგან ლოყები გაუნითლ-
დება“ და სხვ.

მეგრულ-ლაზურში **ონჯლორ** ძირისგან იწარმოება სახელუ-
რი და ზმნური ფორმები: მეგრ.- **უონჯლორო** (უსირცხვილო) და
საონჯლორო (სამარცხვინო), **ოონჯლორუ** (რცხვენია)... ლაზ. –
ონჯლორიანი (დარცხვენილი, სირცხვილიანი), **უონჯლორიარ**
(უსირცხვილო)...

ლაზურში სირცხვილის აღმნიშვნელი სხვა ლექსემებიც
მოგვეპოვება, მათ შორის ხშირად ბევრი ნასესხები სიტყვა გვხ-
ვდება: **კვანტერი** შემცბარი, დარცხვენილი, შემკრთალი, შეძრ-
წუნ-ებული, **კვანტერ-კვანტერი** დარცხვენილი (დარცხვენით),
მოჭიბრერი „დარცხვენილი, ჩუმად მყოფი“, **მოჭიბრუ** „დარცხ-
ვენა, ჩუმად ყოფნა, მორიდება“, **ნოსაბი** „მორცხვი, ნაზი“, **ჩან-
ჩიობა** „ურცხვი, უტიფარი საუბარი“; **აიბი** (თურქ. ayip) სირცხ-
ვილი, **აღლი** (თურქ. arli) მორცხვი, **არი** (თურქ. ar) სირცხვილი,
არლი (თურქ. arli) სირცხვილიანი, მორცხვი, **არსუზი** (თურქ.
arsiz) უზრდელი, უსირცხვილო, **თუხმი** მორცხვი, **აზულოლსუნ**
(თურქ. yazukolsun) საცოდაობისათვის, შეგირცხვეს თავი, **რე-
ზილი** (თურქ. rezil) სამარცხვინო, შერცხვენა, **რუსვაი** (სპარს.-
თურქ. rüsvay) შერცხვენა, განზილება, სახელის გატეხვა, თავ-
ის მოჭრა, **ქეფაზე** (თურქ. kefaze) შერცხვენილი...

1. აქ დოხუნუ **ონჯლორე** ვა რენი სქანდა, ოშ კოჩის (კო-
ჩიშ) ბედელი-ნა რე? (ყიფშიძე, 11) – „აქ დაჯდომა სირცხვილი
არ არის შენთვის, ასი კაცის ბადალი რომ ხარ?“.

2. ალ ოლსუნ ბოლაქი სიჯას **ონჯლორე ავუ!** (ჩიქობავა, 6)
– „საბრალო სიძეს, ნეტავი, შერცხვას!“,

3. „**ონჯლორეს** მოთ **გემიტალით**“-ა (ყლენტი, 121) –

„სირცხვილში რატომ ჩაგვაგდეო“.

4. მუშე კალსა **ონჯლორე ვარ გეფტალაფს** (ყიფშიძე, 48) – „მას რაც შეეხება, სირცხვილში არ მოიტოვებს (არ ჩააგდებს)“.

5. ჰენთეფეს **ონჯლორე ავეს**, ლაქინ კაპულა ქონირეს (ყლენტი, 125) – „მათ შერცხვათ, იმიტომ რომ ზურგი უჩვენეს“.

6. მუთიშე **ონჯლორე ვარ მაენან** (ყიფშიძე, 75) – „რაიმესი სირცხვილი არ გვექნება (არაფრის არ შეგვრცხვება)“.

7. ბოზო დიდო **ონჯლომანი** რენ (თანდ., 612).– „გოგო ძალიან მორცხვია“.

8. ბაზი **ონჯლორმარი** ივენ ნეზული (ყიფშიძე,47)– „ზოგი მორცხვი იქნება, (ზრდილობიანი, მორიდებული) ნაზი“.

9. ა ბერეს ჰირ **აიბი** ვარ უჩქინ (თანდ., 6)– „ამ ბავშვმა სრულებით სირცხვილი არ იცის“.

10. კოჩი მციქა **აღლი** ტასინონ (თანდ., 10) – „კაცი ცოტა მორცხვი უნდა იყოს“.

11. ბერე ეკო **არსუზი**, ეკო ელამცქევი იყვერეტუ-ქი... (ჩიქობავა, 77)– „ბავშვი ისეთი უზრდელი (უსირცხვილო), იმდენად განებვირებული გამხდარიყო, რომ...“.

12. **აზულოლსუნ**, ბოლაქი სიჯას **ონჯლორე ავეუ!** (ჩიქობავა, 67) – „საცოდავია (თავშერცხვენილი), სიძეს რცხვენია“.

13. ბაბა მუშის-თი პატი ქოდანონუ: „ბოზო ჩქიმიქ **რეზილი** დომნოფხუ“-ა (ყლენტი, 123)– მამამისსაც ეწყინა: „ჩემმა ქალ-იშვილმა უნამუსო გამხდაო (შემარცხვინაო)“.

14. „ჩქუ ჰანი **ქეფაზე** სო ბიდათენ?“ (ყიფშიძე, 36) – „ჩვენ ახლა შერცხვენილი სად უნდა წავიდეთ?“

მ. ჩუხუამ მეგრულ-ლაზურ **ჯლორ** ძირს მოუძებნა ქართული შესატყვისი **ძრახ**: „ქართ. **ძრახ**-, **ძრახ**-ვ-ა, **ძრახ**-ავ-ს, ნა-**ძრახ**-ი, სა-**ძრახ**-ავ-ი, სა-**ძრახ**-ი, სა-**ძრახ**-ისი-ი. ზან. (მეგრ.)

ჯღორ-, მ-ო-ო-**ნჯღორ-**უ(ნ) „მესირცხვილება“, ო-**ნჯღორ-**ე „სირცხვილი“, სა-ო-**ნჯღორ-**ო „საძრახისი“, ჭან. ო-**ნჯღორ'**-ე „id“. რუსთველისეულ ნა-**ძრახ-**ში აშკარაა სასირცხვილოს შინაარსი (სჯობს სიცოცხლესა **ნაძრახსა...**). მეგრულში შესატყვისი ზმნური **ჯღორ** დაკარგულია; მისი არსებობის კვალი ჩანს ო-(ნ)**ჯღორ-**ე ნაზმნარ სახელში, რომელიც ქართული სა-**ძრახ-**ავ-ი-ს იდენტიურია სტრუქტურულ-სემანტიკურად (მდრ.ნა-სახელარი ზმნა მ-ო-ო-**ნჯღორ-**უ(ნ))“ (ჩუხუა, 2000–2003:348). სვანურში ქართულისა და ზანურის შესატყვისი ძირი ვერ იძებნება.

სირცხვილის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე სვანურში აერთიანებს შემდეგ ლექსემებს: **შგუირ** „სირცხვილი“, **შგურწლ** „სირცხვილიანი, **ლუშგუირ** „მორცხვი“, **ლიშგურწლ** „სიმორცხვე, მორცხვობა“, **ლუშგუირ** „სამარცხვინო, სასირცხვილო, შემარცხვენელი, შესარცხვენი; ვინც, რაც სირცხვილს იწვევს“... სვანურში გვხვდება სირცხვილთან დაკავშირებული შემდეგი ფრაზეოლოგია: **ლუშგუირდმესდე** „შერცხვენილი“, **კინჩხი ქუწცა** „თავის (კისრის) მოჭრა“, **კინჩხილექცე** „თავმოსაჭრელი“, **საყობელდ მესდე** „სამარცხვინოდ ქმნილი, შერცხვენილი“, **ღირსებამეკდე** „პატივაყრილი“, **შგუირიჟახე** „სირცხვილ-ნამუსი“, **უხიშკა** „უხიაგი, მდგომარეობა, როდესაც ადამიანს არაფრის რცხვენია“, **გიმს ლიყფენე** „მინასთან გასწორება“, **გიმს ლყფენე** „მინასთან გასწორებული, შერცხვენილი“, **მიშგუ ფაყუ გიმს უჟ ხაიხა, ჰენსა შგურწლ ოსე** „შევრცხვენილიყავი, ჩემი ქუდი მინასამც დანარცხებია, თუკი სირცხვილნაჭამი დავრჩე“, **ყორქა ლაწად ჟიმეშდხე ხარ** „თავლაფდასხმული,ლაფდასხმული, რაც საჯაროდ შერცხვენილს, შეურაცხყოფილს ნიშ-

ნავს“, **უმგურალა** „სირცხვილის არმცოდნე“, **კინჩხიმუქუწვცე** „მარცხუენელი“...

შგურიყახალა თხუიმ ხნარ ქა ლგდე (ექსპედიც. მასალე-ბი); „სირცხვილ–ნამუსისთვის (სირცხვილ–სახელზე) თავი გადადებული აქვს“.

ლიბოფშია ლიშგურა ლიხოშთეი ქა ახჭამ (ექსპედიც. მასალეები); „ბავშვობის სიმორცხვე დიდობაშიც გადმოჰყვა“.

სირცხვილის კონცეპტის ამსახველი ლექსიკა საინტერესოდ არის წარმოდგენილი ქართველურ ენათა ლექსიკონებსა და ტექსტურ გამოცემებში:

1. **ქორა ღვაჟარ ფაყვარს დემის იკედხ ლაგვანაჟინ ი ლაშდიღვინ, აღერე ლანშან ლერე, ღვაჟარ შგურა ლიხ ი ოდე დო ჩვანდორეხ მინე ლგდვარს, ერქად ფაყვარს დემის იკედხ...** (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:46) „ოჯახის მამაკაცები ქუდმოუხდელე-ბი არიან („ქუდს არ იხდიან,) დატირებისას და დაკრძალვისას, ეს კი იმის ნიშანია, რომ მამაკაცები შერცხვენილები („სირცხვილიანები,) არიან ვიდრე არ იძიებენ შურს („არ ისისხლებენ მკვდარს,) მანამ ქუდებს არ მოიხდიან...“

2. „აღ ბეგარ ჩი ზურაღს ხაგად ი ალა მამ **ხოშგურხ**, ჰაღ ჭაშხანქა ლიღნავ (სვან. ენ. ქრესტ. 1978:41) „ეს ბეგარა ყველა ქალს ჰმართებს და ეს სულაც არ რცხვენიათ, ისევე როგორც ფეხმძიმობა მეუღლისაგან“.

შგურიყახე ზს. **შკური ი ყახე** ლნტ. – სირცხვილ–ნამუსი, (სირცხვილი და სახელი). **შგურიყახე** ჩუოღჟ ათიშურა (ბქ. 210) სირცხვილ და ნამუსი ერთმანეთისგან გაგერჩიოს (თოფურია, ქალდანი, სვან. ლექსიკონი 2000:813). **შგვირ უშგვირ** „სირცხვილ–ნამუსი“, **შგვირ უღშგურა** „უსირცხვილო ადამი-

ანი“ (ლიპარტელიანი, 2014:267);

მიუხედავად იმისა, რომ სირცხვილის აღმნიშვნელი ლექსემები ქართულში, სვანურსა და მეგრულ-ლაზურში სხვადასხვა ძირისაგანაა წარმოქმნილი, კონცეპტის თვალსაზრისით ისინი ერთიან სახეს იძლევიან.

5. მწუხარების კონცეპტი ქართველურ ენებში

ემოციების მეცნიერული ანალიზი შეუძლებელია ეთნოფსიქოლოგიის, ეროვნული ხასიათის თავისებურებების, ეროვნული კულტურის გათვალისწინების გარეშე. ემოციის გამოხატვის საშუალებები, ემოციური მდგომარეობის აღწერითი და გამომხატველობითი ლექსიკის გვერდით, წარმოადგენენ ემოციური საშუალებების ლექსიკურ სისტემას. ნებისმიერი ენის ემოციური ტერმინები გამოავლენს ნათესაობის კომპლექსურ კავშირს და მათი კლასიფიცირება შესაძლებელია. ემოციების კონცეპტი გვთავაზობს გასაღებს სხვადასხვა კულტურისა და საზოგადოების შესაცნობად. კონცეპტი მიეკუთვნება ნაციონალურ ენობრივ ცნობიერებას, იგი ენისა და აზრის ერთიანობაა. კონცეპტი სალიტერატურო ქართულში, ბუნებრივია, სიღრმისეულად არის შესწავლილი და გაანალიზებული (ნ. იაკობიძე).

ამ კუთხით უაღრესად საინტერესოა ქართველური ენების – სვანურის, მეგრულ – ლაზურის ენობრივი მონაცემები. ამჯერად, მწუხარების კონცეპტის აღწერა-ანალიზით დავინტერესდით; წინამდებარე პუბლიკაციის მიზანს სწორედ ქართველურ ენებში შედარებით ფორმატში ზემოაღნიშნული მწუხარების კონცეპტის კვლევა წარმოადგენს.

მწუხარების ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე სვანურში ასეთი სახით წარმოგვიდგება: ლუ-ნხჷაჷ-ე „შენუხებული“, ლი-ნხჷაჷ-ი „შენუხება“, ლი-ნხჷაჷ-წლ „მრავალგზის შენუხება“, მე-ნხჷაჷ-წლ „ის, ვინც მრავალგზის შეინუხებს თავს სხვისთვის“, ნა-ნხჷაჷ-წლ „შენანუხები“, მუ-ნხჷაჷ-ი „შემნუხებელი, ნა-ნხჷაჷ-ი „შენუხება, ნუხილი“, ლე-ნხჷაჷ-წლ „სანუხარი, შესანუხებელი“, მა-ჭკჷრ-ა „დარდი, ნუხილი“, გლი-ჭკჷრ-ე „დარდი, ზრუნვა,

ნუხება”, **ნა-ჭკვრ-უნ** „სანუხარი”, **გლგ-ჭკვრ-ე** „დადარდიანებულ-ლი”, **გუნიმი მამფუა** „გულისნუხილი, სატკივარი”, **გუნიმი ლიფუე** „სიმნუხარე, ტკივილი, დარდი”, **გუნიმიზიგ** „გულისტკივილი”, **გუნიმილიზგუნე** „წყენა, გულისტკენა, სატკივარი”, **გუნიმიმუზ-გუნე** „მანყენინებელი, გულისმტკენი”, **გუნიმილეზგუნე** „ის, ვისაც ატკინეს გული, აწყენინეს”, **ლუმუსხუე** „ნარბშეკრული”, **ლგჭკპუნე** „სახეშეჭმუხნული”, **ლგტგნტყე** „დაღვრემილი” **ლუ-პურტუხე** „სახენაღვლიანი, კაეშნიანი”, **ხოლა გუჟი ლირდე** „უგუნებობა”.....

1. იშგნა გუეშისი **ლიგჭკვრე** ხაკუ „სხვის საქმეზეც საჭიროა ფიქრი, (ზრუნვა), სხვაზეც უნდა შეინუხო თავი” (თოფურია, ქალდანი, სვან. გლექსიკ. 2000: 482).

2. გერგი ღნდი სურუ **ლუ-ნხუავე** ღნმნუენან „დღეს გეგი რატომღაც მეტისმეტად **შენუხებული** მომეჩვენა”.

3. ეჯ მეთხუარი ქორშლს **ლენხუაშულ** ღნხრღანხ „იმ მონადირის ოჯახის წევრებს **სანუხარი, შესანუხებელი** მიეცათ”.

4. ამზუმდ **გუნიმილიზგუნე** მამა ხეკუანდ, მარე დემ ღალ მგრეს ანზიმ ღნქვისგუი „ამ დონეზე **გულისტკენა, წყენინება** არ უნდოდა ნამდვილად, მაგრამ სათქმელი ვერ მოზომა”.

5. ნაღ ღიმბტულღად ბიძია პიმენიშუი. ხოხრობს მაშყიდ, ბიცოლა ნინა სიტყუას ეჯუი მამ ტუილდ’ საბრალე ქუინს მამ ადღტუნენა. ალა მიჩაშდ, მინე ოჯახიშდ ღნსუ რალაც გუნ ღენგუამ გუეშ, გუნ საშინელ ტრავედია. მი პიმენ იმხან მეთურანროლ, მარე მაშყიდ მთელ ღიბოფუი ეჩი ღიტკლებულ ი, სი წარმოიდგინე, მატკლზბგნდა ეჯღე, ბიცოლა ნინა ნაღ ჩის ნალტდა გუნ ი ალ მალატლა მიჩა ჯემლენ მატკლაბ მი, გუნ ხოხრა გარ ბეფშუს, გუის ეშ მხუტა. ი საბრალე ქუინი ღალტუნაჟი მი მეჰად მასარდ მიჟინდა

ბიცილა ნინა, მიჟინდა მიჩა ქალგნკანე, ერთადერთ ჯგმლჷ ქჷინი მულტუნად. (კოდ. ქრონიკ. 2010: 151). „ჩვენ ვსაუბრობდით ბი-
ძია პიმენზე. პატარაობისას (უმცროსობას), მახსოვს, ბიცილა
ნინა სიტყვას ისე არ ამბობდა, ე, საბრალოს სულს (თუ) არ
დაიფიცებდა. ეს მისთვის (მისად), მათი ოჯახისთვის (ოჯახ-
ისად) იყო რალაც **სანუხარი, ძალიან სამძიმო საქმე**, ძალიან
საშინელი ტრაგედია. მე პიმენი საიდან მეცნობებოდა, მაგრამ
მახსოვს მთელ ბავშვობაში იმაზე **სინანული** (“**იმისი დანანე-
ბა**”) და, შენ წარმოიდგინე, **მენანებოდა** იმიტომ, რომ ბიცილა
ნინა ჩვენ ყველას გვიყვარდა ძალიან და, მახსოვს, ამ სიყვარ-
ულის გამო მისი ძმის სინანული მე, ძალიან პატარა (უმცროს)
ბავშვს **გულს როგორ მტკენდა** (“**მჭრიდა**”)... საბრალოს სულის
დაფიცებაზე მე ყოველთვის ძალიან მეცოდებოდა ბიცილა
ნინა, მეცოდებოდა მისი გამორჩეული, ერთადერთი ძმის სუ-
ლის დამფიცებლად”.

6. ჩუუთირა ბიძა მამართ ხოშილ ი ხოშილ მალატ, მგრდნბ,
მატკლახ გარ ნექმენიდა (კოდ. ქრონიკ. 2010: 153) „უცნობი,
გაცნობავერმოსწრებული ბიძის მამართ უფრო და უფრო მეტი
სიყვარული, მორიდება და **ტკივილი** („განცდა-დანანება“) გვე-
მატებოდა”.

7. მიე სი როქ აჯარას ამჟი ხოჩა გუჟი ჩუწლყულურანდ,
ექჩანლო ხენსგა სათისგა გუილ ი ტანდ როქ ლნმბაჟ ლეჭკერე,
ერე მიშგუ ლაშხტნიპრისგა ერტულე იფურთონნლდა. ლაშდ
როქ ემეგ ხერიტ, ეჯლად როქ ოლტერ ლაჭომომ, მარე დემეგ...
მიშგუ ლირდე როქ ლდინლტე ლაშდნხთე ხანგ (კოდ. ქრონიკ.
2010: 153)

„მე და შენ აჯარაში ასე კარგ გუნებაზე (გულზე) რომ

დავშორდით, შემდეგ ნახევარ საათში გულმა და ტანმა მიგრძნო სანუხარი, რომ ჩემს სამალავში ვილაც ფათურობდა. საშველი თუ ექნებოდა, იმიტომ წამოვედი სირბილით, მაგრამ არა, ჩემი ცხოვრება დღეის შემდეგ აღსასრულისკენაა”.

მნუხარების ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე მეგრულში ასეთი სახისაა:

მნუხარება/ნუხარება, ნუხება; ჯარი დო გონება (ჯავრი დო გონება) ჯავრი და ფიქრი (გონება); **ჯარი /ნჯარი (ჯავრი); ჯანგოჭე** -ჯავრი ნუ გჭირს, ნუ გენალვლება; **ნარლი (ნარლის)** – ნალვლი, დარდი; **მნუხარება; ნარლება (ნარლებას)** – ნალვლობა, ნალვლიანობა, დარდი; **დარდება/დარდი...** ნუხილი მეგრულში დაკავშირებულია სიმჭიდროვესთან, ადგილის სივინროვესთან. ა. ქობალიას ლექსიკონში ნუხილი შემდეგნაირადაა განმარტებული: „მჭიდრო, ვინრო, შეკუმშული, შეჭმუხვნილი, შემჭიდროებული“ (ქობალია 2010: 703).

1. ჩქიმი გურიში მნუხარება ნოტე ვა გემამინედას: ი. ყიფშ., გვ. 129 – ჩემი გულის მნუხარება ნეტავი არ გამახსენდებოდეს.

2 დიდი ნუხარეთე ინაჯლონგ თენენსე: ა. ცაგ., გვ. 24; ი. ყიფშ., გვ. 35 – დიდი მნუხარებით გაუძღვა (ნინ) ამათ.

3. თიჯგუა ნუხარებაშ გიტარა მიოგე თე ბოშიქ: მ. ხუბ., გვ. 200 – ისეთი მნუხარების გიტარა დაუკრა ამ ბიჭმა.

4. მიჩქ, ნუხარებას რეჩინ: მ. ხუბ., გვ. 28 – ვიცი, მნუხარებაში რომ ხარ.

5. ირიათო ინუხებუ ჩქიმი გური: ი. ყიფშ., გვ. 130 – სულ ნუხდება ჩემი გული.

6. მუშენ ინუხებუქია?: ი. ყიფშ., გვ. 32 – რატომ ნუხდებო?

7. ხორა ნუხენდუ: ორცხოწიქ გეეძვირუა – ქაჩალი ნუხდა:

სავარცხელი გაძვირდაო.

8. **მიშელ ჯარი დო გონებაშა:** ი. ყიფშ., გვ. 23 – შევიდა ჯავრსა და ფიქრში.

9. **სქან ჯარი დო გონებაქ ირფელ გემოჭყოლიდუუ:** მასალ., გვ. 29 – შენზე ჯავრმა და ფიქრმა ყველაფერი დამავინყა.

10. **ჯარ ვამოჭე თქვანი შურო!:** ქსს, 1, გვ. 21 – ჯავრი არ მჭირს სულაც თქვენი!

11. **მიდმაჯუნუუ სქანი ჯარი:** ქსს, 1, გვ. 144 – წამყვება შენი დარდი (ჯავრი).

12. **ასე გვალო დოღურუ ე ბოშიქ ჯარისგ:** ი. ყიფშ., გვ. 39 – ახლა მთლად მოკვდა ეს ბიჭი ჯავრით.

13. **მოსამსახურეფს ჯარქ ქენუოლეს თე ბოშიშ:** მ. ხუბ., გვ. 244 – მოსამსახურეებს ჯავრი ჩაუვარდათ ამ ბიჭისა.

14. **ჯანგოჭე, ნუ გოშქურუ!:** მ. ხუბ., გვ. 166 – ჯავრი ნუ გჭირს, ნუგეშინია!

15. **ჯანგოჭე, მა სქან დუს შხვას ვადვანებენქია:** მ. ხუბ., გვ. 6 – ნუ გეშინია (ჯავრი ნუ გაქვს), მე შენს თავს სხვას არ დავანებებო.

16. **შიანუხე ეზმა ნარლიქ** – შეანუხა ამდენმა დარდმა.

17. **ნარლისგ ქინაალგ:** ქსს, 2, გვ. 34 – დარდში ჩავარდა (დანაღვლიანდა).

18. **ართშა მარცხი ქომოხვადუნ, უკულ ნარლება მუს ოხვარუნია:** ხალხ. სიბრ., 1, გვ. 6 – ერთხელ მარცხი რომ მოხდება, შემდეგ ნაღვლობა რას უშველისო.

19. **ღურა უჯგუ გარზებას, მუჟამს რექ ნარლებას:** ხალხ. სიბრ., 1, გვ. 151 – სიკვდილი სჯობს გაძლებას, როცა ხარ დარდში.

20. **ღარიბი რექინი, ვენარლა, დიმდარი რექინი – ვეფ-**

ახა: ხალხ. სიბრ., 1, გვ. 147 – ღარიბი (თუ) ხარ, არ ინაღვლო, მდიდარი (თუ)ხარ – არ იზავო.

21. **ინარღვ თე მეშარე კოჩქით:** მ. ხუბ., გვ. 23 – იდარდა ამ მეგზავრმა (მეგზურმა კაცმა).

22. **სიხალისეჲ დამეთხოუ, დარდიჲ გურს დემეხოლუ:** ი. ყიფშ., გვ. 129 – სიხალისე მომშორდა, დარდი გულთან დამიახლოვდა.

23. **დარდით გური ფულირ(ი) გაფუ:** ენგური., გვ. 246 – დარდით გული დაფარული გაქვს.

24. **უნარლებუ ლუმუს ბჭკუმუ:** ქხს, 1, გვ. 326 – უნაღვლო ღომს ვჭამ.

25. **გულმწუხარედ ვორდი, გურმწუხარეთ:** მასალ., გვ. 97 – ვიყავი გულმწუხარედ.

მწუხარების ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე ლაზურში: გოშა-შუ „გაოცება, მწუხარება“ ანმყ. გობიშაშერ „შეწუხდი“ (დიუმ. ხოფა); დიფიშმანუ-დორტუნ დერდი „დარდი, მწუხარება“, დარდის ნოტკოჩუნ „დარდში ვარდება, უბედურებას ეწევა“ , დერდი იქიპს “ დარდიანობს, დარდობს“. გო(ღგო-ო)-გზ-უ-ნ შემონთებული აქვს. || გადატ. დარდი აქვს, აწუხებს. ასათ 36. **ნ-დარ-უ** შევიწროვდა, შეუწუხდა. კოჩის-ნა ნდარაში გური ოროსარი კონარი დავენ (ყლ. 37.31). **შური ნაკაჩენ/ნაქაჩენ** „უწუხს (სული)“, **შური ნაკაჩუ (შური)** “ შეუწუხდა (სული); **ნასძლია (სულმა)**“; **ზახმეტი „წუხილი“, ზახმეტი იქიფს „წუხს“; ოკონალურუ** „შეუწუხდა (გული), მიკვდარუნდა“; **გური ოკოჭკონდერი** „გულმწუხარებული, გულწასული“.

1. არსლანიშ სქირიქ „ჯუმა-ჩქიმი მერალის ვარ დობუტალემ, ჰეა მობუსალეთინარე, მერალი მო იქომ, ორდო

მოფთარება” (დიუმეზ., 5) „ლომის შვილმა: ჩემს ძმას მწუხარებაში ვერ დავტოვებ, მას ვიხსნი, ფიქრს ნუ მიეცემი (იზამ), მალე მოვალო”. 160

2. დიდი ოხრასუ **დიფიშმანუ-დორტუნ**, ამა მუთუ ჩარეარტუ (დიუმეზ., 59) „უფროსი მული შეწუხებულა, მაგრამ სხვა გზა არ იყო”. 79

1. ბიჭიქ ბაბა-მუშიშ ტახთის ვეზირ-მუშ ქოგელოხუნუ დო უწუ ქი: “მა ჰან დიდო **დერდი** მილუნ (დიუმეზ. 32) „ვაჟმა მამამისის ტახტზე ვეზირი დასვა და უთხრა, რომ: “მე ახლა დიდი მწუხარება მაქვს,,

2. „ჰეა ობიფხორტი”... „სქან მშქორინიში **გომოგზუტუ-იი?**” (დიუმეზ. II.22.44) „იმას შევჭამდი... „შენი შიმშილი მანუხებდა?,,

3. **დარდითა ბლურუქრ**-ეთ ვარ მათქვინენ მითომა (ყიფშ. 41) „დარდით რომ ვკვდებოდე, ვერ ვეტყვი ვერავის“.

4. ნანა ჩქიმი **დერდის ქოდოლობტკორი** (ყიფშ. დამატ. 18) „დედაჩემი სადარდებელში ჩავაგდე“.

5. დიდი **დერდი იქიპტუ** (კარტოზ. ,125) „ძალიან დარდობდა“.

6. მუშენი **ზახმეტი იქიფ!** (ჩიქობ. I., 85) „რატომ წუხხარ!,,

7. ჯოლორი მემიტადეს... ტორა **ოკონაბლური** (მარ., 105) „ძალი მომიქსიეს... კინალამ გული შემინუხდა“.

8. ფადიშაიშ ბიჭის აზირუ-შკულე **ოკონალურუ** (ჩიქობ. II. 34) „ფადიშაჰის ბიჭს რომ მოეჩვენა, გული შეუწუხდა“.

9. ზენგინი კორის ოხორჯა დაძაბუნუ... სუმ ვარა ოთხო ჭარა **ოკონალურუტუ** (ჟლ. 14) „მდიდარ კაცს ცოლი დაუავადდა... საჯერ ან ოთხჯერ უწუხდა გული (გული მისდიოდა)“.

10. **ოკონამლურარე** (დიუმეზ., 122) “ ვწუხდი“.

11. **ოკოჭკოდუტუ** ოხორჯა (ასათ.) „წუხდებოდა ცოლი“.

საყურადღებოა, რომ სავანური, მეგრული და ლაზური მწუხარების კონცეპტში აერთიანებს ძირითადად საერთოქართველური წარმოშობის ძირებისგან ნაწარმოებ ლექსემებს: ჰ. ფენრიხი აღადგენს საერთოქართველურ ***წუხ** ძირს: ქართ. – **წუხ** სვან. **წხჷ, ლი-წხჷ-აჷ-ი** – შეწუხება, წუხილი(ფეინრიხი,453). მ. ჩუხუა აღადგენს საერთოქართველურ არქეტიპს ***ჭოჷ** – ფიქრის, წუხილის მნიშვნელობით > ქართ. **ჭოვ- / ჭუვ-** სვან. **ჭკუ-არ// ჭკ-გრ < *ჭკოჷ-არ**, ზან. **ჭკუ-ა** (ჩუხუა,384).

ფიქრის და წუხილის დაკავშირება სემანტიკურად საცსე-ბით მართებულად შეიძლება ჩაითვალოს. ქართულში ფიქრ-საც აქვს წუხილის მნიშვნელობა. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ფიქრი განმარტებულია, როგორც: 1. თავისთ-ვის გუნებაში მსჯელობა, რისამე წარმოდგენა, აზრად ქონა; 2. საგონებელი, სადარდებელი, საზრუნავი (ქეგლ 1986: 446). მწუხარება ქართულში შესაძლოა ნაწარმოები იყოს მწუხ-რისგან. სალიტერატურო ქართულში მწუხარება გადმოიცემა ლექსიკური ერთეულებით: დარდი, ნაღველი, კაეშანი, ვარა-მი, ჯავრი, ჭმუნვა, ურვა, ღრეჯა. დარდი, ნაღველი, კაეშანი, სევდა, ჯავრი, ვარამი უცხო ენებიდან (არაბული, სპარსული) შემოსული სიტყვებია, რომელიც ქართულ ენაში დამკვიდრდა. ისინი აქტიურად მონაწილეობენ სიტყვანაწარმოებაში: დარდი – დადარდიანება, დარდიანი, დადარდიანებული, სადარდებე-ლი, სადარდელი, უდარდელი, უდარდელობა, დარდიმანი, დარდიმანობა, დარდიმანდული. ნაღველი – ნაღველობა, და-ნაღველიანება, ნაღველიანი, დანაღველიანებული, სანაღველებელი, ნაღველმორეული, სახენაღველიანი. კაეშანი – კაეშნიანი. ჯავრი – ჯავრიანობა, ჯავრიანი, დაჯავრიანებული, საჯავრებელი,

ჯავრმორეული, ჯავრშემონოლილი, გულჯავრიანი, ჯავრმიუ-
კარებელი. ვარამი – ვარამიანი. სევდა – სევდიანი, დასევდი-
ანებული, სევდამორეული. დარდი, ნალველი, კაეშანი, ჯავრი,
ვარამი აქტიურად წარმოადგენენ არაერთი ფრაზეოლოგიური
ერთეულის ერთ-ერთ კომპონენტს: გულზე დარდი შემოაწვა,
შავი ნალველი, მწარე ნალველი და ა.შ (იაკობიძე, 22-24).

კონცეპტუალური სფერო ამა თუ იმ ერისა და ენისა შეეს-
აბამება მენტალობას, როგორც სამყაროს ხედვის საშუალებას.
რაც შეეხება მენტალიტეტს, რომელიც ერის კოგნიტიურ, ემო-
ციურ და ქცევით სტერეოტიპთა სიმრავლედ განიხილება, მის
სფეროში შედის ეთნიკური სპეციფიკით ნიშანდებული კონ-
ცეპტები (მასლოვა 2001: 49).

6. ტირილის კონცეპტი ქართველურში

აღწერა და ინტერპრეტაცია წარმოადგენს თითოეული ენის თავისებურებების დადგენასა და მათ შორის მსგავსებებსა და განსხვავებების გამოვლენას. ამ კუთხით უაღრესად საინტერესოა სვანურის, მეგრულის, ლაზურის შესწავლა და ენობრივი მონაცემების შედარება-შეპირისპირება; ამჯერად, ტირილის კონცეპტის აღწერა-ანალიზით დავინტერესდით; წინამდებარე პუბლიკაციის მიზანს სწორედ ქართველურ ენებში შედარებით ფორმატში ზემოაღნიშნული ტირილის კონცეპტის კვლევა წარმოადგენს.

„ტირილი მწუხარებას გამოხატავს. იგი ქართულში შემდეგი ლექსიკური ერთეულებით გამოიხატება: ატირება, ნამოტირება, დატირება, გამოტირება, გლოვა, ზარი, მოთქმა, გოდება, ლაღადი, ზრუნი, სლუკუნი, სლუკ-სლუკი, ქვითინი, ქვითქვითი, ვალალი, ცრემლვა, აცრემლევა, ბზუკუნი, ჩაბჟირება, ვაება, ვაგლახი, აბლავლება, ღრიალი, ღრიალება, მდუღვრა, ბლავილი, ღმუილი, წირპლვა, ფშრუკუნი, ყივილი, კივილი, კენესა, კაკანება, ხვიობა, კოკოცება, წუნუნი, წუნკუნი, ნკმუილი, ჩუხჩუხი“ (იაკობიძე, 150)

საკმაოდ მრავალფეროვანია ტირილის გამომხატველი ლექსიკა ქართველურში.

მეგრულ-ლაზურში:

მეგრულში:

ნგარა (ნგარას), გარა -- ტირილი.

ნანგარა (ნანგარას)ინგარს -- ნატირალი, ტირის

ნგარაფა (ნგარაფას) -- ატირება.

ნგარებული (ნგარებულ) ნგარებულო -- ატირებული, ატირე-

ბულად.

ონგარალი (ონგარალ) ოგარალი, -- სატირალი.

ონგარუ (ონგარუს) ოგარუ, -- ტირილი; სატირალი. გა-
დატ. საგლოვი.

მანგარინჯა (მანგარინჯას), მანგარინჯე (მანგარინჯეს)
-- მტირალა, ტირია.

ნგარა-მარა (ნგარა-მარას) ტირილ- მირილი.

სხარსხალი (სხარსხალ) რსხიალი, სარსხალი, -- მრავ-
ლის, მაგ., ბავშვების, ერთად ხმაურობა-ტირილი, – სხრიალი.

ღურღულუა (ღურღულუას) ღურღული, -- ჩუმიად ტირი-
ლი, ქვითინი; ღაპა-ღუპით ცრემლის ღვრა.

ღიაფი (ღიაფის) -- ღნავილი; ძლიერი ტირილი.

ღვარღვალი (ღვარღვალს) - ცრემლის ძლიერი ღვრა, ფრქვე-
ვა;

ღვეჟელი (ღვეჟელ) ღვეჟელუა (ღვეჟელუას) , ღვეჟელანს -
ხმამალა ტირილი; ბღავილი;ყვირილი.

თვალუა (თვალუას) თვალუნს -- მოთქმით ტირილი, გოდე-
ბა.

ქვარქვალუა (ქვარქვალუას), ქვარქვალანს -- ნუნუნი, ბუზ-
ლუნი.

კუმინუა (კუმინუას) კუმინუნს -- კმინვა, ნელი კვნესა.

კუსანს - კვნესის.

ფრაზეოლოგიზმებში:

ჩილამურიში ღვარღვალი - ცრემლის ღვრა, ფრქვე-
ვა; დენა ღაპა-ღუპით.

ჩილამურიში თუდო რაგადი – ცრემლის ქვეშ ღაპარაკი. გა-
დატ. აღელვებული, შენუხებული ღაპარაკი.

ჩილამურიში მიშახუნა – ცრემლში ჯდომა. გადატ. ძლიერი მწუხარება.

ჩილამურიში რღვაფა - ცრემლის ღვრა. გადატ. ტირილი.

თოლიმე ჩილამურიში სქუალა - ძალიან შეწუხება

თოლიმ წყართ ეფშაფა - თვალის წყლით ავსება, შეწუხება, ტირილი.

ლაზურში:

ბგარა/ მგარა, ბგარინი, ობგარინუ/ომგარინუ, ომგარინი – ტირილი

ობგარინუ/ომგარინუ [შდრ. ომგარუ], ომგარინი – ტირილი/ სამგლოვიარო რიტუალი.

გემგარინუ -დატირება; იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება კორეცხალა მოთქმა, მოთქმით ტირილი, ჩამოთვლით ტირილი(თანდ.). მეგრულში მოთქმას გამოხატავს ქართულიდან შემოსული ძირის მქონე ზმნა თვალუა/თოლუა. (აღსანიშნავია, რომკოროცხუა/კოროცხალა ზანურში თვლას, დათვლას ნიშნავს).

ბეჯღაფა - ხმამაღლა ყვირილი, ტირილი

ამაკირუ – კივილი, შეკივლება; ოკიუ კივილი, ყვირილი; ონირუ წივილი, კივილი; წიოლი წივილი, კივილი; წიომა წივილი;

დოკუსინუ - დაკვნესა, დოკუსინაფა დაკვნესება;

ემაკუსინუ -ამოკვნესა; კუნკულა, **ოკუნკულუ** - ნელი კვნესა და წუხილი ძილში (გურული); **კუსუნი, ოკუსინუ, ომკუსუ** -კრუსუნი, კვნესა;

ოქანცარუ - კვნესა,

დოკიუ /დოყიუ -ყივილი;

ზარი-ზარი – ქვითინ-ქვითინით. (ცალკე ზარი მწარეს ნიშნავს);

ტირილის მნიშვნელობით გამოიყენება სხვა ლექსემა-ბი, ძირითადად ცხოველთა ხმოვანების აღმნიშვნელი: ოღრი-ალუ ღრიალი;მღორინი, ომღორუ ბღავილი, ობუღინუ ხარივ-ით ბღავილი; ოჭირჭილუ წუნუნი; ორანცინუ დამაყრუებ-ელი ყვირილი; ორუინუ/ოყურინუ ყვირილი; ოლუმინაფუ ყვირი-ლი; ოყურინუ/ოყურუ ყვირილი; ოჩხირუ მთელი ხმით ყვირი-ლი; პეჯღელი ბღავილ-ყვირილი მთელი ხმით (შღრ. მეგრ. ბერ-ჯღელი); ყურაფა/ყუაფა/ურაფა ყმუილი, ყვირილი; ჭყვიოლა ჭყ-ივილი, წივილი,ყვირილი; ოწუმინუ (ათინ.) კენესა (ძალლისგან), /ონკუმინუ წკმუტუნი, გადატანითი მნიშვნელობით - წვრი-ლი ხმით ტირილი;

ლაზურსა და მეგრულში ერთი ძირისგან ინარმოება ჩილ-ამური (მეგრ.) და ჩალამურე/ჩელამურე/ჩელამრე/ჩილამბერე/ჩილამბი/ჩილამბრე (ლაზ.) ცრემლი.

თურქულიდან ნასესხებია ააში - ცრემლი;

ტირილის კონცეპტში შეიძლება გაერთიანდეს ზოგიერ-თი ლექსიკური ერთეული, როგორებიცაა: ეკიდუ დანყე-ბა, კერძოდ, ტირილის დანყება; ოშლიპუ ფშვნეტა, აცრემლიანე-ბა თვალისა; ნაპნაპი მუდამ ცრემლიანი თვალი;

ტირილთან, ცრემლთან დაკავშირებით ლაზურში გვხვდე-ბა ფრაზეოლოგიური ერთეულები და ანდაზები. მაგ.:

მანჯურა იბგარა-სი, ჩელამრეფე ინჯილი ქვაყიასენა – მეო-რე იტირებს, ცრემლით ქვა გახდებო;

ჩელამურე გელომოჟუფს – ცრემლები ჩამოსდის (ჩამოჰყვება);

ჩელამურე ქოგაონაპუ – ცრემლი დაანვეთა, დაიტირა.

თოლი ოფშალუ - თვალის ავსება ცრემლებით

თოლი ონკარუ - თვალის აცრემლება, აწყლიანება

ტირილის ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე სვანურში ასეთი

სახით წარმოგვიდგება:

ლიგუნი -ტირილი

ლეგუნი -სატირილი

ლაგუწა – გასვენება, სატირალი;

ლიგუწა- ატირება; დატირება;

ლილჭა – მოთქმა, ხმამაღლა დატირება;

ქემრალე ლიგურანი – ცრემლების ღვრა;

ლიტფურა – კაემანი, ვარამი, ტირილით სახის ხოკვა;

ლისენტყა – შეცხადება; გოდება;

ლუ-წხუა-ე „შენუხებული“, **ლი-წხა**-ი „შენუხება“, **ლი-წხ-უა**-ა „მრავალგზის შენუხება“, **მა-ჭკურ-ა** „დარდი, ნუხილი“, **ლი-ჭკურ-ე** „დარდი, ზრუნვა, ნუხება“, **ნა-ჭკურ-უნ** „სანუხარი“, **ლგ-ჭკურ-ე** „დადარდიანებული“, **გუმი მამფა** „გულისნუხილი, სატკივარი“, **გუმი ლიფა** „სიმნუხარე, ტკივილი, დარდი“, **გუმიზიგ** „გულისტკივილი“, **გუმილიზგუნე** „წყენა, გულისტკენა, სატკივარი“...

ქართველურ ენებში ტირილის კონცეპტის კვლევამ გამოავლიანა საყურადღებო სემანტიკური ნიუანსები მერულ-ლაზურსა და სვანურში. ტირილი, დაატირების რიტუალი უძველესია და მჭიდროდ არის დაკავშირებული ადამიანის სიცოცხლესთან. ამიტომაც იგი ცნობიერებაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს როგორც კონცეპტი.

7. კონცეპტი ზარი ქართველურში

კონცეპტი წარმოადგენს ძირითად ცნებას კონცეპტუალური ლინგვისტიკის თეორიაში. თანამედროვე ენათმეცნიერებაში მრავალი განსხვავებული მიდგომა არსებობს კონცეპტთა კლასიფიკაციისა. განსხვავებული მიმართულებებია მისი სტრუქტურის შესწავლის თვალსაზრისითაც. ერთ-ერთი მათგანია ლინგვოკულტუროლოგიური მიმართულება, რომელშიც ენობრივი ექსპლიკაციის ფორმებად ძირითადად გვევლნება ლექსემები, ფრაზეოლოგიური გამონათქვამები, ტექსტები. ზოგიერთი ეთნოკულტურული და სოციოკულტურული კონცეპტები თავისთავად გამოხატავენ ენის, კულტურის, ისტორიის თავისებურებებს. ასეთი კონცეპტების სემანტიკური მნიშვნელობა უტოლდება მათ იმ მნიშვნელობას, რომელიც ლექსიკონებშია განმარტებული. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა კონცეპტი **ზარი** ქართველურში.

სიტყვა **ზარი** ქართულ ლექსიკონებში ასეა განმარტებული:

1. სპილენძის შენადნობისგან ჩამოსხმული ღრუ ნაკეთობა კონუსის ფორმის, რომელსაც შიგნიდან თავმსხვილი რერო (ენა) ჰკიდია ხმის გამოსაცემად; 2. მოწყობილობა ბგერითი სიგნალისათვის – ელექტრონული ზარი; 3. (საუბრ.) ზარის რეკვის ხმა (ქეგლ 1986: 230).

გადატანითი მნიშვნელობები: 1. უზომო შიშით ან რაიმე საშინელი სანახაობით, ამბით გამოწვეული შეშფოთება; 2. სამგლოვიარო, უსიტყვო გალობა მიცვალებულის გასვენებისას; 3. მოთქმით ტირილი, ვინმეს დატირება, გლოვა – ზარი დაეცემა, თავზარი დაეცემა (ქეგლ 1986: 230).

მ. ანდრონიკაშვილი სიტყვა **ზარს** შიშის, საშინის მნიშვნე-

ლობით უკავშირებს საშუალო სპარსულ სიტყვას zahr: პართ. Zahr-შხამი ახ. სპარსული. Zahr – შხამი, სანამლაგი, დარდი, ნაღველი, რისხვა, აღშფოთება. ძველ ირანულ ფორმას აღადგენენ, როგორც jazara, მიღებული ძირიდან jan, რაც ცემას, კვლას ნიშნავს. **ზარ** სიტყვასთანაა კავშირში **ზრუნ-ვა** (ზრუნი): ზრუნ – > ზარ – უნ. **ზრუნვის** ამოსავალი მნიშვნელობაა **მოთქმა, ნუხილი**, შემდგომში მან შეიძინა ზრუნვის მნიშვნელობა (ანდრონიკაშვილი 1966: 323-324).

ზარი – ლითონის სარეკი. ძირითადად ცილინდრული ფორმისა, რომელსაც აქვს ენა. მისი მნიშვნელობა განსაკუთრებით გამოკვეთა ქრისტიანობამ, როგორც ცნობილია, მკვდრეთით აღდგომის იდეა ქრისტიანული მორალის ქვაკუთხედს წარმოადგენს. იგია რწმენის ძირითადი საყრდენი, რომელსაც მოელის მორწმუნე თავის დროზე. ამ აუცილებელი აქტის მაუწყებელი გახდება ზარი, მან უნდა მისცეს ნიშანი სიკვდილისგან დახსნისა და მარადიული არსებობისა. ზარი წარმოადგენს ყველა საეკლესიო დღეების, დღესასწაულებისა და სალიტურგიო წესთმსახურების შესრულების აუცილებელ ატრიბუტს. შუასაუკუნეებში ზარისთვის გაჩნდა საგანგებო შენობა – სამრეკლო. (ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი 2011. – 610გვ.)

ქართულში ზარი ნასესხები სიტყვაა საშუალო სპარსულიდან. სპარსულში მისი მნიშვნელობა დაკავშირებული იყო სიკვდილთან. სპარსულში შიში დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო სიკვდილთან. თუ ქართულში ზარის მრავალმნიშვნელობას დავაკვირდებით, ჩნდება მოსაზრება, რომ ზარი ქართულში სპარსულიდან შიშის მნიშვნელობით შემოვიდა. მისგან ნანარმოები ჩანს ზმნა **ზარავს** – განაცდევინებს, შიშსა და ძრწოლას

ჰვერის, – აძრუნებს. თავზარსა სცემს.

ზართანაა დაკავშირებული ზარზმის სახელი: „და თუ ვითარ შემსგავსებული სახელი ეწოდა ზარზმა ერთა მიერ, სასწაულთა საკრველთა ზარგანჭდილთა“ (იაკობიძე, 2015.90).

ქართულში **ზარი** რეკა (სარეკელსთან) ასოცირდება. რეკა/სარეკელი ასეა განმარტებული:

რეკა – რისამე ცემით ზარის და მისთ. ხმის გამოცემა. სიჩუმე იყო და მხოლოდ სალიტანიო ზარების რეკა ისმოდა (აკაკი).

სარეკელი – ძვ. დასარეკი მოწყობილობა; ხის ფიცარი, რომელზედაც სცემდნენ ხისავე ძელს ხმის გამოსაცემად; იყენებდნენ ლოცვაზე მოსახმობად. ამავე დღეს, წირვის დრო რომ დადგებოდა, «სამ ჟამ ჰრეკონ ძელსა»-ო, ე. ი. «სარეკელა» ხის ფიცარს ჰრეკონო. გარდა ამ მნიშვნელობებისა ზარი სხვა მნიშვნელობითაც გვხვდება: ზარი – ქართული გლოვის სიმღერა, დატირება. ქართლ-კახეთში წარმოადგენს ქალთა რეპერტუარის ორხმიან სიმღერას (ორი მოტირალის მონაცვლეობა გაჭიმული ბანის ფონზე), სვანეთში – სამხმიან სამგლოვიარო ჰიმნს (ასრულებენ მამაკაცები)(მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. 2004. – 80გვ.).

ნათელია, რომ ხის ფიცარი, ძელი – სარეკელა, რომელსაც იყენებდნენ საშიშროების ან რაიმე სხვა აუცილებელი ამბის შესატყობინებლად და რომლის ხმაც უფრო ხშირად არასასიამოვნო ამბის მაუწყებელი იყო, ქრისტიანობის შემოღების შემდეგ შეცვალა ლითონის ზარმა. სიტყვამ ზარი შემდგომ სხვა მნიშვნელობებიც შეიძინა.

ზარი – სამგლოვიარო გუნდური სიმღერა-ტირილი. დაკრძალვის დღეს ჯერ ოჯახში და შემდეგ სასაფლაოზე ცალ-ცალკე ასრულებდნენ ქალები და მამაკაცები. გუნ-

დის ერთ-ერთი წევრი იწყებდა უსიტყვო მოთქმას, ხოლო სხვები ბანს აყოლებდნენ. შორეული სოფლებიდან მოსულ ნათესავებს მოზარეთა საკუთარი გუნდი მოჰყავდათ, თან მოჰქონდათ დიდი კელაპტარი ან სიცოცხლის ხის სიმბოლო. ზარი ყველაზე სრულად სვანეთის ეთნოგრაფიის ყოფამ შემოინახა. სვანური ზარი სამხმიანი სიმღერაა და ორ გუნდად სრულდება. ძველი ქართული წერილობითი წყაროებით დასტურდება ზარით გლოვა. საქართველოს ზოგ კუთხეში მას ბანს ან ზრუნს უწოდებენ (მასალა ვიკიპედიიდან – თავისუფალი ენციკლოპედია).

ოთარ ქაჯაია თავის ლექსიკონში გვანვდის ცნობას: ჯვეშო უჩქედეს ზარი: ლურელიშ ონგარუშა მანგარალს (დას, ვარა ცირასკუას) მოყუნდუ ეჩი-ეჩიდოვითი კოჩი. ათენენს ინოყუნდუ ოთხი კოჩი (მეტით შიილებედუ) ზარით (ობირუუ). თავარი მაგარუუ სოიშახ ვემილეშუ ცუდეშანი, ენეფი იბირდეს; ასეიანი მუზიკაში მანგიორი დუ. თქუანდეს „ზარით მორთუ ონგარუშავანი“, თენა დიდი პატიიცემას ნიშნენდუ. – „ძველად იცოდნენ ზარი: მკვდარს რომ ტიროდნენ, მომტირალს (დას ან ქალიშვილს) მოჰყავდა ოცი-ოცდაათი კაცი. ამათ წინ მიუძლოდა ოთხი კაცი (მეტიც შეიძლებოდა) ზარით (სიმღერა). მთავარი მომტირალი სანამ არ შევიდოდა სახლში, ესენი მღეროდნენ; ახლანდელი მუსიკის მაგიერი იყო. რომ იტყოდნენ: „ზარით მოვიდა სატირლადო“- ეს დიდ პატივისცემას ნიშნავდა (ქაჯაია.2001-2006.).

მეგრულ-ლაზურში გვაქვს **ზარი/ზარა/ზორი** შემდეგი მნიშვნელობებით:

- 1 – ზარი, სარეკელი.
- 2 – სასიმინდეს წნელით მოწნული კედელი.
- 3 – ტირილის წესი; სიმღერა ტირილში.

4. ზორი – საყვირის მიერ გამოცემული ძლიერი ხმა, ზარი.

ხმოვანი სიგნალისათვის, შეტყობინებისათვის გამოიყენება **ორეკეში/ორაწყში** – სარეკავი, სარეკისი, გასადენი; დასაფერთხი.

კისერს ზარეს გითაბუნუნა - „კისერზე ზარს ჩამოჰკიდებენ“. ჟეშტიმ ხემათ მემორჩქენა, ზარეს უხაკუნანი – „ჟესტის (თუნუქის) ხმად მიგვაჩნია, ზარს რომ უკაკუნებენ.“ დოურეკათ თინენს ზარა: (ხუბუა, 1937, 308) – „დავურეკოთ იმათ ზარი“. ზარა თაქი მიკომიბუ: (სამუშია, 1979, 83) – „ზარი აქ მიკიდია“. ცოროფილეფიში გამათ ჭანდი მინოლენსუ ზარს (ყიფშიძე, 1994, 140) - „შეყვარებულების მაგიერ ბუზი მეტყვის ზარს“. სქანდა ვემმოგამაფუა ტრუბა მუზიკანტიში ზორით! (სამუშია, 1979, 91) “შენზე ნუ დამაკვრევენებ საყვირს მუსიკოსის ხმით!”. მა მუთუნერო ზორიში უმუშო ჭკუმუავემემილებუ (ყაზაყ., 6.08.1930, 3) „მე არანაირად საყვირის(ზარის) გარეშე ჭამა არ შემიძლია“.

ლაზურში **ზარი** ბედის მნიშვნელობით ითქმის: „ანდლა ზარი ვარ მილუნ“ – დღეს ბედი არ მაქვს; „დულა ჩქიმი ვარ ივენ, ჰანი ვარ მილუნ ზარი“ – ჩემი საქმე არ კეთდება, ახლა არა მაქვს ბედი (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, გვ. 69). (თანდ., 271)

ზარი = კამათელი: „ზაჲ ისთომელან“ – კამათელს აგორებენ (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, გვ. 123₁₀).

ზარი = ხის ძარღვი

ლაზურში **მეზარე** არის საფლავი, **მეზარლული** – სასაფლაო, გლოვის ადგილი: მეზარეშე ჯინაზე-ოხორჯა ჯუმა მუშიქ დოლოფონამს, ვანა ჯუმადი მუშიში ბიჭიქ. „საფლავეში მიცვალე-ბულ ქალს მისი ძმა ჩაიყვანს (ჩადებს) ან მისი ბიძაშვილი“ (ყლენტი – ჭანური ტექსტები, გვ. 11). ზაიმიში მეზარლული-

კალა არ დიდი მუნთხანი ქონაგუ „ზაიმიშის საფლავთან ერთი დიდი რაღაცა შეხვდა“ (ჟღენტი – ჭანური ტექსტები, გვ. 4). **ზარი-ზარი ნიშნავს** მწარეს, ქვითინ-ქვითინს: იბგარტუ ზარი-ზარი! „ტიროდა ქვითინ-ქვითინით (ტიროდა მწარედ)“ (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, გვ. 69).

სარეკელას მნიშვნელობით ლაზურში გვაქვს **რანწკ** ძირისგან ნაწარმოები ლექსემები (შდრ. ქართ. **წკრ**) :

რანწკ-|| რანწ-,ორანწკუ – რეკვა

ორანწკალუ რეკვა: „გერმაქ რანწკალამტუ იამოშ სერსითე“ – ტყე რეკავდა იამოს ხმით (ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, გვ. 154). / **ოღანწკალუ** წკრიალი, რეკვა: „კავალი-მუშის ეკო ჩქვა ოღანწკალუ-ქი“ – მისი სალამური კიდევ იმდენი აწკრიალა რომ (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 126).

ორანწკილონი ეჟვანი: „კუჩხეს ორანწკილონეფე დოლობუნ“ – ფეხზე ეჟვნები ჰკიდია (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, გვ. 23).

სარეკელა (ნადირის შესაშინებელი) ასევე არის **ორაონი**: „ჰემუში ჯოხო რენ ორაონი“ – იმისი სახელია „ორაონი“ (სარეკელა) (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 73).

ლაზურში, ისევე როგორც მეგრულში, ტირილს, გლოვას მოთქმას **მგარ/ნგარ** ძირისგან წარმოქმნილი სახელები:

გემგარაფა დატირება, **გემგარელი** დატირებული, დატირება

გემგარუ /გემგარინუ / გემგარუ დატირება: გემამგარით, ნანა დო ბაბა ჩქიმი! – „დამიტირეთ, დედავ და მამა ჩემო!“ (ჟღენტი – ჭანური ტექსტები, გვ. 158). დალეფე მუშიქ „ჯუმა ჩქიმი“-ა დო გამგარეს – მისმა დებმა „ჩემო ძმაო“ და დაიტირეს (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, გვ. 132)**ზარ** ძირი მე-

გრულში გვაქვს სიტყვაში **გაზარება** „გაცილება“. სავარაუდოა, რომ საქმე გვაქვს სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობის (საბოლოო გზაზე გაცილების) შეცვლასთან : **გაზარება (გაზარებას)** სახელი **გააზარენს** ზმნისა – გაცილება: **ცუდეშაზ** გააზარენს, აბა, მუს იქუნს “ სახლამდე გააცილებს, აბა, რას იზამს“. ჩვენსლაზურში გაცილება არის **გამაყონუ**, რომელსაც **ყონ = ყოლ** ძირი აქვს (მდრ. ქართ. გაყოლა). გამიტაში-ა ნეკნაშენ ქაგამაყონი-ა „გასვლისასო კარიდან გააცილეო“ (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, გვ. 126).

ზარი – ლექსიკურ-სემანტიკურიბუდე სვანურში:

სიტყვის მნიშვნელობა დროთა განმავლობაში იცვლება-და ცვლილების გამომწვევი მიზეზები მხოლოდ ლინგვისტური ფაქტორებით არ აიხსნება. იგი უნდა განიხილებოდესეთნო-ისტორიულ-ლინგვოკულტუროლოგიურკონტექსტში.

ქართულში სიტყვა **ზარი** აქტიურად მონაწილეობს კომპოზიტების შექმნაში: თავზარი, თავზარდაცემული, ზარდაცემული, ასევე მონაწილეობს ფრაზეოლოგიზმებში – თავზარი დაეცა, ზარი დაეცა.**ზართანა ადაკავშირებული**

სვანურში არ გვხვდება ზართან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიზმები და კომპოზიტები იმ ტიპისა, როგორცაა **თავზარიდაეცა, ზარიდაეცა,თავზარი, თავზარდაცემული, ზარდაცემული...**

სვანურ ზარის შესახებ არაერთგზის უსაუბრიათ ეთნოგრაფებს, ეთნოლოგებს და არა მხოლოდ მათ, ზარი განუყოფელი ნაწილია ქართული (სვანური) ადათ-წესებისა. ზარი აქტიურად მონაწილეობს სვანურ სიტყვათწარმოებაში: **ზარი მუქუჩისგ** „მოზარე“, **მოზრა** „მოზარეები“, **ზარი ლიქუჩისგ** „ზარის თქმა“,თემებისა და სოფლების მიხედვით განასხვავებენ ზარის

ნაირსახეობებსაც: **ლემლახუ ზარ** „მულახური ზარი“, **ლგაცე-რუ ზარ** „ეცერული ზარი“, **ლუკალუ ზარ** „კალელთა ზარი“...

ზანგლგ (-იმ, -ლაგარ) ბზ., **ზანდლგ** (-იმ, -ლაგარ) ბქ. – ზანზალაკი, ზარი.

მი **ზანგლგს** ღაზუყედან ისი ეჩი ჰერს ხეჭმინაღდას (ბზ. 360) – მე ზარს დავიკავებ და შენ იმის ხმას გამოჰყევი (სდიე).

ზარ (-იმ, -აღ) ზს., ღნტ., **ზარ** (-აღ) ღშხ.

1. ზარი. ზაროხციდღ (ღშხ.) – ზარივიციდეთ. ლაღუამსმან-ეზარღახუაბედ (ღნტ.) – ეკლესიასახალიზარიშევაბით.

2. ზარი (სამგლოვიარო ჰიმნი). ნიშგუეფუპრიშზარურდარ-ლუმდღუელი-ღზარხეა! (ბზ. 364) – ჩვენი გვარისა უზაროდ არავინ დამარხულა და ზარი უთხარი! ლასგუჯინაჟიზარუქტ-ცადხეკუესღესეს (ღშხ. 37) – გამოსვენებისას ზარი უწყვეტად უნდა იყოს.

მეზრი (-რიმ, -ზრაბზ., -აშ, -ზრაბქ.), **მეზარ** (-იმ, -აღ) ღშხ., **მოზარა**(-რაშ, -რაღა) ღნტ. – მოზარე, ზარისმთქმელი.

ჩიქემეზრაზარსყღღეს (ბზ. 7) – ჯერ მოზარეები ამბობენ ზარს. ფარანს გუნ ხოჩა მეზრა ხორის (ბქ.) – ფარეღებს ძალზე კარგი მოზარეები ჰყავთ. მეზარ ღუაჟარ ანჯადხ (ღშხ.) – ზარის მთქმელი კაცები მოვიდნენ.

ნასესხებმა სიტყვამ ზარი სალიტერატურო ქართულს და ქართველურ ენებში შეინარჩუნა როგორც თავდაპირველი მნიშვნელობა, ასევე შეიძინა სხვადასხვა ნიუანსური სემანტიკა:

1. ზარი – „გლოვა“, სამგლოვიარო მოთქმა, ტირილი“, 2. ზარი – „ხმის გამომცემი საგანი, სარეკელა“ 3. ზარი – სასიგნალო ხმა“ 4. ზარი – კომპოზიტებში – შიში, თავზარი, გაოგნება...”

კონცეპტ ზართან დაკავშირებულ ლექსემებში სემანტიკური გადასვლა ქართული ეთნოგრაფიული ყოფის გათვალის-

წინებით მოხდა შემდეგნაირად: ზარი -გლოვა > სამგლოვიარო გოდება > საშიშროების მაცნე, ხმა, ხმის გამომცემი საგანი...

ამგვარად, ჩაანაცვლა ნასესხებმა ზარმა ქართულში არსებული სარეკელა, გლოვა, ზან. ნგარა, სვან. ლიგვნი...

მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში **ზარ** და მისგან წარმოქმნილ ლექსემათა ანალიზმა კიდევ ერთხელ ხაზი გაუსვა თეზას, რომ ქართველური ენების ლინგვოტიპოლოგიური აღწერა და ინტერპრეტაცია წარმოადგენს თითოეული ამ ენის თავისებურებების დადგენასა და მათ შორის მსგავსებისა და განსხვავების გამოვლენას.

ამრიგად, მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის ემპირიული მასალის საფუძველზე აღწერითი მეთოდოლოგიის გამოყენებით გაანალიზებულია ქართველურ ენათა საერთო ძირისა და მისგან წარმოქმნილ ლექსემათა გამოყენებითი არეალი, სემანტიკური ასპექტები, ყალიბები... აქცენტირებულია ქართველურ ენათა საერთო ტიპოლოგია კონცეპტ ზარის მაგალითზე.

8. კონცეპტი ბედი ქართველურში

ლინგვოკულტუროლოგიაში კონცეპტი ენის კულტურის სემანტიკური ერთეულია, რომელიც ასახავს ხალხის, ეთნოსის დამოკიდებულებას სამყაროსადმი.

კონცეპტი **ბედი** მჭიდროდაა დამოკიდებული ადამიანის ყოველდღიურ ყოფასთან და მათ საქმიანობასთან. ადამიანები თანაბარნი არ არიან სიმდიდრესა და სიღარიბეში, ჯანმრთელობასა და ავადმყოფობაში, სიცოცხლესა და სიკვდილში..., რაც იწვევს ფიქრს ბედსა და უბედობაზე. ფილოსოფოსები, მოაზროვნეები, ლინგვისტები და თეოლოგები იკვლევდნენ და იკვლევენ საკითხებს, რომლებიც ეხებოდა ბედს და რომელიც კაცობრიობის ისტორიაში ერთ-ერთი უძველესი კონცეპტია.

ქართველურში კონცეპტი **ბედი** ერთიან ლინგვო-კულტურულ სურათს გვიჩვენებს. აღსანიშნავია ის, რომ გარდა სემანტიკური აბსოლუტური მსგავსებისა, ამ კონცეპტის უძველესობას ადასტურებს ლექსიკური იდენტობაც: **ბედ** ძირი სამსავე ქართველურ ენაში ერთნაირი ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდეების ბირთვად გვევლინება.

ბედი – სახელი არს მეფეთა სიმაღლისა და გლახაკთა სიმაბღლისა, კაცი ვინმე ბოროტის ღირსი ღმერთმან შეინყალოს და შეუცვალოს ბოროტი კეთილად, ესევეითართა სახელად ბედი ეწოდების (სულხან-საბა, I. 98)

ბედნიერი – ბედის მქონებელი(სულხან-საბა, I. 98)

ბედნიერობა – ბედის მქონებლობა (სულხან-საბა, I. 99)

ბედობა – ბედის პოვნის ჟამი(სულხან-საბა, I. 99)

ბედი, *ბედისწერა*, რელიგიურ-ფილოსოფიური იდეალ-

ისტორი წარმოდგენა, რომელსაც საფუძვლად უდევს რწმენა ადამიანზე ბრმა ძალების ბატონობისა. ამ შეხედულებით ადამიანთა ბედი წინასწარ არის გაჩინებული განგების მიერ. ქართველთა რელიგიური წარმოდგენით ადამიანის დაბადებისთანავე ცაზე ჩნდებოდა მისი ბედის ვარსკვლავი; ახალშობილს „ბედისმწერლის“ ხელით შუბლზე ეწერებოდა მომავალი ცხოვრება, ცხოვრების ყველა მომენტი, რომელთა შეცვლა მოკვდავს არ შეეძლო. იმავე შეხედულებით ამქვეყნიურ საქმეებს ხშირად „სულეთის“ ღმერთიც განაგებდა. ქართველ მთიელებში გავრცელებული რწმენა-წარმოდგენებით „სამზეოში“ ისეთი არაფერი ხდებოდა, წინასწარ “სულეთში” რომ არ ყოფილიყო გადაწყვეტილი. სულეთის ღმერთს ემსახურებოდნენ „მწერელნი“, „ბედის მწერლები“ ან „წერა-მწერალნი“, რომლებიც ბედის წიგნის მონაცემების მიხედვით “იბარებენ სულეთში” ადამიანებს. ანალოგიური წარმოდგენები გავრცელებული იყო აღმოსავლეთისა და ევროპის ხალხებში. ქართული წარმოდგენები ბედზე განსაკუთრებით ახლოს დგას შუამდინარეთსა და ანტიკურ სამყაროში გავრცელებულ რწმენებთან (https://ka.wikipedia.org/wiki/ძველი_ქართული_ენის_ლექსიკონი)

მეგრულში:

ბედი – „ბედი“

პრიველი ბედი ბედი რე, უკულიანი – გვერდი რე – „პირველი ბედი ბედი არის, შემდეგი -ნახევარია“. ათე ამბე მუნოლვენო ჩქიმი უბედური ბეს?: (ხუბ., 324) -“ ეს ამბავი მონაქონა ჩემს უბედურ ბედს“. ბედი კარს ქიმიოდირთუ. „ბედი კარზე მიადგება“.

იღბალი/ელბალი – ბედი, იღბალი. იღბალი ქოილუ-და, ვადი-

ნუქია: ხალხ. სიბრ., 1, გვ. 18 – იღბალი თუ გაქვს, არ დაიკარგე-
ბიო. იღბალი თეში ნობლვე, საცოდარო გეებწვალე: ი. ყიფშ.,
გვ. 163 – იღბალი იმისი მქონია, საცოდავად გაწწვალდე.

ბედნიერი – „ბედნიერი“ ; ბედნიერი კოჩი რე – „ბედნიერი
კაცია“. ბედნიერი მაჭიშუანცია დო უბედური ვაჩანცია: ხალხ.
სიბრ., 1, გვ. 18 – ბედნიერი მოასწრებსო და უბედური არ აჭ-
მეგსო.

ბედნიერაშე – ბედნიერად: ვეზირეფქ ქუდოსკიდეს დო
იცხოვრეს ბედნიერაშე – ვეზირები დარჩენენ და იცხოვრეს
ბედნიერად.

ბედნიერა /ბედნიერა – სიმღერაა. „ჟამიერც“ დო „ბედ-
ნიერას“ თანასწორო ირთუნდესგ: კ. სამუშ., ქართ ზეპ. გვ. 51 –
„ჟამიერს“ და „ბედნიერას“ თანასწორად იყოფდნენ“.

კუჩხაბედნიერი – „ფეხბედნიერი“ – მეგრული საქორწინო
სიმღერაა, მღერიან, როდესაც პატარძალი შემოჰყავთ სიძის
ეზოში.

უბედური – „უბედური“

უბედური ჩქიმი დუდი:(ყიფშ.,120)„უბედური ჩემი თავი“.
უბედურ დო ბედნიერც ართო ნოღვედესგ შარა (სამუშ., ქხპს.
116) „უბედურს და ბედნიერს ერთად ჰქონიათ შარა (გზა)“.
მარა დიო თე ერთობა ვამილუნა უბედურემს: (ყიფშ.,168) “ მა-
გრამ ჯერ ეს ერთობა არ გვაქვს უბედურებს“.

უბედურობა – 1. „უბედურება“

იყუუ უბედურობა ანბექე: ა.ცაგ., გვ. 14 – „შეიქნა უბედუ-
რი ამბავი“. ტყა მიცვენა შხვა-დო-შხვა უბედურობაშე: ყაზაყ.,
21.03.1930 გვ. 3 – „ტყე გვიცავს სხვადასხვა უბედურებისა-
გან“.

უბედურება – 2. საოცარი, უცნაური, საშინელი

უბედური რულა უჩქუდუ – „საშინელი სირბილი იცოდა“.

უბედურს ირულებდ, ყურდგელს ქოძირუნდუნ:მ.ხუბ., გვ., 293 – საშინელს ირბენდა, კურდღელს რომ ნახავდა. ათაქ დაჩხვრ რზე უბედურება – აქ ცეცხლი ანთია საოცარი.

საუბადო – „საუბედურო“

ართი ოჯახიმა მინიილგ საუბადოთ: ი. ყიფშ., გვ. 24 – ერთ ოჯახში შევიდა საუბედუროდ.

უბადო – „ავი, ცუდი, უბედური, უგვანი, ბოროტი; ბადალი რომ არ აქვს ისეთი ცუდი“

უბადო ზოთონჯიში მაგინძა რექია – „ავი ზამთრის სიგ-რძისა ხარო“. უბადო რაგადი უბადო ძღვენიენია: თ.სახოკ., გვ., 259 – „ავი (ცუდი) ლაპარაკი ავი(ცუდი) ძღვენიაო“. მითი კლასის ეშმაკენსი, ირო ორთე უბადოს: (ი.ყიფშ., გვ., 116) – „ვინც კლასში ეშმაკობს, (ის) ყოველთვის შვება ცუდს“. უბადოში ქადაგება ართმაჟიაში ხანგება რე: კ.სამუშ., ქსპს, გვ., 144 – „აუგის ქადაგება ერთიმეორის გაგიჟებაა“. სი უბადო, მუქე დოგოშქურინუა?: (ი.ყიფშ., გვ., 42) – შე უბედურო, რამ შეგაშინაო? ჯგირიშენი ჯგირქ გალოლუ, უბადოშენ – მანგიორი: ქსს, გვ., 103 “ კარგისათვის კარგი დაგემართოს, ცუდისათვის – სამაგიერო“. უბადო დლა ცუდი დლე; გადატ. ავდარი.

უბადოში მაქიმინალი – სიავის მკეთებელი.

უბადობა – სიავე, სიცუდე, უბედურება. ირი ჯვეში უბადობა მოსპეს – „ყოველი ძველი სიავე მოსპეს“. ქიანას მუ მოხვადე უბადობა ჩხუშიცალი?: კ.სამუშ., ქართ.ზეპ., გვ., 87 – „ქვეყანაზე რა მოხდება სიავე ომის მაგვარი?„

ფრაზეოლოგიზმებში:

ბედიშ-ჭუალა – ბედის დანვა; ბედი დო ხანიჭვილი – „უბედური (ბედი და ხანდამწვარი)“; ბედიჭვილი / ბედიკოჭვირი / ბედხალირი – „ბედდამწვარი,,

თურმე დინაფილი პოფუ, ჩქიმი ბედიშ ჭუალა!: (ყიფშ., 156)

„თურმე დაკარგული მყოლია, ჩემი ბედის დანვა (ბედნიერება)„! ჩილი ნათხიირი პუნს, ბედიჭვირი-საცოდარს: (ციფშ.,140) „ცოლი ნათხოვი მყავს, ბედდამწვარ – საცოდავს“. ბოში, აშო ქინმოჯინი, სი უხანე, ბედიჭვირი: (ქხს,1, 143) „ბიჭო, აქეთ შემომხედე, შე უხანოვ, ბედდამწვარო“. მუ ფქიმინა ბედი ჭვილქუ?:(ციფშ., 119) „რა ვქნა ბედდამწვარმა?“ ბოშ, მუშენი დამინონი, სი ბედი დო ხანი ჭვილი!: (მასალ.,47) – „ბიჭო, რატომ დამინუნე, შე ბედ-და ხანდამწვარო!“

ბედი უტგებ- „ბედი სწყალობს (უთბობს)“

ბედიში მედინაფა – „გაუბედურება, ბედის დაკარგვა,,

ბედი ვაადინუეო ოკო, ვარა მაჟირაშა ვაგაშიი – „ბედი არ უნდა დაკარგო, თორემ მეორედ არ მოვა (არ გეშოვება)“.

ბედიშ-ჭარა – ბედის წერა; ბედო გეჭარუ – „ბედისწერა“

გეკომიჭუ ბედიშ ჭარა: (ქხს, 1, 83) – „დამინვა ბედისწერა“. თინემს ათენა ბედო გეჭარუნა – „იმათ ეს ბედისწერად აქეთ (ბედად აწერიათ).

ბედიშ გორუა – „ბედის ძებნა,,

ბედიშ ოგორუშა ოკო მიდავრთევე: (ციფშ.,23) – „ბედის საძებრად უნდა წავიდეო“.

უჩა ბედი – „შავი ბედი, უბედური“

უჩა ბედიში ცოფე – „უბედური, შავი ბედისა ყოფილა“.

ბედკირილი – ბედკრული, ბედშეკრული

ათაში ალოლგ ეთი ბედკირილი ბოშის: (ცაგ., 7) – „ასე დაემართა იმ ბედკრულ ბიჭს“.

სიბედური, სიბედურა – „შე უბედურო, შე უბედურისავ!“ (მიმართვის ფორმა).

სიბედური, თენა ქოიჩქედუ-და, მუშენ ვათქვი დუდიშე? – „შე უბედურო, ეს თუ იცოდი, რატომ არ სთქვი თავიდანვე?“ სიბედურა, მუს მანვალე, თაში მუშენი მოშქვიდუა?: კ. სამუშ.,

ქართ. ზეპ., გვ. 28 – „შე უბედურისავ, რას მანვალეზ, ასე რატომ მახრჩობ?“

ანდაზებში:

ბედნიერი მაჭიშუანცია დო უბედური ვაჩანცია. (ხალხ.სიბრძ, I, 131), „ბედნიერი მიახნრებსო და უბედური არ აჭმევსო“.

ბედმა მითინს ვანტინენია. (ხალხ.სიბრძ, I, 18), „კაცი ბედს ვერ გაექცევაო“.

ბედი მუში ქოგილუნ – სქანი რენია. (ხალხ.სიბრძ, I, 18), „ბედი რისიც გაქვს – შენი არისო.“

ბედი ქომუჩი დო წყარს გიმოცთია. (ხალხ.სიბრძ, I, 18), „ბედი მომეცი და წყალში ჩამაგდეო.“

იღბალი ქომუჩია დო წყარს გეფჩია. (ხალხ.სიბრძ, I, 18), „იღბალი მომეციო და წყალში ჩამაგდეო („წყალს მიმეციო“).

უბედურ კოც ქუა ეკოხონს მაჭიშუანცია. (ხალხ.სიბრძ, I, 131), „უბედურ კაცს ქვა აღმართში მიენევაო“.

უბედურ სქუას უბედურ ჯოლორი ქუჯგუნია. (ხალხ.სიბრძ, I, 131), „ავ შვილს ავი ძალლი სჯობსო“.

უბედურქ თანაფა ხოლო ოღეჯეს დაასერუა. (ხალხ.სიბრძ, I, 131), „უბედურმა აღდგომაც სალორეში დააღამაო.“

უბედურც ცუდეს დინახალე ოგურუანდესია დო ბედნიერი ცუდემი ოლაფარეშე იგურუანდუა (გურაფლენდუა). (ხალხ.სიბრძ, I, 131), „უბედურს სახლში, შიგნით ასწავლიდნენო და ბედნიერი სახლის ლაფაროდან სწავლობდაო“.

ლაზურში:

ბედი (ქართ.) ბედი: „მანა ბედი ვამილუნა“ – მეო ბედი არ მაქვსო (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 18). „ოო, ბედი დო თალიხისქანი“ – ოჰ, ბედი და ხვედრი შენი (ა. თ.).

ბედიგოჭვერი ბედდამწვარი, უიღბლო

ბედისამანწა უიღბლო, უბედო

ბედონი ბედნიერი

ბედური უბე

ზარი ბედი: „ანდლა ზარი ვარ მილუნ“ – დღეს ბედი არ მაქვს; „დულა ჩქიმი ვარ ივენ, ჰანი ვარ მილუნ ზარი“ – ჩემი საქმე არ კეთდება, ახლა არა მაქვს ბედი (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, გვ. 69). **ზარი** კამათელი: „ზაჲ ისთომელან“ – კამათელს აგორებენ (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, გვ. 123₁₀).

„აჲ ბეე-თქვანია, ირდაშია, აშლი კოჩიში კისმეტი ენა“ – ეს თქვენი ბავშვიო, რომ გაიზრდებაო, წლოვანი კაცის ბედი არისო (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 104₁₉).

კისმეტი/კისმეთი (თურქ. kismet) წილი, ბედი, იღბალი: „ფადიშია ღურუტუ-შ-კულე ბიჭეფე მუშის ჰეშო უნუ-ქი: თქვანი კისმეთი-ა მცხულს მეჩანს-ა“ – ხელმწიფე რომ კვდებოდა, მის შვილებს ისე უთხრა: თქვენი ბედი მსხალს აბია (ასხია) (ჟღენტი – ჭანური ტექსტები, გვ. 107)

კუჩხებედონი ფეხბედნიერი

„ღნოსი დო ისთერაჭიქ მელეშენ ქამოკინკედეს,– ჭკუამ და ბედმა გაღმიდან გადმოიხედეს (ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, გვ. 17).

მუსიბეთი (არაბ.-თურქ. musibet) უბედური, უსიამოვნო

მშკელა ბედნიერება, სიმშვიდე

ნჭარა წერა, ბედისწერა: „ცა ნჭარა ღუზითუ! (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 130).

ომანა ბედი, ბედნიერება (счастье, блажен!): „ომანა ბედი-სკანის გინტამ-კულე მუხერი“ – ბედნიერება შენს ბედს, რამდენიც მოინდომო (ა. თ.711).

ტიში ბედი, იღბალი

ტიშური უბედო, გაჭირვებული ცხოვრება

ტიშუჩა უბედური, შავი ბედისა, ბედშავი; ბეის აზრით, სხვებმა არ იცინან (მარი)

ულურლი (თურქ. uğurlu) ბედი, ბედნიერი: „ულურლი სქანი ვორე“ – შენი ბედი (ბედნიერება) ვარ (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 207).

ულულლი იხ. **ულურლი**: „ულულლი – სქანი ვორე“ – შენი ბედი (ბედნიერება) ვარ (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 207).

ფეშანი (სპარს.-თურქ. perişan) უბედური, დაბნეული, გაპარტახებული: „ფეშანი ქოდოფსქიდიო“ – უბედური დავრჩით (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 55).

ხელა გახარება, ბედნიერება: „სი მა ქომემაონი, პანდა ძირარე ხელა“ – შენ მე ნამოგყევი, ყოველთვის ნახავ გახარებას (ბედნიერებას) (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, გვ. 68). „კოჩი ჰეშოთი სქიდუტუ ხელა დო კაობათენ“ – კაცი ისეც ცხოვრობდა სიხარულით და სიკეთით (ბედნიერად) (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 187₄).

ანდაზებში:

ბედიმ ოსთერუ დო იხიმ ობარუ არ რენ. (ხალხ.სიბრძ, I, 203)
„ბედის თამაში და ქარის დაბერვა ერთია“.

უკისმეტე ლუკმა ვარ იზდენ. (ხალხ.სიბრძ, I, 131) „უიღბლოდ ლუკმა არ აიღება“.

ბედთან დაკავშირებული ლექსემები და ფრაზეოლოგიზმები სვანურში:

ბედ – ბედი, იღბალი. ბედ – მიზეზი, ბრალი. ნაუშანდური; ჰაჯ – ნატვრა, სურვილი. 2. ნატვრისთვალი. უბანდუ – უბედო, უბედური.

ნაუბედური, ნაუბედრი – უბედურება. ბედინამატუ; ბედ ყორს ლახაგან;

ბედ – ბედი, იღბალი. ბედუ ჯაჯხ (ბზ. 158) – ბედი გექნებათ (ბედიმც გქონდეთ).

ა'სერ ლუცხუღე ნიშგე ბედ! (ბქ. 206) – ვაი ჩვენს დამწვარ ბედს (“შეტრუსული ჩვენი ბედი”)! ალ დინა აშმარ ლი ბედიმ (ლშხ. 12) – ეს გოგო მადლიერია ბედის{ა}. ბედს ლოქ დაგნეუ (ლნტ. 314) – ბედს გწევო. ოჲ, ლჯჩეუ ლი ბედი მიშგუ! (პოეზ. 30) – ოი, ნეტავ ჩემს ბედს (ნეტარი არის ბედი ჩემი)! იხმარება გამოთქმებში: **ბედინანერ** (ლშხ.) – ბედისწერა. ბედიმ [ი] ნანერი თხუმთე ლიზი (ლშხ.) – ბედისწერის შესრულება. ბედიგუემ 306 – ბედი, საქმე. ამჟი ლი მიშგუ ბედიგუემ (ბზ.) – ასეა ჩემი საქმე.

პირობები, ყოფა, საკვები, კვება, მოვლა. ხოჩა ბედ გუწარ (ბზ. 375) – კარგი კვება გვაქვს. მაგუწარ ბედ ხარხ ლახუს უქეთხუმაღს? (ბქ.) – როგორი პირობები აქვს (აქვთ) მთაში საქონელს?

ბედ – მიზეზი, ბრალი. მანგ ნაქეიფი ბედ ხარ (ბზ. 446) – ყველაფერი ქეიფის ბრალია. ბადშუ, ბანდშუ ბზ., ლნტ., ბედშუ ბქ., ლშხ., ზმნს.-- ბედ სახელის მოქ. ბრუნვის ფორმა: 1. მიზეზით, გამო. ლარდა მამა გუწად მოხელა ბანდშუ (ბზ. 306) – არ გვედგომებოდა (სამყოფი არ გვექონდა) მოხელის მიზეზით. ამიმ ბედშუ დიარს ჩუ დემ ლემზუნებხ (ბქ. 13) – ამის მიზეზით პურს ველარ ჭამდნენ თურმე. მარხუნი ბედშუ დემ იჩოხ ალეს (ლშხ. 7) – მარხვის გამო არ აკეთებენ ამას. ამმა ბადშუ გიმ ჩიგარ ფუკუნი ლი (ლნტ. 4) – ამის გამო ნიადაგი მუდამ მშრალია. 2. ბედშუ, ბედუშ უშგ., ლშხ. – თავის დროზე, დროულად. ბედუშ დესამა ირი ი აჩუნლო ხონ ლეს ი ხონ – ნომა (უშგ.) – დროულად არაფერი იქნება და მერე გინდ იყოს და გინდ – არა. 3.

ბედჟი – ბედ სახელის მიც. ბრუნვის -ჟი თანდებულიანი ფორმა: – შესახებ, თაობაზე, გულისთვის. ბესიდ ხეხუ ჩუ დესა ადმგურანე სანდილი ბედჟი (ბზ.) – ბესიმ ცოლი არ დაარიგა სადილის თაობაზე. ისგუჷ ბედჟი იმჟი ოხუჷეცხუჷნის დინას?! (ბქ. 31) – შენი გულისთვის როგორ გავადვიძებ ქალიშვილს? ჟი ხამზგრის ჯგგრანგს ნამმაჷი ბედჟი (ლშხ. 24) – შესწირავენ წმინდა გიორგის მოსავლის (“ნამუშევრის”) თაობაზე. ძაძარ ჩუჷანჩხ ერა ბედჟი (ლნტ. 300) – ძაძები დაცვიტეს იმისთვის. ფირჷნი ბედჟინ ლახ ანდაგრისდ? (პოეზ. 72) – ძროხის გულისთვის თუ დაგვბოცავდით? ბედნიერ, ბედნიარ ბზ., ბედნიერ ბქ., ლნტ., ბედნიარ ლნტ., ბედნერ ლშხ. (ხობ{გ}დნიერა, მანბ{გ}დნიერე ბზ., ხობენარა, მანბნერე ბქ., ხობდნერა, მანბდნიერე ლშხ., ხობდნიერა, მანბდნიერე ლნტ.) – ბედნიერი. ბედნიარ ზაჷუ ლახგენენად! (ბზ.) – ბედნიერ წელს 307 შეხვედროდეთ (მისდგომოდეთ)! ბედნიერს დეცე ესერ ლაჷურა ხოფტენი (ანდ.) – ბედნიერს ცის სარკმელი გაეხსნებაო (ეხვრიტებაო). ყორ მკარ, ბედნერ! (ლშხ. 16) – კარი ღიაა, ბედნიერო! მინს ბედნიერ ლირდე ათოვიდახ (ლნტ. 252) – მათ ბედნიერი ცხოვრება გაუტარებიათ. მანბდნიერანმდე აჯმარჯუჷახ ისგუჷე ქუერნილ! (ბზ.) – უბედნიერესი იყოს (უბედნიერესადმცა გაგმარჯვებოდეთ) თქვენი ქორნილი! ალე ხობდნიერა ლი ერანდ (ლნტ.) – ეს უფრო ბედნიერია იმაზე.

ნაუბადური ნაუბედური, ნაუბედრი; უბედურება.

მან ნაუბადური ჯაკუ ამჩუნ (ბზ. 320) – რა უბედურება გინდა აქ? უბადუს ნაუბედური ესერ ხოჭირ (ანდ.) – უბედურს უბედურება უკან სდეგსო (უჭირსო). ნაუბედრი ორ ალ ერ ჟენკაჩი (ლშხ. 13) – უბედურება იქნება, ეს რომ წამოინევს. დი ი მუ გუდ ამეკედხ მინე ნაუბედურის (ლნტ. 277) – დედ და მამა

მიმხვდარან თავიანთ უბედურებას.

ჰაჯ – ნატვრა, სურვილი. 2. ნატვრისთვალი.

მირ ესერ ალ უჩიჯ ჰაჯს ლახჭარჟი (ბზ. 408) – შენ ეს გველი ნატვრისთვალს შემოგთავაზებსო. ჰაჯ2 ზს., აჯ ლშხ. – ძალა, ღონე. ჰაჯოლუ ექემა (ბზ.) – ძალ-ღონე მოგმატებოდესო. ჰაჯაშ ლიკედ (ზს.) – საშველის მიცემა, თავის დანებება. [დაჟითს] აჯ მანდ ოხკიდა ი [დეჟეთ] ოთგნჯერანა (ლშხ. 56) – დავითს საშველი არ მიუცია და დევეთი გაუყოლებია (ნაუყვანია). ჰაჯაშოლ ბზ. იხმარება გამოთქმაში ჰაჯაშოლ ლიკედ. მანდ... მანდ ახკიდ ჰაჯაშოლ (ბზ. 317) – მელამ საშველი არ მისცა. ურაურდა (-დაშ, -) ბზ., ურაურდა (-დაშ, -) ბქ. – უნათესავო, უთვისტომო, მარტოხელა. ურაურდა ნოხა ჯიხა! (ბზ.) – უთვისტომო არ გეგონო!

უბანდუ – უბედო, უბედური. უბანდუი ნაზარჟ ესერბედნიერს – უბედურის დანაზოგი ბედნიერსო. თხუმე უბედ ლოქ საჟთე ოთჟოდახ. თავის უბედური ოსეთში გაუყიდიათო. მიჩა თხუმე უბანდუ ლას ეჯ ქირანლ. თავისი თავის უბედური იყო ის სანყალი (გაჭირვებული).

ამგვარად, ბედი, ბედისწერა ქართველური ტომების ცნობიერებაში უხსოვარი დროიდან მნიშვნელოვან მცნებას წარმოადგენდა. ამიტომაც ამ კონცეპტში გაერთიანებულია როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი სემანტიკის მატარებელი ლექსიკური ერთეულები, ფრაზები, მყარი სიტყვათმეხამებანი.

9. კონცეპტი თავი ქართველურში:

ლინგვისტიკის, კულტუროლოგიის, ეთნოლოგიისა და სხვა მომიჯნავე მეცნიერებათა განვითარების თანამედროვე ეტაპზე შეიმჩნევა განსაკუთრებული ინტერესი კონცეპტებისა და მათი ტიპების შესწავლისადმი. როგორც ცნობილია, „ენის სიმდიდრე განისაზღვრება არა მარტო ლექსიკური მარაგისა და გრამატიკული შესაძლებლობების სიმდიდრით, არამედ კონცეპტური სამყაროს, კონცეპტოსფეროს სიმდიდრით, რომელშიც ყალიბდება ეროვნული ენობრივი პიროვნება“ (მასლოვა,17). საკითხს სწავლობენ როგორც თეორიული, ისე პრაქტიკული თვალსაზრისით, მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ კიდევ გრძელდება თავად კონცეპტის დეფინიციის დაზუსტება. ამ მხრივ ქართველურში უკვე შეიქმნა და თანდათან ივსება სამეცნიერო – პრაქტიკული ბაზა. ჩვენ რამდენიმე კონცეპტი შევისწავლეთ იმ მიზნით, რომ გაგვეჩვენა, რა არის საერთო და განსხვავებული ქართველურის ენობრივ მონაცემებში და რამდენად ესადაგება ისინი ერთიან ლექსიკურ-სემანტიკურ სისტემას. ამჯერად ამ თვალსაზრისით ვცადეთ გამოგვეკვლია კონცეპტი თავი სვანურსა და მეგრულ-ლაზურში.

ლექსემა თავი ქართულ ენაში სხვადასხვა მნიშვნელობით გვხვდება: 1. ადამიანის სხეულის ნაწილი; 2. რისამე მწვერვალი ან ზედა ნაწილი; 3. რისამე სარქველი, სახურავი; 4. რისამე წინა ნაწილი; 5. დასაწყისი; 6. სათავე, მიზეზი; 7. ხელმძღვანელი, მეთაური, წამომწყები; 8. თხზულების ნაწილი და სხვ. (ქეგლ,204). თავი გვხვდება უამრავ კომპოზიტსა და ფრაზეოლოგიაში. წარმოვადგენთ თავის ლექსიკურ-სემანტიკურ სახეებს ქართველურში:1. სვანურში; 2. მეგრულ-ლაზურში.

1. სვანურში:

თხუიმ – თავი; **თხუიმ გეზალ** –პირმშო, სიტყვასიტყვით „მთავარი შვილი, თავი შვილი“, **მა-თხუმ-ი** – მეთაური, წინამძღოლი; **უ-თხუმ-ჟელ** – უთავო, უკუღმართი, უკუღმა; **თხუიმე გუჯ** – კეფა; **ლი-თხუმ-წლ** „მითვისება, მისაკუთრება“, **თხუიმე მგლხნე** – საკუთარი თავის დამლხინებელი; **თხუიმე მგჭირე** – გამრჯე, მშრომელი, საკუთარი თავის „გამამნარებელი“; **თხუიმე მუნჟადი** – საკუთარი თავის გამნებივრებელი, **თხუიმმენკუჟე** „თავდახრილი“...

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია, რომ საერთოქართველურ დონეზე აღდგება არქეტიპი ***თხემ**.

საერთო ქართვ. ***თხემ**–

ქართ. **თხემ**–**თხემ**-ი „თხემი; მწვერვალი“

სვან. **თხუმ**–**თხუმ** „თავი“; **მა-თხუმ**-ი „მეთაური,,

გვხვდება ძველ ქართულ ენაში: ვდგე **თხემსა** ზედა მის ბორცსასა (გამოსლვ. 17,9); ჯდა **თხემსა** ზედა მთისასა (IV მეფ. 1,9); ტერფით შენითგან ვიდრე **თხემად** შენდამდე (II შჯუღთა 28,35 (მცხეთის ბიბლია); თქმული იოვან ოქროპირისა წმინდათა მათ **თხემთა** მოციქულთა პეტრეს და პავლესათვის (A-95 77v, 1-3a) და სხვ.

ქართული **თხემ** – ძირს სვანურში შეესატყვისება **თხუმ** „თავი“. ქართ. ე: სვან. უ ალბათ მ–ს ზეგავლენით აიხსნება (გ. მაჭავარიანი, 1956: 367).

სვანურში არის **თხუიმ** ვარიანტიც, მიღებული უმლაუტის გზით.

ქართული და სვანური ენების მასალა შეაპირისპირა მ. ჯანაშვილმა (იხ. R. Erckert, 1895, გვ.292). გ. კლიმოვმა საერთო ქართველური ფუძე ენის დონეზე აღადგინა ***თხამ**– არ-

ქეტიპი. ორივე არქეტიპის (***თხამ**–; ***თხემ**–) აღდგენა გარკვეულ სიძნელეებს აწყდება ქართველურ ენათა შორის არსებულ ხმოვანშესატყვისობათა თვალსაზრისით (**ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990: 159**).

თხუიმ (-იმ, **თხუმარ** ბზ., -არ ლნტ., **თხუმემ**, -არ ბქ.), **თხუმ** (-არ) ლშხ. **1. თავი.** აღ დაწუს სგა ლახსედა ემხუ თხუიმ (ბზ. 250) – ამ დევს ერთი თავი შერჩენია. დაშდუდ აღის თხუიმ ქა ახქუიც (ბქ. 17) – დათვმა ამას თავი მოსჭრა. ლაშხეთის თხუმს ლგგ ჯუინელ მურყუამ (ლშხ. 1) – ლაშხეთის თავში ძველი კოშკი დგას. ტახი თხუიმისა სემი შტაუალ ლოქ არი (ლნტ. 279) – ტახის თავში სამი მერცხალიაო. **2. მეთაური.** ჩოთლორუქხ ღერხი თხუიმ მარაწლს (ბზ. 4) – ზოგი მეთაური კაცი მოატყუეს. ლილთხუმი ესერ ჩი ხოხალდეს ეჰე, მანგ 570 თხუიმ ირი (ანდ.) – მეთაურობა ყველამ რომ იცოდეს, ყველა მეთაური იქნებაო. **3. მთავარი, ძირითადი.** თხუიმ მოსაუწლ აღ სოფელს ლი კუწცენ ი სიმინდ (ბქ. 1) – ამ სოფელში ძირითადი მოსავალი პური და სიმინდია. თხუმ მორაუთ ეჯი ორი (ლშხ. 47) – მთავარი მედიატორიც ის იქნება. **4. პირის ნაცვალსახელი – თავი.** ჯ' ესერ ჟი ხოჭუენი ი თხუიმს ამეჩუ ინური (ბზ. 4) – მე უკან დავბრუნდები და სისხლს აქ ავიღებო (თავს აქ “ვისისხლებო”). დემის ესერ ხაცრგლნე მიჩა თხუმ დაშდუწარს (ბქ. 206) – ჩემს თავს დათვებს არ დავაფლეთინებო. ლახასისკენ თხუიმ აღ დენას (ლნტ. 300) – ამ გოგოს თავი შესძულდა. **5. თხემი, კენწერო; მწვერვალი.** გოგუერ დედბერ ჟ'ამჩედელი კოჯა თხუმთქსგა (ბზ. 64) – კუდიანი დედაბერი კლდის თხემამდე (თავამდე) ასულა. ლირჰანლდ ჟი მეჩდე ხუნსუდ ლანკურიაშ თხუმთეჟი (ბქ. 206) – გათენებამდე ჭიუხის თხემზე ავედით (ასული ვიყავით). **6. თავნი. მარა თხუიმ...** ხად ლეწდე

(ბქ. 292) – კაცს თავნი ჰქონდა მოსატანი. **7. ზმნს. – წინ, თავში.** თხუმ მი ხუი (ბქ. 207) – თავში (წინ) მე ვარ. **კნინ. თხუმილდ** ზს., ლნტ., **თხუმულ** ლშხ.

თხუმცხენურ (-იმ, -ალ) ლშხ., **თხუიმცხენურ** (-აწლ) ლნტ. – თავშიშველი. დინელ თხუმცხენურ აწვადხ (ლშხ.) – გოგონები თავშიშველი მოვიდნენ. თხუმცხენურ ეკლეიახო დემ ღვრის (ლნტ.) – თავშიშველი ეკლესიაში არ მიდიან.

თხუიმუცხენა (-ნაშ, -ნაწლ ბზ., -ნაშ, -ნელ ლშხ.), **თხუიმუცხენა** (-ნაშ, -ნაუ ბქ., -ნაშ, -ნაწლ ლნტ.) – თავდაუვარცხნელი. ალ ბეფუშუ ჩი ლადედ თხუიმუცხენა ლი (ბზ.) – ეს ბავშვი ყოველდღე თავდაუვარცხნელია.

უთხმულ ბზ., **უთხმულ** ბქ., **ინთხმულ** ლშხ., **ითხმულ** ქს., ზმნს. – უკულმა, თავდაყირა, თავდაღმა. ჭყნტარ უთხმულ ლემარდხ ლაყურაწლისგა (ბზ.) – ბავშვები თავდაღმა წოლილან (ყოფილან) ლოგინებში. ესნარი გაზეთ უთხმულ ხაწუნა ისმას (ბქ. 252) – ისმას გაზეთი უკულმა ეჭირა თურმე. მეთეთხ ესერ უთხმულ ხორკა (ბქ.) – ლამურა თავდაყირა ჰკიდიან.

მუთხუმი, მათხუმი (-მიშ \ -აშ, -არ \ -მა ბზ., -აშ, -არ ბქ.), **მუთხუმი** (-მიშ, -არ ლშხ., -აშ, -აწლ ლნტ.) **1. მეთაური, წინამძლოლი.** შუნანე მუთხუმიარ ახყოლუახ შუნანე ჯარს (ბზ. 4) – სვანეთის წინამძლოლები გასძლოლიან სვანეთის ჯარს. ჯარიმ მუთხუმი არ იროლე? (პოეზ. 64) – ჯარის მეთაური ვინ იქნება? **2. მოთავე.** ლისყალე მუთხუმი \ მუთხუმი ჩიგარ ხომა მარელ ლიხ (ლშხ.) – შერიგების მოთავე ყოველთვის უფროსი კაცები არიან. ჩიესკიან ხორა საქმე მუთხუმი ადამომა სასო ლას (ლნტ.) – ყველა კარგი საქმის მოთავე ადამანთ სასო იყო.

ლითხუმი – სახელი ხ-ოთხუმი... ზმნის მოქმედებისა, – წინამძლოლობა, ხელმძღვანელობა, მეთაურობა. სი სახელ-

ნიფხიმ ლითხუმი სგა ლახბერაჟ (ბქ. 106) – შენ სახელმწიფოს წინამძღოლობა ჩაიბარე. ხოჩა საქმეე ლითხუმი მაღლილი (ლნტ.) – კარგი საქმის ხელმძღვანელობა მაღლია. ჯარი ლითხუმის დარ აპირე (პოეზ. 64) – ჯარის მეთაურობას ვერავინ ბედავს (“აპირებს”).

თხუმრაშ, თხურმაშ (-იმ, -მაშალ) ბზ., **თხუმრაშ** (-ალ) ლმზ., **თხუმრაშ** (-რაშარ) ბქ. სასთუმალი.

აფხნეგდ ჩოთდარჯე თხურმაშ (ბზ. 288) – ამხანაგმა სასთუმალთან დაუდარაჯა. აღსმიშ ჯაყულდ მიზ თხურმაშ (ბქ. 101) – აღმასის დანა სასთუმალთან 569 მიძევს. ეშხუ მუტუნარ თხუმრაშ ხატურენა (ლმზ. 72) – ერთი სანთელი სასთუმალთან ენთო თურმე. ოთარს დაშნილ თხუმრაშ ხორაკდა (პოეზ. 86) – ოთარს ხმალი სასთუმალთან ეკიდა.

2. მეგრულ-ლაზურში:

მეგრულში დუდი ნიშნავს თავს და მას, როგორც ქართულში სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს

დუდი – 1. თავი.

მუშენი რე, თაში დუდეჟ გგაჯოგენი?(ქსს, 2, 40) – „რატომაა, თავი ასე რომ შეგძულდა?„

ჩქიმი დუდეჟ ქგგგალუ: (ი. ყიფშ., 145) – „ჩემი თავი შემოგველოს“.

დუცე მერკვათ წინათია: (ხალხ. სიბრ., 1, 41) – „თავს მოგჭრი ენით“.

დუდი -2. უკუქცევითი ნაცვალსახელი.

სი მუთ გალოლენი, ირფელი სქანი დუდით. – „რაც დაგემართება, ყველაფერი შენი თავით“.

ჯინუათ ისქილიდუანდუ დუს – „ნადირობით ირჩინდა

თავს“.

არძო მუშ დუს უმარდუ – „ყველა თავის თავს უმადლის“.

დუდი დო ბოლო – 3. თავი და ბოლო/დუდიშე ბოლოშა{ხვ} თავიდან ბოლომდე.

დუდი დო ბოლოქ ვეგიადგინუ ათე ამბეშა – „თავი და ბოლო ვერ შეძლო დაედგა ამ ამბისათვის“.

ოსურს ქეეჩუ ირფელი დუდიშე ბოლოშა{ახ}: (ხუბ.,17) – „მეუღლეს უამბო ყველაფერი თავიდან ბოლომდე“.

დუდი დო დუდი – 4. თავი და თავი/მთავარი/ძირითადი

ირი საქმეში დუდი დო დუდი თინა რდუ – „ყოველი საქმის თავი და თავი ის იყო“.

პჭკომია დუდ-დუდი ოჭკომალი: (ხუბ., 38) „ვჭამეო თავი და თავი საქმელი.

დუდიგამე / დუდინე/დუდინეშე – თავდაღმა, თავდაყირა, თავქვე.

ქანჭიქ ქიდმელახესი დო დუდიგამე გითობუნა: (ქხს, 1,189) – „ჭიები ავად გაგვიხდა და თავდაღმა ჰკიდიან“.

ლეჯიქ ღირძლუა დო ბეცე (როფე) ნიჩვით დუდიგამე გამნარტინუა: (ხალხ.სიბრ.,1,148) – „ღორი გაძღა და გობი დინგით თავდაღმა გადაატრიალაო“.

მონწყუ ართი ჭყონი, დუდინე ქედნააჩანუუ: ი. ყიფშ., გვ. 33 – „მოგლიჯა ერთი მუხა, თავქვე ჩადო (ჩარგო).

დუდიეშე – თავაღმა, პირაღმა.

დუდით დათმება – თავით დათმობა, დათანხმება, შერიგება.

ცხორცხალი დუდით ვადათმენს – „ცოცხალი თავით არ დათმობს: არ შეურიგდება“.

დუდიშა გედგინა -თავზე დადგომა.

დუს ქიგიოდირთუ დო შურიში აშალაფაშახ ვადარცხიებუ.-

„თავზე დაადგა და სიკვდილამდე (სულის ამოხდომამდე) არ მოშორებია.

ღუდიშა გენტხაფა- თავზე დაცემა.

ღუს ქიგიანთხეს დო გორჩვეს – „თავს დაესხნენ (დაეცნენ) და გაძარცვეს“.

ღუდიშა გეხუნა – თავზე დაჯდომა, გადატ. გაბრიყვება ვისამე.

ნაბეტანი ქიმიირჩქევანუუ დო ღუდიშა გეხუნა დუუპირუ – „ნამეტანი შემოიჩვია და გაბრიყვება (თავზე დაჯდომა) დაუპირა.

ღუდიშა გინორღვაფა – თავზე გადაყრა, გადატ. ჭარბად, ბლომად, თავსაყრელად ქონა რისამე. ირფელი ღუდიშა გინაარღვაფალი ულუ – „ყველაფერი თავზე საყრელი აქვს“.

ღუს გინმაანენს ქონება – „ჭარბად აქვს ქონება, თავზე გადასდის“.

ღუდიშე გამართება – თავიდან გამართლება

ბალანაქ დუდიშე ვაგუუმართუ – „ბავშვმა თავიდან არ გაუმართლა“.

ღუდიშე ეჩილითაფა – თავიდან აცილება.

ღუდიშე მიკოჯინა – თავიდან მიხედვა.

თე ამბეს დუდიშე ოკოდუ მიკოჯინა – „ამ ამბავს თავიდან უნდოდა მიხედვა“.

ღუდიშე მოშორება -თავიდან მოცილება, მოშორება.

ძიუთ მიიშორუ დუდიშე – „ძლივს მოიცილა თავიდან“.

ღუდიშე რჩქინა – თავიდან ცოდნა.

ღუდიშე ხეში ეღალა – თავიდან ხელის აღება.

ღუდიში ათოლუაფა – თავის აღება; გადატ. გადანყვეტა.

ართ დღას ათიბლექ დუდი დო მიდაბრთი -„ერთ დღეს გა-

დავწყვიტე (ავიღე თავი) და წავედი“.

ღუღიში არდება/ღუღიარდებული – თავის აგდება; სხვისთვის ანგარიშის გაუნველობა, არად ჩაგდება, თავაგდებული.

ცირა, ღუღიარდებული, თენა რდუო მართებული?: (ყიფმ.,120) „გოგო, თავაგდებულო, ეს იყო მართებული?“

მა ღუღიში არდება ვეითმაჭოფე – „მე თავის აგდება (დაუფასებლობა) არ შემიძლია ავიტანო“.

ღუღიში განებება – თავის დანებება, მიტოვება.

ღუღიში გედგუმა თავის დადგმა.

ჩქიმი ქვიშილი ქიგედგუნს ეს ღუს – „ჩემი ქვისლი დაადგამს ამას თავს“.

ღუღიში გინოტყურუა – თავის გამოტყუება, გადატ. დაძვრენა.

არძას ჯგირი გურიტ ღუღი გეინოტყურუ: (ხუბ.,27) – „ყველას კარგი გულიტ თავი დასტყუა (თავი დაიძვრინა)“.

ღუღიში გიმოდვალა – თავის გამოდება.

ღუღიში გიმორჩქინა – თავის გამოჩენა.

ღუღი გიმიირჩქინუ ჯგირო – „თავი გამოიჩინა კარგად“.

ღუღიში გინოდვალა – თავის გადადება, თავის განირვა.

ართიდოართიქ გინოდვი ღუღი დო ქიდიგურე ქალარდი (ყიფმ.,7) – „ერთ-ერთმა გასწირე თავი და ისწავლე ნერა-კითხვა (ქალალდი)“.

ღუღიში გინორაგვაფა – თავის გადაგდება; გადატ. გასვლა.

გეგნირაგუუ ღუღი დო მიდართუ – „გავიდა და წავიდა“.

ღუღიში გინოჟოთამა – თავის გადაგდება.

ღუღიში გიშალალა – თავის გამოტანა; დაძვრენა რაიმე საქმიდან.

„ღუღი გეიშელუ აკობანძლილ საქმეშე – „თავი დაიძვრინა

დახლართული საქმიდან“.

დუდიში დიხაშა ბურსაფი – თავის მინაში კვრა, გადატ. დამარხვა.

დუდი დიხაშა ქუბურსეს – „დამარხეს (თავი მინაში უკრეს)“.

დუდიში დიხაშა ძაგაფი – თავის მინაში კვრა; გადატ. დამარხვა.

დოვჭყენი, ვეიშურთუმუ დიდი ხანსი დო დუდი დიხაშა ქუდაგი – „რომ დავნყევლე, არ გასულა დიდი ხანი და დავმარხე (თავი მინაში ვუკარი)“.

დუდიში გიმე დოკინა – თავის დაბლა-დახრა, დანევა.

უნუ უჩაში ვეზირქ დო დუდის გიმე დუკინ: (ხუბ., 18) – „უთხრა უფროსმა ვეზირმა და თავი დაბლა დახარა“.

დუდიში დიხაშა დოჩანაფა – თავის დაბლა (მინაზე) დახრა.

ირ კოჩქ ართო დიხას ქედააჩანუ დუდი: (ხუბ.,18) – „ყველამ ერთად თავი დახარა“.

დუდიში გოხარცქა – თავის გასკდომა, ძალიან დიდი ტკივილი.

დუდი გოხარცქას მილუ – თავი მისკდება, – ძლიერ მტკივა.

დუდიში დაზოგება – თავის დაზოგვა.

დუს ვაზოგურენს, უდუშვანდებუო მუშენს – „თავს არ ზოგავს, შეუსვენებლად მუშაობს“.

დუდიში დაკება მალალას – თავის მალლა დაკავება, სხვის არად ჩაგდება.

დუდიში დაკრება – თავის დაკვრა, მისაღმება.

ემელე (ბოშიქ) დო დუდი დუუკრე: (ქხს, 2, გვ. 234) – ამოვიდა (ბიჭი) და მიესაღმა (თავი დაუკრა).

დუდიში დორგუაფა – თავის დახრა (საპატივცემლოდ).

დუდი თუდო ქიდაარგუუ – „თავი დაბლა დახარა“.

დუდიში ეშქუმალა – თავის აშვება.

დუდიში ეჭოფუა//წიმოჭოფუა – თავის აღება, აწევა; ძალიან ცუდად ყოფნა ფიზიკურად.

დუდიში მერჩინა – თავის მიჩენა. მკვდარს რომ დაასაფლავებენ, თავის მხარეს დაუდებენ დიდ ქვას ნიშნად იმისა, რომ თავი ამ ადგილას (ამ მხარეს) აქვს.

დუდიში მეჩამა – თავის მიცემა, გაქცევა; გადატ. გაგება.

დუდი ქიმეჩუ ტყას დო ვიშო ინტუ – „თავი მისცა ტყეს და გაიქცა იქით“.

იმა სი მეგაჩენო დუდი, მუდოს სო ურსუნი – „იმას შენ გაიგებ (მისცემ თავს), როდის სად წავა“.

დუდიში მიდალალა – თავის წართმევა, დაუმორჩილებლობა.

ცხენქ დუდი მიდულუ – „ცხენი არ დაემორჩილა“.

დუდიში მიკოდვალა – თავის მიდება.

დუდიში მიკოდვალა დო ქიდარულუ ხათე – „თავის მიდება და დაეძინა მაშინათვე“.

დუდიში მოკირუა – თავის მოკვრა; გადატ. მიჩუმათება.

ათე ამბეს სი ოკო მთუეკირე დუდი. – „ეს ამბავი შენ უნდა მიაჩუმო (მოუკრა თავი)“.

დუდიში წწყულა//წწყულა თავის ყვინთვა (წყალში); გადატ. დაჭერა, დაპატიმრება.

ციხეშა დუდი ქოუნწყულეს: (ყიფშ., 157) – “ ციხეში უკრეს თავი“.

დუდიში ოსხუნური – თავზე უფრო საყვარელი, ძვირფასი.

შვიდებით ჩქიმი გრიშა, დუდიში ოსხუნური ჯიმა – „მშვიდობით, ჩემო გრიშა, თავზე უფრო საყვარელო (//გამორჩეულ) ძმაო“.

დუდიში ოხერი – თავისთავის ოხერი, უკუღმართი.

დუდიში ოხერი ოსეთის გეგმონჩისია: (ციფშ.,180)- „თავის ოხერი ოსეთში გაყიდესო“.

დუდიში რსიოლი – თავბრუ:

დუდიში რსიოლი უღუ – „თავბრუ აქვს (ესხმის)“.

დუდიში სქილადა – თავის მორჩინა.

შელორცათ დუდი დისქილიდუუ – „შელოცვით თავი მოირჩინა“.

დუდიში ცვილუა – თავის მოკვლა.

იცილუნს დუს, მარა ვაუჩქუ მუშენინი – „ბევრს შრომობს (თავს იკლავს), მაგრამ არ იცის რისთვის“.

დუდიში ღალა – თავის მონონება, ამპარტავნობა.

დუდი მეულუ თეში, ნიტე მუთუნს წარმადგინენდასინი – „თავი ისე მოაქვს, ნეტავი რაიმეს წარმოადგენდეს“.

დუდიში ღვენა – თავის ქონა.

მუთუნში დუდი ვაულუ – „არაფრის თავი არ აქვს (შეუძლია)“.

დუდიში შაყარუა – თავშეყრა.

დუდიში ნიმოჭოფუა – თავის წამონწევა; წამოდგომა.

გოლანერიშას ვამწუჭოფუ დუდი – „გუშინდლამდე არ ამდგარა“.

დუდიში წურაფა – გადატ. გაგზავნა

ეიკინეს დო ჩხუბიშა ქომინურეს დუდი: (ხუბ., 42) – „აიღეს და ჩხუბში გამგზავნეს (მიკრეს თავი).“

დუდიში წყუნაფა – თავის ტკენა.

იშას დუდი ვარწყუნაფუდას – მანამდე თავი არ აგტკივებოდეს.

დუდიში ჭკირუა – თავის მოჭრა, შერცხვენა.

დუდი მეჭკირუ. -“ თავი მოჭრა, -შეარცხვინა“.

დუს გინულა – თავზე გადასვლა.

დუს გინმულა ირფელი – „თავზე გადადის ყველაფერი, – ჭარბად, უხვად აქვს“.

დუს ქიგიოთანდუ – თავზე დაათენდა.

დუს ქიგიოტირხუ – თავს დაატყდა.

დუდაკოშაყარელი – თავშეყრილი.

ქოძირუ დუდაკოშაყარელი კათა – „ნახა თავშეყრილი ხალხი“.

დუდალა – თავობა, მეთაურობა.

მოჯგირეშ დუდალათ გაგმინწყუ საქმექ – „მოკეთის მე-თავობით მოგვარდა (გამოენყო) საქმე“.

დუდალაფა – თაოსნობა.

დუდამი – თავიანი.

დუდამი კოჩიე – “ თავიანი კაცია“.

დუდგანებებული – რასაც თავი გაანებეს, – თავგანებებული.

ქომონჯიშე დუდგანებებული ოსური ლე- „ქმრისგან თავგანებებული ქალია“.

დუდგითობუმაფილი – თავჩამოკიდებული.

დუდგიმორჩინელი – თავგამორჩენილი, – ვინც თავი გამოიჩინა.

დუდგინობუმაფილი – თავგადაკიდებული.

დუდგინოდვალირი – თავგადადებული, – ვინც თავი გადადო.

დუდგინოდვალირი ხანდა -თავგადადებული შრომა.

დუდგინოჟლიფილი – თავქუდმოგლეჯილი. დუდგინოჟლიფილო ზმნზ.-თავქუდმოგლეჯილად, დაურიდებლად.

დუდგინოჟლიფილო მინილუ ყურა – „მოურიდებლად შევიდა სახლში“.

დუდგინოტაბაკელი – თავგადატვლეპილი; მელოტი.

დუდგინოლობილი – თავგადალობილი.

დუდგინძე – გრძელთავა; **დუდრინგვალი** – თავმსხვილი; **დუ-
დიკვეკვა** – თავკომბალა, თავმრგვალი. **დუდგოდორო** – დიდთა-
ვა. გიდლის მოყვანილობის თავის მქონე.

დუდგოზისხირელი – თავგასისხლიანებული.

დუდგოტახილი – თავგატეხილი, გადატ. უსირცხვილო,
უტიფარი, უდიერი.

დუდგოჯოგერი – თავგამეტებული, თავდაუზოგავი (სი-
ტყ.-სიტყ. თავშეძლებული).

დუდგოჯოგერი კოჩი რე, მუთუნქესათ ვადიკინანს უკახ-
ალე „თავდაუზოგავი კაცია, არაფრისგზით არ დაიხვეს უკან“.

დუდდანებებული – თავდანებებული.

დუდება – თა{ვ}ობა, ხელმძღვანელობის აღება, რისამე სა-
თავეში დგომა.

რაგადუუ მაჟირა მულირი კოჩქ, ნამუთი დუდენდუნი, თიქ:
(ხუბ., 16) – „ილაპარაკა მეორე მოსულმა კაცმა, რომელიც
თა{ვ}ობდა იმან“.

დუდეშქვაფილი/დუდეშქუმალირი – თავაშვეებული.

დუდგოტახილი, – თავგატეხილი; გადატ. მოუშორებელი,
ყველგან ჩამრელი,თავხედი.

დუდი – **დღახუ** – თავი – დღესასწაული, მთავარი დღესას-
წაული.

ბარბალობა ხორეფიში დუდი დღახუ რდუ – „ბარბალობა
ხორავების თავდღესასწაული იყო“.

დუდ(ი)ელალირი/დუდ(ი)ქოფილი – თავაღებული, თავ-
აშვეერილი გადატ. თამამი, გაბედული.

...იჩიებუნა დუდიელალირი კათა ამარ-ემერი – „...ამბობენ
გაბედული ხალხი აგერ-აგერ“.

დუდ[ი]კათა – თავკაცები.

ნოხოლე დუდი -კათაქე მოლართეს: (ყიფშ., 99) – „წინ თავ-
კაცები წამოვიდნენ“.

დუდ[ი]კვათირი – თავმოჭრილი.

ქიგესორგუდუ დუდიკვათირი ნდიეფი – „ეყარა თავმოჭ-
რილი დევები“.

ვეჩინგ დუდი – კვათირი კოჩი: (ცაგ., 48) – „ვერ იცნო
თავმოჭრილი კაცი“.

დუდი-კოჭოჭია – თხემი, თავის მწვერვალი.

ქოგმალე დუდიკოჭოჭიას – შემომეველე თავზე(თავმწვერ-
ვალზე).

დუდ[ი]მოკალულერი – თავმოკაუჭებულები, თავმოხრილი.

**დუდ[ი]მატირკინაფალი – მეტიჩარა; საკუთარი თავის გა-
მოჩენის მოყვარული.**

**დუდიორი /დუდიერი – თავიანი. დუდიორი კოჩი – თავიანი
(ჭკვიანი, ნიჭიერი) კაცი.**

**დუდიოხვამერი//დუდიოხვამური – მთავარი სალოცავი,
თავსალოცავი.**

დუდირიგვა – დიდთავა; გადატ. ჩლუნგი, შეუსმენელი.

დუდირიგვა კოჩიე – თავმსხვილი (ჩლუნგი) კაცია.

**დუდირიკვა, დუდირიკვალი – იგივეა, რაც დუდიკვიკვა,
დუდიკვიკვალი, თავკომბალა.**

დუდირიკვაბოში რე – თავკომბალა (თავმსხვილი) ბიჭია.

**დუდ[ი]უჩა – თავშავი. გადატ. ნიშნავს ყვავს (ტაბუ) (ქეს,
1, გვ. 302).**

დუდ[ი]ქოჩორო – თავქოჩრიანი, თავქოჩორო.

ქვარაკოტორო, დუდიქოჩორო, ბორკიცოცორო – „მუცელ-
გაბერილი, თავქოჩორო, ფეხებუსუსტი“ (გამოცანა: მხალი).

დუდილა – თავმოსავალი.

ათაქ დუდი-ლალას შხვა თოფურიში ემაღუეფინკემა ართო ირზენც ცხაცხუში ტყა: ყაზაყ., 20.05.1930, გვ. 2 – „ათ თავმოსავალს სხვა თავლის გამომსვლელებთან ერთად იძლევა ცაცხვის ტყე“.

დუდილუზილი – თავმოხრილი; თავდახრილი. დუდილუზილი – ზმნზ. თავმოხრილად, თავდახრილად:

იჭყე დუდილუზილო ჯინა: (ყიფშ., 170) – „ინყო თავმოხრილად ყურება“.

დუდიშე – ზმნზ. თავიდან.

თე დუდიშე მივანწყუათ ხონუა დო ბარუას: (ქხს, 1, გვ. 330) – „ამ თავიდან მივყვეთ (მივენყოთ) ხენასა და ბარვას“.

დუდიშე ბოლოშა[ხ] ზმნზ. თავიდან ბოლომდე. დუდიშე ბოლოშა დოხუე: (ყიფშ., 43) – თავიდან ბოლომდე დაარღვია.

ლაზურში:

დუდერი კეჟერა ფხალის თავი; **დუდერონი** კეჟერა ფხალის თავიანი (თანდ., 217)

დუდი¹ თავი: ჩაქი ქეჭოფუ დო მუმულიში დუდი ნოკვათუ (ყიფშ., 76) „ჯაყვა აილო და მამალს თავი მოკვეთა“.

დუდი² მწვერვალი, თხემი; თავის ზედა ნაწილი: თიშ დუდის გემიძინ (თანდ., 217) „თავის ზედა მხარეზე მიდევს“.

ბოტანიკური ტერმინები:

დუდერი კეჟერა ფხალის თავი; **დუდერონი** კეჟერა ფხალის თავიანი (თანდ., 217)

დუდიმწკო მსხვილკაკლებიანი წყავის ჯიში (მცენ.);

ტოპონიმები:

დუდიკვათა ადგილის სახელი სოფ. აზლალაში (ლაზეთი // თურქეთი

თი „თავი“ (თანდ., 285)

ტი² თავი; იხ. თი

თი-ბაგენა დიდთავა

თი-ბარდი თავზვინა

თი-ბუზგულა აღელვებული, აჩქარებული

თი-ბუჩხი თმაანენილი

თი-ბლერი თავგაპარსული: **თი-ხაპერა** თავგახოტრილი, თავხოტორა: „თიხაპერა მუჭო გულუნ!“ – თავხოტორა როგორ დადის! (ა. თ.). 289

თი-გებუტა თავდახრილი

თი-გეკიდერი თავჩაკიდული, თავჩაქინდრული: „ქომოხთუ ჰე ბერე ოხორშე თი-გეკიდერი“ – მოვიდა ის ბავშვი სახლში თავ-ჩაქინდრული (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 169₁₆).

თი-გემჩალე უფროსი, ხელმძღვანელი: „ჰემინდორას ჩალანდარიში თი-გემჩალექ ხარამი-ნა ვარ იფხორტუ, კოჩის უნუ“ – იმ დროს (მაშინ) ყაჩაღების ხელმძღვანელმა, არამს რომ (არ იღებდა) არ ჭამდა, კაცს უთხრა... (ყდენტი – ჭანური ტექსტები, გვ. 35).

თი-გემჩანუ თავმჯდომარე: „ოფუტეში სუდიში „თი-გემჩანუ“ ბორტი“ – სოფლის სასამართლოს თავმჯდომარე ვიყავი (ყდენტი – ჭანური ტექსტები, გვ. 13).

თი-გენჯერი თავდახრილი

თი-გემალე თავჩალუნვა: „ოსმანი თი-გემალეი ოდას ქამახთუ“ – ოსმანი თავჩალუნული ოთახში შევიდა (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, გვ. 47).

თიდარელი იხ. **თითარელი**

თი-დვერი აღელვებული

თი-დოქაჩერი თავდაჭერილი

თი-ჟეშელი ლურჯთავა

თი-კერკელი თმახუჭუჭა

თი-ფოჩხო თმებანწილი

თი-სირმალი წითელ თმიანი: „არ ბიჭი, არ კულანი თი სირ-
მალი დოვონაფ“ – ერთ ბიჭს, ერთ გოგოს წითელთმიანს ვშობ
(კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 44).

თი-მანგანა დიდთავა

თი-ტეტელი თავშიშველი

თი-ენალმალე თავსაბურავი

თი-მენჯლიმერი თავნალრძობი

თი-მეჩამეი თავგასული: „მა მიჩქინ, თქვა ჰაშო თი-მეჩამეი
მოთ ჟეთ“ – მე ვიცი თქვენ ასე თავგასული რად ხართ (კარტო-
ზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 173).

თი-მეჭკირელი თავმოჭრილი

თი-მჩხუ მსხვილთავა

თი-მჭითა თავწითელა (ყიზილბაში) **თი-ურა** შავთავა (მუს-
ლიმანი?) **თი-ხჩე** თავთეთრა (ქრისტიანი)

თი-მჭიფე წვრილთავა

თი-ოდგიმავა თავდადგმა, მონესრიგება

თი-ოდგიმერი მონესრიგებული

თი-ოკონითერი თავგახეთქილი, თავგაპობილი

თი-ოლონი თავიანი

თი-პეხი მელოტი

თი-ტეტელი თავშიშველი

თი-სენა თავბრუს ხვევა

თი-ქთალა გაბრუება, თავბრუდახვევა

თიშ-წკუნი თავის ტკივილი

თი-წუნა თავის ტკივილი; იხ. **თიშ-წკუნი**

მრავალცნებიანი კომპოზიტები:

თი-კუჩხე თავ-ფეხი

თი-ტანი თავ-ტანი

თი-თვა თავ-პირი: „არ მჩხუ ბიგა თი-თვას ქობომოტახუ” – ერთი მსხვილი ჯოხი თავზე გადამატება (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 84).

თი-ქუნი ჭკუა, თავ-ტვინი; თავის ტვინი

ანტონიმები

თი-ოდგიმუ აურ-ზაური **თი-ოდგუ** თავისდადგმა, მონესრი-გება

თი-ენაზდიმერი თავანუელი / **თი-ჯეზდიმერი** თავალებული
ჰიბრიდული კომპოზიტები:

თიშჟუნი (ლაზ.-თურქ. თიშ-yuni) თავშალი: „არ ჩქვა თიშჟუნი ქემიჭოფი!” – ერთი კიდევ თავშალი მიყიდე! (ა. თ.). 289

თიშ-მოთვალუ თავსახური: „თიში მოთვალუ ვა მაძიუ” – თავზე დასახური ვერ ვნახე (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 123).

ზმნიზედები:

თი-გალე გარეთ (გარეთკენ)

თი-გემთუმანი/ თი-ემთუმანი თავდაღმა

თი-დოლობე შიგნითკენ

თი-თუდე თავქვე

თი-მელე იქითკენ

თი-მოზგვალა თავდაყირა

თი-მოლე აქეთკენ

თი-ჟილე ზემოთკენ

თი-ნალე ქვემოთკენ

ნაცვალსახ. **თი-მუშუშენი** თავისთვის, თავის თავისათვის
ნასესხები

ბაში (თურქ. başı) თავი; პირველადი, მეთაური, გადატ. –
კარგი, უკეთესი: „გზას გედგითა-ში-კულე თელ ბოზოფეშ ბაში
(რე)“ – გზაზე რომ დადგები მთელი გოგოების თავი (თვალი)
ხარ (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, გვ. 23). „მუ გინუ ნანა
სქანიქ მერდევენ ბაში-კალა“ – რა გითხრა დედა შენმა კიბის
თავთან (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, გვ. 68).

ბაში² (თურქ. baş) გადატ. თავის მობმა, ხელმძღვანელობა,
დანყნარება: „უკულე ჰემ კოჩის ოხარჯალეფეშა ბაში ვარ ახ-
ენუდორე...“ – მერე იმ კაცმა ამ ქალებს ხელმძღვანელობა ვერ
გაუნია, ვერ დაანყნარა (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, გვ. 56₄).

ბაში³ (თურქ.) ნავის თავი: „ჭელუკა ალი – ალი, ბაში-კი-
ჩი ბოალი“ – ნავო ნაპირ-ნაპირ, თავი და კიჩო შეღებილო
(კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 217).

ბაში⁴ (თურქ. baş) მოთავებობა (საქმის): „... ეჭოფინუთე
ბაში ვარ მახენენან!...“ – ყიდვას ვერ ვმოთავებობთ (ჩიქობავა –
ჭანურის გრამატი. ანალიზი, გვ. 21).

ბაშლული (თურქ. başlık) ყაბალახი: „ბაშლული ქოდომისქი-
დუ“ – ყაბალახი დამრჩა (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატი. ანალ-
იზი, გვ. 112).

ბაშლული (თურქ. başlık) უფროსობა, მეთაურობა

ბაშლულონი ყაბალახიანი

„ჭელუკა ალი-ალი, ბაში-კიჩი ბოალი“ – ნავო ნაპირ-ნა-
პირ, თავი და კიჩო შეღებილო (კარტოზია – ლაზური ტექსტე-
ბი, გვ. 217). თანდ. 54

„თი ჩქიმიში ბუჟურჯი მა ბორტი“ – ჩემი თავის გამგებელი მე ვიყავი (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 25). 58

„თი-მუშიში ონკომილუშენი არ დუბარა ქაგამინგონუ“ – მისი თავის შეხედვისათვის (მოვლისათვის) ერთი ეშმაკობა გამოიგონა (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 134²⁷⁻²⁸).

კაჭა (თურქ. kafa) თავი: „კოლი მოხთუ დო ორჭაფეფეში არ ნაჲენში კაჭას ქონობტუ-დორენ“ – კალია მოვიდა და ორჭელეების ერთი რომ არის იმის (ერთ-ერთ ორჭელის) თავზე დაჯდა (დიუმეზილი, IV, გვ. 139).

პოსტპოზიციამი

ომთვაშდუდი სახურავის თავი 595

(ყიფშიძე – ჭანური ტექსტეჟი, გვ. 76).

ამ ლექსემასთან დაკავშირებით მეგრულ-ლაზურში საკმაოდ ბევრი ანდაზა გვაქვს, რაც იმის დასტურია, რომ ხალხურ აზროვნებასა და ეთნოკულტურაში თავს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. წარმოგიდგინთ რამდენიმე მაგალითს:

ანდაზებში:

დუდიში ნყუმილი კურჩის მუთას ელაკითხანსია: - „თავგახსნილი (ჭკვიანი) ფეხს რჩევას არ ჰკითხავსო“.

დუდიშა ქეგმაშქვინენ-და, ჭკის ირი კოჩი ქოფჩანს: - „თავზე თუ ხელს დავირტყამ, მჭადს ყველა მაჭმევს“.

დუდიში უბედური ოფსეთის (ჩოხათის) გ მოჩესია: – „თავის უბედური ოსეთში(ჩოხათში) გაყიდესო“.

დუდიში ცქვაფა კაპეკი კილარხვილშა ვალირნია: – თავის ქება გახვრეტილ კაპიკად არ ღირსო“.

დუდშა სი ოკო ვეცქუე, შხვაქ ოკო გოცქუასია: - „თავი შენ არ უნდა იქო,სხვამ უნდა გაქოსო“.

თი სქანი სი მო ომცქვაფ, ბაშქაქ გომცქვას: – „შენს თავს ნუ

აქებ, სხვამ გაქოს“.

თიქ გიჭკოუმს-ნა, ნანა-სქანის ვა ბონკუ: – „თუ თავი გიჭრის, შენს ასაკს არ ვუყურებ“.

თი ჩქიმიში დობთორი მან ვორე: – „ჩემი თავის ექიმი მე ვარ“.

თი სქანი სი ოქაჩაგინონ: “ შენი თავი შენ უნდა შეიკავო“.

თი ჩქიმიში სელამეთი ნენა-ჩქიმიში უჯის რენია: – „ჩემი თავის სამშვიდობო ჩემი ენის ნვერზეაო“.

დუდიშენო ზმნზ. თავიდან. დუდიშენო კუჩხიშახ – თავიდან ფეხამდე.

დუდიშ(ი) ძაფ-ი (დუდიშ(ი) ძაფის) თავის ძაფი: აბრეშუმის პარკიდან პირველად ამოსული ძაფი, რომელიც მსხვილია,

მოსაქსოვად არ გამოდგება; ხმარობენ სხვა საჭიროები-სათვის (მასალები, ტ. 2, ნაწ. 2, გვ. 217).

დუდიშო(თ): – ო(თ) თანდებულიანი დუდიში, – თავისთვის, თავის სასარგებლოდ.

მუთუნ საქმეშა დუთქ ვეგიადგ: (ხუბ., 195) – „ვერაფერ საქმეს თავი ვერ დაადგა“.

კოჭოჭია (კოჭოჭიას) ნვერი, თხემი.

ჯამ კოჭოჭია დუს ქუგუდობოღუა – ხის ნვერზე (კი) ავ-იდაო.

კოჭოჭია დუს ქუმობვადუ ტყვიაქ – თავის თხემზე მოხვდა ტყვია. ქოგმალე დუდი-კოჭოჭიას – შემომეველე თავზე (თავის თხემზე).

ლინგვისტიკის, კულტუროლოგიის, ეთნოლოგიისა და სხვა მომიჯნავე მეცნიერებათა განვითარების თანამედროვე ეტაპზე შეიმჩნევა განსაკუთრებული ინტერესი კონცეპტებისა და მათი ტიპების შესწავლისადმი.

სვანურში თავი გადმოიცემა **თხჷიმ** (thwim) ლექსემით, მეგრულ-ლაზურში კი – **დუდი** (dudi) (ერთი საერთო ფუძე), და **თი** (thi) (მხოლოდ ლაზურში). თუმცა თურქულიდან ნასესხები ფუძეები გვხვდება (**ბაში, კაფა** -bashi, kafa).

10. კონცეპტი სული ქართველურში

ქართველურ ენებში ემოციების გამოხატვის, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში სულის ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდეში, კონცეპტში გაერთიანებული სიკვდილ-სიცოცხლის, არსებულისა და წარმოსახვითის, კეთილისა და ბოროტის ამსახველი ლექსემების, სიტყვათშეხამებებისა და ფრაზეოლოგიზმების აღნუსხვა, კვლევა, საერთო ტიპოლოგიის წარმოჩენა – ენობრივი მექანიზმის შესწავლა მნიშვნელოვანია როგორც ემოციების შესახებ თეორიული კვლევების გასამდიდრებლად, ისე სამყაროს ქართველური ენობრივი სურათის წარმოსაჩენად.

იშვიათია კონცეპტი, რომელიც საპირისპირო სემანტიკის რამდენიმე ცნებას შეიცავს. ასეთი კონცეპტია **სული** – სიცოცხლისა და სიკვდილის, კეთილისა და ბოროტის გამაერთიანებელი.

ყველა ეროვნებისა თუ ხალხის წარმოდგენები სულზე თითქმის ერთნაირია, თუმცა ბევრ რამეში განსხვავებულიც, რადგან ასახავს ისტორიულ, სოციალურ, კულტურულ და რელიგიურ ტრადიციებს. ქართველურ ენებში კონცეპტი სული (ისევე, როგორც ბევრი სხვა კონცეპტი) გადმოიცემა ერთი ეტიმოლოგიის ძირების მქონე ლექსემებით. ქართულში, სვანურსა და ზანურში (მეგრულ-ლაზურში) წარმართული და ქრისტიანული წარმოდგენები სულზე შერეულია ერთმანეთში. სალიტერატურო ქართულთან მიმართებით უაღრესად საინტერესოა ასევე როგორც კონცეპტი სული – ზოგადად, ასევე სულთან დაკავშირებული ლექსემები და ფრაზეოლოგიზმები ქართველურ ენებში.

სვანური: ქუინ (ზს. ლნტ.) ქუნ (ლშხ.) – 1. სული. 2. სუნი;

(თოფ. ქალდ. 2000: 789); ქართული **სულ**– ძირის შესატყვისი უნდა იყოს წარმოდგენილი სვანურ **ლი-შურ**–**ელ** („ამოობერა“) საწყისში, რომლის თავდაპირველი ***შულ**–>**შურ**– დისიმილაციით. ამავე ძირს უკავშირდება სვან. **ლი-შული** „ქოშინი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე: 1990: 287)

კონცეპტი **ქუინ** „სული“ ლექსიკურ-სემანტიკური ბუდე სვანურში აერთიანებს სიკვდილ-სიცოცხლის, კეთილისა და ბოროტების ამსახველ შემდეგ ლექსემებს და ფრაზეოლოგიზმებს: **ქუინილდ სურიფ** „ნეტა, ნეტავ, ნეტამც“. **ლიქუნავალ** „აგონია, სულის ამოხდომის პროცესი“. **ქუინილიკედ** „ხმის ამორება“ **ქუინმეყუზე** „სულწასული“, „უსუსური“. **ქუინლგგნე** „სულდგმული“ გადატ. ხმაურიანი, მედეგი, მებრძოლი“. **ქუინლგმგენე** „საქონელი“. **ქუნარუნი ლისგუჯინე** „სულების გაცილება“ „სულების გაბრძანება“. **ქუინი ლიტხე** „სულის მობრუნება“. **ქუინი ლიტხემი ლოც** „სულის მობრუნების ლოცვა“. **ქუინი ლინეზურწლ** „სულის ამოხდომა“. **ქუნარუ** „სულები“. **ქუინი ლიხუწნტი** „სუნთქვა“. **ქუინი ლისგუჯინე** „სულის ამობრძანება“. **ქუინილდ ჟენდ გარ ხაბედარა** „სული ძლივს უდგას“. **ქუინილიჩედ** „სულის ამოხდომა“. **ქუინიჩაღობ** „სულის ამოხდომა“. **ქუინილიგნე** „მოლონიერება“.

მუშუან მარა მეუარ ხანწამ ლდგარი ქუინ (სვან. პროზ. ტექსტ. I ბზ. გვ. 11) „სვან კაცს ძალიან სწამს მიცვალებულის სული“.

ქუნარს ლაფანაჟი“ სხმანხ ხასდიკ (ბქ. – „სულებს კურთხევის (საკურთხის) დროს ხმაური სწყინთ“. (თოფ. ქალდ. 2000: 789)

ქუნარს ეშხუ ლადელ ლახორ ლოქ ხარხ (ლნტ.63) „სულებს ერთი დღე თავყრილობა აქვთო“.

კვინ. ქუინილდ (ზს.ლნტ.) ქუნულ (ლშზ.) გადატ. „ნეტავი“. „ქუინილდ ათხეუ ძარდ ემგენე შუანს. (ბზ.) „ნეტავი ახლა ვინ-ემ სვანეთში დამსვას“. (თოფ. ქალდ. 2000: 789)

ქუინმეყულე „ორგული, სულგაყოფილი, ბოროტი“.

ეჯა მეჟარ ქუინმეყულე მარე ლი „ის ძალიან ბოროტი კაცი“.

ქუინმეყულე მარე დანს ხალატ ბქ. „ბოროტი კაცი არავის უყვარს“.

ქუინმერდე/ქუინმერდე „სულნასული“

ქუინმერდე ამსჟალდაშ მანგ ხოლამდ მენჟენი „სულნასული ადამიანის ყველაფერი ცუდად მერვენება“.

ამ კონცეპტის ამსახველი ლექსიკა საინტერესოდ არის წარმოდგენილი ასევე ქართველურ ენათა ლექსიკონებსა და ტექსტურ გამოცემებში: **ქვინ** – სული. **ქუნარეუმი** – მიცვალებულთა მოსახსენებელი კვირეული. **ქვინ მგნლეები** – სული კბილით უჭირავს; **ქვინ ხანშგრა** – სული ძლივს უდგას; **ქვინ ხესკვანთი** – სული ეხუთება; **ქვინს დემ აბეელე** – ვერაფერს ბედავს; **ქვინს იცხვანტე** – სულს ითქვამს; **ქვინს იჟნე** – სულს ინარჩუნებს; **ქვინს პგრე** – ძალიან სურს, უყვარს. **ქვინს ხოჟნე** – სულს ინარჩუნებს, თავი გააქვს; **ქვინარ** – სულები; **ქვილმგენე** – სულდგმული (ლიპარტელიანი: სვანურ–ქართული ლექსიკონი (ჩოლურული კილო) თბ. 2014: 259.

მეგრულ-ლაზურში:

მეგრული:

შურ-ი – სული.

დიდ კოს დიდი შური უღუნია: თ. სახოკ., გვ. 246 – დიდ კაცს დიდი სული უდგასო (აქესო).

ჩქიმი დინაფილი შურსუ ჟინ ბორია მომიგანს: ი. ყიფში., გვ.

139 – ჩემს დაკარგულ სულს ზევიდან ქარი დამიბერავს. მინი:
-შური, მუშენ დანთხი?...: ი. ყიფშ., გვ. 163 – მითხარი: – სულო,
რატომ დაეცი?

შურიმალაფუ – სულთმობრძავი, ვისაც სული ძვრება,
--მომაკვდავი.

ქიდელახუ დო შურიმალაფუო გინირთჷ: ქხს, 2, გვ. 26 –
ავად გახდა და სულთმობრძავად იქცა. უჯინგნ, შურიმ მალაფუ
რე თე ცირა: მ. ხუბ., გვ. 279 – რომ უყურა, მომაკვდავია ეს
ცირა.

შურ-მალაფუ მუდგა ორდასგნი, ქოჩანქ-და, დასქილიდუან-
სია: მ. ხუბ., გვ. 279 – მომაკვდავი რაც არ უნდა იყოს, თუ
დაალევინებ (წამალს), მოარჩინსო.

შურიში ლაფა – სულის ამოხდომა

მალას აჯი შურიმ ლაფა: აია, 1, გვ. 19 – მალე სული ამოხ-
დება.

შურიმ აშალაფა სულის ამოხდა – სიკვდილი.

შურიში აშალაფაშა ოკო დაზიარგკონი – უნდა დაეზიარე-
ბინა სიკვდილამდე (სულის ამოხდომამდე).

შურიში გარყება – სულის გაყრა (ამოხდომა), – სიკვდილი.

შური ამარი გეერყებუ: ი. ყიფშ., გვ. 164 – აგერ მოკვდება.

შურიში გოტება – სულის განტევება, – ძლიერი ნდომა;
გადატ. სიკვდილი: ძორი დიხას ჩააბარგ დო შური გოუტუუ
ენწერიშა: ი. ყიფშ., გვ. 158 – მძორი მინას ჩააბარა და სული
გაუშვა ეწერში (მოკვდა).

უშქური ქოძირუნი, შური გოტუუ დო ქომოტიდარაფუუ –
ვაშლი რომ ნახა, ძალიან მოისურვა და მაყიდინა.

შურიშ(ი) გოფარსალუა – სულის განტევება, – სიკვდილი;
გადატ. რისამე დიდად მონდომება, სურვილი.

ხათე შური გოფარსალუუ – მაშინათვე მოკვდა.

შური გოფარსალუუ დო ქიმაღალაფუუ – ძალიან ინდომა და მოატანინა. შურიში გოლვინტუა სულის განტევება, – სიკვდილი.

შურიშ(ი) გოცოთამა – სულის გაგდება, სიკვდილი; მოკვლა.

ნდემიში მორდილქე შური გააჯოთინაფუუ ნდემცგ: ი. ყიფშ., გვ. 63 – დევის გაზრდილმა მოკლა (სული გააგდებინა) დევი.

შურიშ(ი) ეშალაფა – სულის ამოსვლა, – სიკვდილი:

ამარ-ამარ შური გეშალუ – აგერ-აგერ სული ამოუვა, – მოკვდება.

შურიშ ფაცხუა – სულის განტევება, – სიკვდილი:

შურს ფაცხუნს – კვდება.

შურიშ(ი) იშასორუა – სულის ამოძრობა, – სიკვდილი

თეში გეშასორუდას შური სქან მაჭყალს – ისე ამოძრობოდეს სული შენს მანყევარს.

შურიშ(ი) დგუმა// შურიიდგუმა – სულის დგმა, – სიცოცხლე

ირფელი ჯგირი სქანი შური დგმასჯ მიისური: ა. ცაგ., გვ. 96 --ყველაფერი კარგი შენს სიცოცხლეში (სულის დგმაში) მოისტუმრე.

შურიშ(ი) ჯდინოდგუმა// დინოდგუმე – სულისდგმა//ჩამდგმელი, – გაცოცხლება//გამცოცხლებელი.

მუდგა დასუსთებული რდე, ქინოგიდგმც შურცია: კ. სამუშ., ქხპს, გვ. 143 – რაც გინდა დასუსტებული იყო, გამოგაცოცხლებსო (ჩაგიდგამს სულსაო). ჩქიმი შურიში დინოდგუმე: ქხს, 1, გვ. 44 --ჩემო სულისდგმავ (ჩამდგმელო, მაცოცხლებელო).

შურიშ მიშადგუმა – სულის ჩადგმა, – გაცოცხლება.

ბრელი ხანიში უკული შურქ ქემშადგე: მ. ხუბ., გვ. 184 – ბევრი ხნის შემდეგ გაცოცხლდა (სულიჩაუდგა).

შურდგუმა – სიცოცხლე – სულდგმას (სულდგმის მანძილზე).

ჩქიმი შურ-დგუმას ვაშმოჭყორდუ მა თე ამბე – ჩემსსი-ცოცხლეში (სულდგმის მანძილზე) არ დამავინყდება მე ეს ამბავი.

მა შურდგუმა მუშო მოკო: ქხს, 1, გვ. 242 – მე სიცოცხლე (სულდგმა) რად მინდ

შურიშ მოდგუმა – სულის მოდგმა, – მომჯობინება, მომძლავრება. გადატ. ქონების შექენა.

კოჩქე მიიდგე შური: ი.ყიფშ., გვ. 19 – კაცი მომძლავრდა (სული მოითქვა); ეკონომიკურად მომძლავრდა, ქონება შეიძინა.

შურიშ ნთქალუა – სულის ლაფვა.

ჩხომსე პიჯი გუუნჯამუ დო შურსე ინთქარსენი, ქოძირე: ა. ცაგ., გვ. 28 – თევზს პირი გაულია და სულს რომ ლაფავს, ნახა.

შურიშ შინაფა // შურიშ ჩხონაფა – სულის ხსენება. სულის ცხონება. დაბადებუშე თაშ(ი)ერჩქინელი, – გურიშ(ი) მალამა, შურიშ(ი) ჩხონაფა: კ. სამუშ., ქართ. ზეპ., გვ. 26 – დაბადებიდან ასეა შექმნილი, – გულის

მალამოვ, სულის ცხონებავ.

შურიშ ნაულა – სულის ნახდომა:

მართალი ქომინით, შურქუ ვა ნაგირთასენი!: ი. ყიფშ., გვ. 4

-- მართალი მითხარით, სული არ ნაგინყმდეს (ნაგინყმდეს)!

შური ნგრდგ – სული წმინდა:

უბადო შური ნგრდგს ოჩხუპუ: ეგრისი, გვ. 132 – ბოროტი სული წმინდას ებრძვის.

შურიშ ხირუა – სულის მოპარვა, – გაკმენდა, გატვრინვა.

შურგოტებული – სულნასული, სულმოკლე.

მუს რე, ჯიმა, შურგოტებულო უჯინექიე?: მ. ხუბ., გვ. 57
--რასაა, ძმაო, სულნასულად რომ უყურებო?

შურ-გურით – სულით-გულით. ათე ამბე შურ-გურითი მოკო დობხანტურუე: ქხს, 1, გვ. 328 – ეს ამბავი სულით-გულით მინდა დავასურათო (დავხატო).

შურდგემილ-ი სულდგმული; ცოცხალი არსება; ცხოველი.

შურდინაფილ-ი სულდაკარგული. გადატ. გველი (ტაბუა).

შურეთ-ი/ ოშურეთი – სულეთი, საიქიო.

შურეთიშე დორთინელი მითა მიძირუ – საიქიოდან დაბრუნებული არავინ მინახავს.

შურიგეჩე – საალერსო-საფიცარი მიმართვა: სულს გაფიცებ; სული თუ გნამს; სულისჩინო!

შურმალაფუ /შურიმალაფუ – სულთმობრძავი, – მომაკვდავი.

შურმალაფუ ღურუდასგ, ინავარე საცოდალი: ქხს, 1, გვ. 97 – სულთმობრძავი რომ კვდებოდეს, ის არაა საცოდავი (შესაცოდებელი). შურმალაფუო გინორთა სულამომსვლელად გადაქცევა (გახდომა). გადატ. სიკვდილის პირად მისვლა.

ჭვამურიცხამეჭ ქიდეელახგ დო შურმალაფუო გინირთგ: ა. ცაგ., გვ. 25 – შუბლვარსკვლავიანი ავად გახდა და სულთმობრძავად (მომაკვდავად) იქცა.

ბაბა-შური – შორსდ. ფიცილის ფორმულა: მამა-სულო. გამარჯობა, ბაბა-შური! – გამარჯობა, მამა-სულო!

ბაბაშ-შურუმე, ბაბაი-შურუმე – შორსდ. ფიცილის ფორმულა: მამის სულს ვფიცავ. ბაბაიშურუმე, ვადანდენქ, ვამორთა ხოლოშა! – მამის სულს ვფიცავ, არ დაგინდობ, არ მოხვიდე

ახლოს.

უშურო -უსულო

შურდგუმილი – სულიერი

უშურე ბძირი უხენო, შურდგგმილიში დგმაბადებელი: კ.სამუშ., ქართ.ზეპ., გვ. 119 – უსულო ვნახე ორსული, სულიერ-ისა მშობელი (დამბადებელი).

ფიჩხუა (შურიში) – სიკვდილი, სულის განტევება.

დემქ შური გოფიჩხუუ: მ. ხუბ., გვ. 184 – დეგმა სული განუტევა (მოკვდა).

ლაზური:

ლაზურში შური/შუი/შუე რამდენიმე გაგებას მოიცავს: უსხეულო არსება, ცალკეული ადამიანი, ადამიანის სულადობა, ზებუნებრივი ძალა, შინაგანი არსი – საპირისპირო ხორცისა, არაადამიანური არსება-კეთილი ან ბოროტი და სხვ. ლაზურში **შური** გადმოიცემა სხვა ლექსემებითაც, რომლებიც ნასესხებია ძირითადად თურქულიდან ან სპარსულ-არაბულიდან : **გორი, დიხნი, ჯანი** =სული; **ჯანლი** (სპარს.), **ნეჭერი** (თურქ.), **ნუჭუსი** = ცოცხალი, სულდგმული, არსება, ადამიანი.

„თქვან ნაკო **შური** რეთ?“ – თქვენ რამდენი სული ხართ? „არ **შური** ქომოიხინწუ“ – ერთი სული ამოიხვნემა (კარტოზია, ლაზური ტექსტები, 83₂₆). „**შუი-ნა** ვა გედგინ ორდელი, ჩაქ-მაქსუზი ტოჭელითე დოპილით“ – სული რომ არ უდგია იხვი, უჩახმახო თოფით მოვკალით (ყლენტი, ჭანური ტექსტები, 96). „სქანი **შუი** დემაღემა მოფთია (კატოზია, ლაზური ტექსტები, 25₂₀). „**შური** ნაქაჩუ“ – სული შეეხუთა (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 135). „ოდას-თი **ჯანლი** ხაივანეფე ქამოყო-ნაფეშ-შკულუ, ხოლო ბირათათენ თითო-თითო გერი ქომეჩეს“

– ოთახში ცოცხალი საქონლები რომ შემოაყვანინეს მერე, ისევ სიმღერით თითო-თითო უკან მისცეს (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, 10). „ოთხო **ჯანი** ტერენან“ – ოთხი სული ყოფილან (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, 7).

„**დისნი** ქვაჭოფუ“ – სული შეეხუთა (თანდ., 187)

შური/შურ ლაზურში გვხვდება კომპოზიტებშიც და ფრაზეოლოგიზმებშიც:

შუიოჭკვადუ – სულის ლაფვა, სულის წყვეტა;

შურიგედგინერი – სულდგმული;

შურიოკონალუ – სულის ძრომა (სული ძვრება) (გადატ. მოუთმენლობა);

შურიდოლოლაფერი – აქოშინებული, სულჩავარდნილი;

შურიჩხა – შაბათი, სულის დღე;

ჟურშური – ორსული;

შური ოქაჩუ, **შური მედუ** – სულის ხუთვა;

შური ქომეჩუ – სული მისცა, სული მიჰყიდა;

შური ჭკვიდომს – კვდება, სულს წყვეტს;

შუი ქიუხთეფს – სული ამოხდება, სული მიატოვებს... ;

შური მედვალერი – სულდახუთული;

შურშოლვა – უშედეგო მცდელობა.

„დუნაას-ნა სქიდუნ **შურიგედგინერი** შერეფე მთელი ხოლოს ქოკუჯოხუ დო ჭელუკას ქოტოხუნუ“ – ქვეყანაზე მცხოვრებ სულდგმულს, ყველას დაუძახა და ნავში ჩასხა (ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, 28). „**შურიდულოლაფერი** არ მკაფუ ქომოხთუ“ – ულჩავარდნილი ერთი ტურა მოვიდა (კატოზია, ლაზური ტექსტები, 182). „მასუმანი ნდლას **შუი ვა მეგადუია?**“ – მესამე დღეს სული არ შეგეხუთაო? (კატოზია, ლაზური ტექსტები, 67). „აქ **შუი ჯეგილა**-ნა ჯენნემიშ ულუა“ – აქ თუ

სული ამოგხადე, ჯოჯოხეთში ნახვალო (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, 28). „ჰამო ნიჯე გომოშქვარე **შური დოლოლაფერი!**” – ასე რამდენ ხანს უნდა მარონიო სულჩავარდნილი (ციფშიძე – ჭანური ტექსტები, 43). „ჰებდენ **ში ქოგამაგალასერე**“ – მთლიანად სული გაძვრა (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 87). „ონედუ, ონედუ, **შური ქოდოლულუ**” – უყურა, უყურა, სული შეეხუთა (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 135). „ჰამუსნა დოსქიდუ ოხორჯა **ჟურშურონი ტუდორენ**“ – ამას რომ დარჩა ქალი, ორსული ყოფილა (დიუმეზილი IV, 1).

ლაზურშიც **შური** შესუნთქულ-ამოსუნთქულ ჰაერსაც ნიშნავს და სუნსაც: **ში მემიბარი** =სული დამიბერე; **ში ქოდიშვანუ** = ჩაისუნთქა, **შურიდულოლაფერი** – აქოშინებული, **კოჩიშ შურა** – კაცის სუნი...

კეთილი თუ ბოროტი არაადამიანური არსების სული ლაზურში გადმოიცემა ძირითადად ნასესხები სიტყვებით, რაც თურქული რწმენა-წარმოდგენების ძლიერ გავლენის შედეგია. **ეზრაელი/ეზაელი/ერზაილი** – (არაბ.) სულთამხუთავი ანგელოზი მიქელ გაბრიელი:

ეჯილლი – (თურქ.) ავსული

იხი – ჯადოქარი, ავსული

იარიჯანლი – ნახევარსული

კონჯოლოზი – ავი სული

ფერი – ეშმაკი, ავი სული

ჯინი – ავი სული

ჰიზირი – (არაბ.) გადამრჩენელი, ანგელოზი

მელაელი/მელელი/მელეიელი – ანგელოზი

ფერი/ფეი – ფერია;

„**ეზრაელი** მოხთუ დო შუქეი ქაჟულუ” – სულთამხუთავი

ანგელოზი მოვიდა და სული აუღო (თანდ., 223). „მუჩითურქულე: **ეჯილლი** ენი, ფოქსე ისა კოჩი ენ” – გადარჩენის შემდეგ ავსუღია, თუ ნამდვილი კაცი (მართალი კაცი) არის (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, 158). „რამიზიქ ხასანის უნუ-ქი სქანი ოხორჯა იხი’სთერი მუთხანი რენ” – რამიზმა ხასანს უთხრა, რომ შენი ცოლი ჯადოქარვით რაღაცააო (ყლენტი – ჭანური ტექსტები, 40). „ბერე დოშქურინეი რენ, ბექიმდა, **იხი** ქაყონუ” – ბავშვი შეშინებულია, შეიძლება, ავი სული აჰყვა (თანდ. 309). „**არიჯანლი** ხოცქუტუ” – ნახევარსულიანი კვდებოდა (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, 91). „კულანი ევი, ვანა **ჯინი** ეია? – შენ გოგო ხარ, თუ ავი სულიო? (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, 68). „მინდიყონეს დიდო **ჯინეფეში** ეიშა” – წაიყვანეს ბევრი ავი სულების ადგილს (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, 105). „**ჰიზირიქ** უნუმეს” – გადამრჩენელი ეუბნება (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, 97). „ქალე-ბოზო, დივიდორენ **მელელი**” – ქალიშვილო, გამხდარხარ ანგელოზი (ყლენტი, ჭანური ტექსტები, 161). „არ **ფერი** ბოზო ქომოხთუ” – ერთი ფერია გოგო მოვიდა (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 47);

საერთოქართველური სიტყვა **ჭინკა** ლაზურში შენარჩუნებულია. მას კუდიან პატარა არსებად წარმოიდგენენ, ტყეში წყლისპირას მცხოვრებს.

„ლიმჯიკელე **ჭინკა** მომხვადუ” – სალამოხანს ჭინკა შემხვდა (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 128). „ქარმატეს **ჭინკაფე** ნა მოლობლუტეს ქუჩქიტუ” – წისქვილში ჭინკები რომ შეყრილიყვნენ იცოდა (დიუმეზილი IV, 85).

საყვარელი არსების ეპითეტად გამოიყენება ლაზური **შურიმშინე** და სპარსული **ჯანუმ**. **შურიმშინე** ნიშნავს სულის მხ-

სენებელს, ასევე მიცვალებულის სულის მომხსენიებელს, **ჯანუმი** – სულო ჩემოს, ძვირფასოს.

საინტერესო აღმოჩნდა ქართველურ ენათა მონაცემებზე დაკვირვება სულის ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდეში, კონცეპტში გაერთიანებული სიკვდილ-სიცოცხლის, არსებულისა და წარმოსახვითის, კეთილისა და ბოროტის ამსახველი ლექსემების, სიტყვათშეხამებებისა და ფრაზეოლოგიზმების აღნუსხვა-შესწავლის თვალსაზრისით.

11. კონცეპტი ნამალი ქართველურში

ლექსიკა ენის ყველაზე მგრძობიარე ნაწილს წარმოადგენს. იგი პირდაპირ ასახავს სოციალურ ყოფას.

ენაში ახალი სიტყვების წარმოქმნა, გაქრობა ან ლექსიკური ერთეულების პასიურ მარაგში გადასვლა ხშირად სოციალურ-კულტურულ ფაქტორებს უკავშირდება. „ენებს შორის დიდი განსხვავებაა მათი ლექსიკის ბუნების თვალსაზრისით“ (სეპირი 2005: 42). სიტყვის მნიშვნელობა დროთა განმავლობაში იცვლება და ცვლილების გამომწვევი მიზეზები მხოლოდ ლინგვისტური ფაქტორებით არ აიხსნება. იგი უნდა განიხილებოდეს ეთნო-ისტორიულ-ლინგვოკულტუროლოგიურ კონტექსტში.

წინამდებარე პუბლიკაციაში, სწორედ, ლექსიკის ერთი კონკრეტული სეგმენტია წარმოდგენილი; რამდენადაც უაღრესად საინტერესო აღმოჩნდა წამლის კონცეპტის ამსახველ ლექსიკასა და, ზოგადად, წამლობასთან დაკავშირებულ ფრაზეოლოგიზმებზე დაკვირვება ქართველურ ენებში. ეს ბუნებრივიცაა, იმიტომ, რომ „სვანური ენა, ისევე, როგორც მეგრულ-ჭანური, მართალია, პერგამენტზე არაა წარმოდგენილი, მაგრამ ეს არც მას და არც მეგრულ-ჭანურს არ უშლის ხელს, შეინარჩუნოს უძველესი თვისებები, რომლებიც, შესაძლოა, ოდესღაც საერთო იყო ქართველურ ენათა ჯგუფის ყველა წარმომადგენლისათვის, მაგრამ სრულიადაც არ ასახულა წერილობითს ძეგლებში“ (დონდუა, 1967:7).

ნამალი, როგორც სამკურნალო საშუალება, საქართველოში ოდითგანვე არსებობდა. ამას მოწმობს მსოფლიო მითოლოგიაში არსებული ცნობები კოლხეთის, კერძოდ, მედეას

შესახებ. მედეას სახელს ანტიკურ და წინაანტიკურ სამყაროში ბევრი რამ უკავშირდება. ძველ ხალხს ის ქალღმერთად მიაჩნდა, მის სახელზე აგებდნენ ტაძრებს. ანტიკური საზოგადოება და ბევრი თანამედროვე მეცნიერი მის სახელს უკავშირებს მედიცინის თანამედროვე სახით განვითარებას. თვით ტერმინი მედიცინაც მისი სახელიდან მომდინარეობს. ლეგენდებისა და ისტორიული წყაროების თანახმად, მედეას მკურნალობის საოცარი ნიჭი და ცოდნა ჰქონდა, მას ბევრი უკურნებელი სენის წამლობა შეეძლო. რამდენიმე ლეგენდის მიხედვით, ის ახალგარდაცვლილსაც კი აცოცხლებდა, მოხუცთ კი სიჭაბუკეს უბრუნებდა.

მედეა გახლდათ იასონისა და შემდგომ ეგეოსის მეუღლე, „მსოფლიოს უდიდესი ჯადოქარი“, ექიმი, ბალახთა და წამალთა მესაიდუმლე, მედიცინის დედამთავარი. მან დაამზადა მალამო, რამაც იასონს ძალა და მხნეობა შეჰმატა, ეს იყო ზეითუნის ზეთში გაზავებული, არა ჯადოსნური, არამედ, რალაც წამდვილი წამალი (ძვ.წ. აღ. VI ს-ის ბერძენი ჰიმნოგრაფის პინდარეს ცნობიდან). მედეა შვიდგზის მოუხმობს ჰეკატეს, გამზრდელს და ალბათ დედას, ისე ამზადებს წამალს. ამ წამლებით მუდამ შველოდა უცხოელებს, ძალა შეჰმატა იასონს, დააძინა გველეშაპი (შეულოცა, უმღერა ან რტოთი მიასხურა წამალი)... (https://ka.wikipedia.org/wiki/მედეა_მითოლოგია).

დღეს არაა ცნობილი, რომელი ლექსებით იყო წარმოდგენილი წამალი, მაგრამ, აღსანიშნავია, რომ უძველეს ქართულ ლიტერატურულ ძეგლში, იაკობ ცურტაველის „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისაჲ“, ერთხელაა გამოყენებული სიტყვა **წამალი** : „მიბრძანე და მოგბანო სისხლი ეგე პირსა შენსა და ნაცარი, რომელი თჳალთა შთაცჳეულ არს, და სალბუნი და **წამალი**

დაგდვა, რაათა, ჰე, ლამე თუ განიკურნო!” (www.nplg.gov.ge/ebooks... „ნამებაჲ წმიდისა შუშანიკისაჲ დედოფლისაჲ”, თ. VII);

„აბო თბილელის ნამებასა” და „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში” იგი არ გვხვდება.

„ვეფხისტყაოსანში” 21-ჯერ ვხვდებით ამ ლექსემას: 1. საკურნებელი საშუალების მნიშვნელობით; უფრო მეტად კი – 2. გადატანითი მნიშვნელობით (=დახმარება, საშველი....)

„დავუძღურდი, მიჯნურთათვის კვლა **ნამალი** არსით არი” (ტპ. 8)

„თქვა: ზედა-ზედა მომხვდების ნახვა მის ბროლ-ფიქალისა, ნუთუ მით ვპოვო **ნამალი** მე ჩემი, ფერ-გამქრალისა!” (ტპ. 42)

„მომცა **ნამალი** გულისა, აქამდე დადაგულისა” (ტპ. 153)

„ან წასვლა იყო **ნამალი** ჩემთა სახმილთა გზნებისა”... (ტპ. 797)

„შენ გაქვს **ნამალი** მისისა მოთმინებისა თმენისა”.. (ტპ. 839) (<https://www.skribd.com/...ვეფხისტყაოსანი.pdf>).

კონცეპტი ნამალი ასეა განმარტებული ქართული ენის ლექსიკონებში:

ნამალი – ნივთი საკურნებელი, ნივთი სამკურნალო; ეწამლა ეწამლობ, თოფისნამალი, ინამლებს მეწამლების, მოუნამლე მწამლავი, მწამლელი, ნანამლები ნანამლი, სანამლავი, სწამლობს, უწამლე, წამლვა, წამლობა (ორბელიანი, 1993: 363).

მეწამლე – „მისანი”; კუდიანი (ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონი, 2008: 204)

ნამალი – სამკურნალო შეზავებულება, რომელიც იქმნების ანუ შინაგან მისაღები, ანუ გარედამ დასაღები სატკივართა ზედა (ვეფხისტ. 272).

– ღონისძიება ანუ საშუალობა (მუნვე, 15, 255).

– სანამლავი საკუდინებელი, ანუ შემშლელი კაცთა (ნახე სანამლავი).

– წამალი სამხატურო, საღებავი ანუ ჩასაფერადებელი.

– წამალი თოფისა, დენთი, საფეთქი.

წამალი – 1. გარკვეული წესით, (საგანგებო რეცეპტით) დამზადებული სამკურნალო საშუალება (დასალევი, ნასაცხე-ბი...) მედიკამენტი. დამწვრის წამალი... უებარი წამალი... წამლის გამოწერა..წამლის შუშა...წამალს ასმევს..წამალს იღებს.

ზოგიერთი აბები, თუ ცოტას ყლაპავთ, წამალია, თუ ბევრს – სანამლავი (ილია).

[აფთიაქის გამგეს] მუდამ წამლის სუნი სდიოდა(ს. კლდ.).

გადატანითი მნიშვნ.: უდრეკლობაა მუდამა მტრის დამარცხების წამალი (ვაჟა).

2. იგივეა, რაც სანამლავი.

დედავ, გამიშვი, ქალაქში წავალ, წამალს ვიყიდი, თავს მოვინამლავ(ხალხ.).

3. იგივეა, რაც საღებავი.

ჩუღურეთს, მალლობზე, დგას სახლი... ამ რვა წლის წინათ იყო ყვითელი წამლით შეღებილი (ლ. არდაზიანი).

შემოდგომის უჩინარ მხატვარს ნაირნაირი წამლებით მოუჩითავს უკრაინის გულუხვი მიწის მკერდი (კ. გამს.).

4. საუბ. შაბიამნისა და კირის ხსნარი; ასხურებენ ვაზს დაავადებისაგან დასაცავად.. მცენარეთა საღებინფექციო და პროფილაქტიკური საშუალებების საერთო სახელწოდება (შდრ. შენამგლა).

5. იგივეა, რაც თოფის-წამალი. ტყვია-წამალი.

ტოროლას მაინც არ მოვკლვ, ბევრიც რომ მქონდეს წამალი (ხალხ.).

ბანა, ვაი თუ საფალიეზე წამალიც არ მოგიყრია?... (გ. წერეთ.)

6. (რაიმე) წამალს იღონებს.

წამლად, მაღამოდ დაედება, წამლად დაადებს.

7. წამლადაც არ ჩანს, ვერ იპოვი, ვერ ნახავ, ვერ მოძებნი... სრულებით არ არის

სადაა, კაცო, ურემი? აქ არსადა ჩანს წამლადა (ვაჟა). (ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონი)

ქართული ენის დიალექტებში წამალი შემდეგი მნიშვნელობებით გვხვდება:

ქართლურში: წამალი – თიხის ჭურჭლის მოსაჭიქავი მასალა. ჭურჭლის წამალი ფიცხი არის და ამტვრევს ჭურჭელსა; ის რო უჭერს, სკდება ჭურჭელი (მეჯვრ.). წამლის წისქვილი ჭურჭლის მოსაჭიქავი მასალის დასაფქვავი წისქვილი (მეჯვრ.). (ქართლური დიალექტის ლექსიკონი, 1981:492).

ინგილოურში: – 1. წამალი; 2. საწამლავი, შხამი; 3. შაბიამანი (მენაჯი წამალ = ვენახის წამალი). (corpora.co/ქდკ-ინგილოური ლექსიკონი; ინგილოური ლექსიკონი, ნათელა როსტიაშვილი; ქართ. ენის ინგილოური კილოს ლექსიკონი, როგნეტა ლამბაშიძე).

იმერხეულში (ტაოურში): წამალდიდი (=ძირმწარა, სამკურნალო ბალახი) (corpora.co/ქდკ – ჩვენებურების ქართული ლექსიკონი, ნარგიზა სურმავა). **წამალდიდი** ასეა ბაღვსა „ზირმწარა დაალევიანა ბავშვს“ (ჩვენებურების ქართული, შუშანა ფუტკარაძე).

ხევსურულში: წამალ/წამლ – აგრეთვე აწამლებს, გველისწამალი, გირწყლის წამალი, დახპირისწამლავს, პირისწამალი, საპირისწამლე, საწამალავე პარკა, საწამლევი, ღუბის წამალი,

წამალა....

წამალა – კვეთი, დვრიტა, მაჭიკი...

წამალ – თოფის წამალი;

საინტერესოა, რომ ძირი **წამ** გამოყენებულია წოვა-თუ-შურში: წამ-დ-ალარ, რაც ნიშნავს განმენდა-გასუფთავებას (წოვა-თუშური ლექსიკონი, 1984:).

ქართველურ ენებში (მეგრულ – ლაზურსა და სვანურში) კონცეპტი წამალი ასეა წარმოდგენილი:

ლექსიკურ—სემანტიკური ბუდე მეგრულ-ლაზურში:

მეგრულში:

წამალ-ი – წამალი.

ღურუშუშ წამალი ლაფარას ალაჩანდუა: ი. ყიფშ., გვ. 180 – „სიკვდილის წამალი ლაფაროში ხარობდაო (იყოო)“.

დობთურეფი წამალს მორთუ: ი. ყიფშ., გვ. 124 – „ექიმები წამალს მიშვებინ“.

გილულა სოდოსონი კათეფი თიში ცუჩა წამალიშა – „და-დიან წამლისათვის მის სახლში სადაური და სადაური ხალხი“.

სონი წამალი მუღეს?: მ. ხუბ., გვ. 23 – „სადაური წამალი მიუტანეს?“

უნამალე – უნამლო

უნამალეთ ვადოპილა: ქხს, 1, გვ. 95 „უნამლოდ არ მომკ-ლა“.

ულურუშუშ წამალს გიღებგორუდი: მ. ხუბ., გვ. 321 – „უკვ-დავების წამალს დავეძებდი“.

მუ ღორონთიში ჭყორინი რე, მუჭო ვემმაგორუ მა თეში წამალიშავა: მ. ხუბ., გვ. 10 – „რა ღვთისრისხვაა (წყრომაა), როგორ ვერ მივაგენი მე ამის წამალსო“.

ნამალუა – 1. ნამლობა, მკურნალობა.

მუთუნი ნამალუაქ ვაგორთუ -“ არავითარი ნამლობა (მკურნალობა) არ გავიდა”.

2. შენამვლა:

ბინეხის ნამალანს – „ვენახს ნამლავეს”.

მასუმა ნამალი ოკო პირუაში უკული: ყაზაყ., 16.03.1930, გვ. 2 – „მესამე ნამალი უნდა აყვავილების შემდეგ”.

3. მონამვლა:

მიინამალუ დო დახე შური გოფარსალუუ – „მოინამლა და კინალამ სული განუტევა”.

4. სულგანაბული ნასვლა, შეუმჩნევლად გაპარვა:

უკუხალე ვამკუჯინუუ, დინამალუ – „უკან არ მოუხედავს, ჩუმად წავიდა (გაიპარა)”.

მონამალერი – მონამლული.

ნინა მონამალერი გაფუ მაჩამინჯე გვერიცალო: მ. ხუბ., გვ. 315 – „ენა მონამლული გაქვს მკბენარი გველივით”.

ნანამალუერი – შენამვლის, მკურნალობის საფასური:

დედიბიქ ნანამალუერი მიითხუ – „დედაბერმა მკურნალობის საფასური მოითხოვა.”

ნონამალაფუე – ანამვლინებდა;

მენამალე – მენამლე;

მიინამალუ – მოინამლა;

ლაზურში:

ჭამი/წჭამი – ნამალი – (წ//ჭ-ს მონაცვლეობა და ნ-ს განვითარება ჩვეულებრივია ქართველურში, კერძოდ, ზანურში):

დოხთორიქ **ჭამი** ქომომჩუ (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 92) „ექიმმა ნამალი მომცა”. უმქირის **ჭამი** გონაპუ დო ქომე-

ჩუ (ა. თ.) „ვაშლს წამალი დაანვეთა და მისცა“. **ჭამი-ჭამითენ** მჭაჯი ქექკვიდეს (ა. თ.) „წამალ-წამალით ბუზი ამონყვიტეს (გაანადგურეს)“.

ლერი ძაბუნობაშ **ჭამი** რენ (ა. თ.) “ ნიორი ავადმყოფობის წამალია”.

ჰემუში **ნჭამი** ვაძირეს (ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, 100). „იმისი წამალი ვერ ნახეს“.

უნვეს-ქი: ასლან-კაფლანიში მჟა **ნჭამი** რენდა (კარტოზია, ჭანური ტექსტები, 157)“უთხრეს, რომ ლომისა და ვეფხვის რძე წამალიაო”.

„ნგაის **ნჭამი** ბუკათით დო დობოღურინით” – საჭმელში წამალი შეეფურიეთ და მოვკალით (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 155).

ჭამ ძირი გვხვდება კომპოზიტებსა და წარმოქმნილ სიტყვებში:

ნენა-ჭამონი – ენამწარე, მონამლული:

მაჟუანი ენ **ნენა-ჭამონი** (კარტოზია, ლაზური ტექსტები, 93) „მეორე არის ენამწარე”.

წინიშჭამი – ჭიის წამალი;

ნომჭამეფი – ნანამლევი;

საჭამელი (ქართ.-ლაზ.) ძვირფასი წამალი (ა.თ., 688);

ლაზური ამ შემთხვევაშიც, მეგრულისგან განსხვავებით, ნასესხებ ერთეულებს იყენებს:

დერმანი (არაბ.-თურქ.) – ძალა, წამალი:

არ სინ ორე, სევდა ჩქიმი, დერდი ჩქიმი **დერმანი** (ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, 43) „ერთი შენ ხარ, ჩემო საყვარელო, ჩემი დარდის წამალი”. (შდრ. წამალი „ვეფხისტყაოსანში”).

ილაჯი //ლაჯი (თურქ. ilac) – წამალი:

უკუღე თქვეს-ქი თოლიში **ილაჯი** ბულბულიში მჟა რენ-ა (ჟღენტი, ჭანური ტექსტები, 124) „მერე თქვეს, რომ თვალის წამალი ბულბულის რძე არისო“.

ილაჯი ვა უხენა-ში, შივიქ თომა ქოდობლამს! (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 75) „წამალი თუ არ გაუკეთე „შივი“ თმას დაყრის!“.

აღსანიშნავია, რომ თოფისწამლის მნიშვნელობით გვხვდება ნასესხობა: **ბაოთი//ბაროთი** (არაბ.-თურქ. barut) – თოფის წამალი, დენთი:

ბოში **ბაროთითე** დომკასითა (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, 116) „ცარიელი დენთით დამტენეთო“.

საინტერესოა სიტყვა **ოჭაბუ**, რომელსაც 2 მნიშვნელობა აქვს: 1. წებო (ასეა მეგრულშიც); 2. წამლობა. შესაძლებელია, მე-2 შემთხვევა ბ – მ-ს მონაცვლეობით იყოს მიღებული, მაგრამ ყურადღებაამისაქცევია ის გარემოება, რომ ალიო თანდილავას **ლაზურ ლექსიკონში** ვკითხულობთ: **ჭაბუ**¹ ფითრი (მსხალსა და ვაშლზეა) ბზის მსგავსი ფოთლები აქვს; ზამთარ-ზაფხულ მწვანეა. მისი ნაყოფი მრგვალი და თეთრია – ნაყოფი წებოვანი (ა. თ.); **ჭაბუ**² წებო: „კინონი ხეს ბურელი ქონაჭაბენ“ – ინიან ხელზე „ბურელი“ მიენებება (ყიფშიძე – ჭანური ტექსტები, 46). თანდ.

ლაზურში ფორმა **ოჭაბულე**-ც გახლავთ ფითრი, რომელიც ხეხილზე იზრდება და წამლადაც იხმარება. მისგან მიღებული პრეპარატები გამოიყენება ჰიპერტონული დაავადებების, გულის ასთმის, ათეროსკლეროზის, თავის ტკივილების, ნეფრიტის დროს, როგორც სისხლშემადგებელი საშუალება ცხვირიდან, ფილტვებიდან... (მაცაშვილი, 1991:).

წამალ ელემენტი ძირითადია ანტონიმში **საწამლავი. მე-**

გრულ-ლაზურში ამ მნიშვნელობით ვხვდებით სიტყვებს:

ლაზ. ლურძული//ლურჯული – სანამლავი, შხამი, გესლი, ეპიდემია (შდრ. ქართ. ღვარძლი):

„ნა ჭკომი გაარი ლურძული გავას” – ნაჭამი საჭმელი შხამად გექცეს. იხ. **ლურძული – ოლურძულუ** -ჩაშხამება, ჩახეთქვა, ჩაცეცხლვა;

ნუნა – შხამი: „ნუნა შკომარე” – შხამი ჭამე (წყევლაა).

ხშამი – სანამლავი;

ხშამონი – მონამლული;

მეგრ.შხამი – შხამი. შდრ. ლაზ. ჩხამი- შხამი (ნ. მარი).

შხამარა – ძლიერ მწარე (შხამი).

შხამარაჯგურაე – „შხამივითაა”.

შხამუა – მოშხამვა.

ათე ცხოვრებას ნიიშხამენქ – „ამ ცხოვრებას ნუ იშხამავ”.

შხანკოლა/შხანკალა – მეტად მწარე.

ხინას შხანკოლაჯგურა გემო ულუ „ქინაქინს მეტად მწარე გემო აქვს.”

ცხამი – ღვარძლი (ს. ჟლ., შდრ. ფონ., გვ. 110). შდრ. ფშ., მოხ. ჩხამი შხამი, ჩხამი (ა. ლლ.).

ღვანძგი/ ლუანძგილა/ ღვანძგირა – ღვარძლი

ქემორთგ მუში ნტერქე დო ქემგშაათასგ ლუანძგილა ქობალსგ: ა. ცაგ., გვ. 87 -“ მოვიდა მისი მტერი და ჩათესა ღვარძლი პურში”.

ლურძული – შავი ჭირი; უბედურება (ი. ყიფშ.). შდრ. ლაზ. ლურძული შავი ჭირი, უბედურება (ნ. მარი).

ჟლამი – შხამი, გესლი.

თიში ჟლამი დიდი მილუ გურსუ – „იმის შხამი დიდი მაქვს გულში”.

ჟღამიანი – შხამიანი.

თეცალ ჟღამიან ნანჭყოლა მუთუნიშე ვე შედგროთ! კ. სამუშ., ქხპს, გვ. 115 „ამგვარი შხამიანი ჭრილობა სხვა რამის-აგან არ იქნება(არ შეიქმნება)!...“

კვარიაქ მოუთხილუასე თაქიანი ტყვია ჟღამიანც: მასალ., გვ. 97 – „ყვავე გაუფრთხილდეს აქაურ ტყვიას შხამიანს“.

სანწალა, სანწალე – 1. მძაფრი; ძლიერ მწარე; შხამი. 2. ფიცხელი, მოქნილი

თე სანწალე მიშაძენ, თე კვარეფი ქიმოხირე: მ.ხუბ., გვ. 115 „ეს შხამი (მძაფრი) რომ (შიგ) ძევს, ის კვარი მოპარა“.

სანწალა ქარი – მძაფრი ქარი.

ნამ-ან/ნამ-აფ გვხვდება სიტყვებში, რომლებიც მოკვდინე-ბას ნიშნავს ლაზურში.

ონამანუ – მიჭყლეტა; მოკვლა:

„სი კილანენ-აა, სი კნამანენ-აა“ (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 99) „შენ უნდა მოგკლანო, შენ უნდა გაგჭყლიტონო“.

ონამაფუ – ჩაძალდება, მოკვლა; გაჭყლეტა

ონამუ – დარტყმა; მოკვლა; (**შდრ. ნამ-ეზ-ა**).

სი კილანენ-აა, სი კნამანენ-აა (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 99) „შენ უნდამოგკლანო, შენ უნდა გაგჭყლიტონო“.

ლაზურ-თურქულ ლექსიკონში „**დიდი ლაზური ნენაფუნა**“ სიტყვა **ონამუ** (ათინ.) /**ონნამუ** (ვინ.) სამი მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი : 1. დაჭერა; 2. გასროლა; 3. კაცის გასროლით მოკვლა; **ონამაფუ** – გასროლით მოკლა (ნენაფუნა, 814).

კონცეპტი ნამალი – **ლექსიკურ—სემანტიკური ბუდე სვანურში:**

სალიტერატურო ქართულისა და მეგრულისაგან განსხვავებით წამალი სვანურში სრულიად სხვა ძირის ლექსებით გადმოიცემა. ეს არის **ჟაგვარ/ჟაგრვალ**:

ჟაგვარ (-გრიშ, გრვალ ბზ., -გრვარ ბქ., -იშ, -ალ ლნტ.) ჟაგარ (-იშ, გრალ) ლშხ. „წამალი“.

ჟვგ-ნაჟგუნ/ ჟაგ-ნაჟგუნ/ჟვგ-ნაჟგუნ – წამლეულობა; ხჷაჟ ჟაგ-ნაჟგუნ ხომჷა (ლშხ.) ბევრი წამალი (წამლეულობა) დაუღეღია. (თოფურია, ქალდანი 2000: 683–684)

ჟაგ / ჟაგარ „წამალი“, **ჟაგ-ნაჟგუნვარ** „წამლეულობა“. **ლი-ჟგენი** „მონამღლა“, **ღგ-ჟაგ** „მონამღული“ (დონდუა 2001: 252)

ნასღლჷუნ ჟაგვარუ (ესერ) მა ლახჷემ (ბზ. 97) „მოსარჩენი წამალი რამე მომეციო“.

ჟაგვარს გვმლა დარ გორე (ბქ.) „წამალს გემოსთვის არავინ სვამს“.

ამის იმარის ლუშხურემი ჟაგარდ. (ლშხ., ხორ. 38) „ამას ხმარობენ დამწვრობის წამლად“.

ჟვგ / ჟაგ – 1. წამალი; 2. სანამღავი; 3. დენთი, თოფის წამალი;

გადატ. **წანრიშ ჟვგ** (ბქ.) „ერთი ციცქნა“ (ბედისნერის წამალი).

ა) ალე კუჭი მაზიგი **ჟაგ** ლოქ ლი (ლშხ.) „ეს კუჭის ტკივილის წამალიაო“.

ბ) დენას **ჟვგ** ლახომჷა (ლნტ.) „გოგოს სანამღავი დაუღეღია“.

გ) ეშხუ მარემ **ჟვგ** ლახჷემ (ბქ.) „ერთმა კაცმა დენთი მისცა“.

მგბაჷრე **ჟაგვარ** ლოქუ ათანაჩდე (ლნტ. 143) „გამაბრუებელი წამალი გაურიეო“.

ლილჟაგრელი „მკურნალობა“, ლინგმლაჟი „მონამელა“, ლგნგმლაჟი „მონამლული“, მგლჟაგრელი „მკურნალი“, ლელჟაგრელი „სამკურნალო“...

ჟგ-ნაჟგუნ მოლრე ჟახწლ (სვან. ქრესტ. 1978: 141) „ფიტოთერაპია ანუ ნამლად ვარგისი და გამოსაყენებელი ბალახების სახელები“.

მწმ-მწმ ჟგ-ნაჟგუნს იმჟი იგმარის შვანისგა (სვან. ქრესტ. 1978: 142) „სხვადასხვა ნამლელუს როგორ იყენებენ სვანეთში“.

შვანს ობშ მოლარ ხგხ ი ჟერხი ჟაგრარ ლიხ. აღღარს მწმ-მწმ კალიბდ იგმარის ჟქმარ ი ობშინ ძღდ მაშედ ლიხ. (სვან. ქრესტ. 1978: 142) „სვანეთის მცენარეული საფარი საკმაოდ მრავალფეროვანია და ზოგიერთი მათგანი წამალია; მათ სხვადასხვაგვარად იყენებენ ექიმები და ხშირ შემთხვევაში ძალზედ სასარგებლოცაა“.

ერთი კონკრეტული კონცეპტის აღწერასთან ერთად შევეცადეთ სალიტერატურო ქართულის მონაცემები შეგვედარებინა სხვა ქართველურ ენებში გამოყენებული ფორმებისათვის. გამოგვეყო საერთო და განსხვავებული ფუძეები და ფორმები.

სვანურისა და მეგრულ – ლაზურის ენობრივი მონაცემები წამალთან დაკავშირებული ლექსიკისა და ფრაზეოლოგიზმების თვალსაზრისით ტიპოლოგიურად რამდენადმე განსხვავებულია სალიტერატურო ქართულისაგან. გამოიკვეთა: ქართველური ენები ამ კონცეპტის ამსახველი ლექსიკის თვალსაზრისით საკმაოდ მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალის შემცველია. ლექსემა წამალი რამდენიმე მნიშვნელობით გამოიყენება როგორც ქართულ, ასევე მეგრულ-ლაზურში: 1. **წამალი**; 2.

სანამლავი, შხამი; 3. შაბიამანი; 4. საღებავი; 5. თოფის წამალი (დენთი); 6. გადატანითი მნიშვნელობით: ხერხი, საშუალება (/ საშველი). ლაზურში **წამ** ძირს შეესატყვისება **ჭამ**. სალიტერატურო ქართულისა და მეგრულ-ლაზურისაგან განსხვავებით წამალი სვანურში სრულიად სხვა ძირის ლექსემით გადმოიცემა. ეს არის ჟაგჳრ/ჟაგრჳლ.

ამა თუ იმ ენის მატარებელთა მსოფლალქმის სპეციფიკას ასახავს კონცეპტთა, როგორც სემანტიკურ ერთეულთა, ერთობლიობა, რომელიც ქმნის კონცეპტუალურ სფეროს. ამის დასტურია კონცეპტი წამალი ქართველურ ენებში.

12. კონცეპტი ხელი ქართველურში

სიტყვა „ხელის“ ლექსიკურ-სემანტიკური ველის ყველა ლექსემა სამივე ქართველურ ენაში – სვანურში, მეგრულსა და ლაზურში – ერთ ლექსიკურ ბუდეს მიეკუთვნება. ირკვევა, რომ ლექსემა „ხელი“ საერთოა ქართველური ძირითადი ლექსიკური ბირთვისათვის და კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისობებს იძლევა ქართველურ ენებში (ქართ.ხელი, მეგრ.ხე, ლაზ. ხე, სვან. ჯალ). როგორც მოსალოდნელი იყო, საერთო ქართველურ ფორმატში კვლევამ აჩვენა, რომ ლექსემა „ხელი“ მსგავსი ტიპოლოგიით მონაწილეობს სიტყვათწარმოებაში, კომპოზიტებში, ფრაზეოლოგიზმებში.

მეგრული:

ხე – ხელი; **ხე დო დუდი** – ხელი და თავი; **ხე დო კუჩხი** – ხელ-ფეხი; **ხეგედვალირი** – ხელდადებული; **ხეგენკურილი** – ხელდაკრეფილი; **ხეაკოკირილი** – ხელშეკრული; **ხე დო ხეთ** – ხელით; **ხეგვიანი** – ხელგვიანი; **ხეგიორაჯაფალი** – ხელდასაკარები; **ხეგოტებული** – ხელგამვებული; **ხეგოფაჩილი** – ხელგამლილი; **ხეგოფაჩილობა** – ხელგამლილობა; **ხეგუმოლალირი** – მშრომელი; სიტყვ.-სიტყვ. ხელგამოტანილი; **ხედამშვენებული** – ხელდამშვენებული; **ხედასქვამებული** – ხელდამშვენებული; **ხეეფორაფილი** – ხელაფარებული; **ხეეფშა** – ხელსავსე; **ხეზგსხირამი** – ხელსისხლიანი. **ხეკირილი** – ხელშეკრული; **ხელამი** -ხელიანი; **ხემანჩალარი**, **ხემანჩალუ** – ხელისშემშლელი; **ხემანწყუ**, **ხემანწყოუ** – ხელშემწყობი; **ხენწყულა** – ხელშენწყობა; **ხემანჯღვერი**, **ხემანჯღვერუ** -ხელმძღვანელი; **ხემაჭკადუ/გ** – ხელმარჯვე, ხელმჭედელი; **ხემოჭარილი** – ხელმონერილი, ხელწერილი; **ხემოჭკადილი** – ხელმოჭედელი; **ხემეთხიმილი** – ხელმოკიდებული; **ხე-**

მიოჭირინაფალი – ხელმისანვდომი. გადატ. ახლოს; **ხემონჭირელი** – ხელმოჭერილი, გადატ. ძუნნი; **ხემეჭვილი** – ხელდამწვარი, გადატ. ძუნნი; **ხეკულა, ხეკულე** – ხელგაფუჭებული, უხელო, ხელმოჭრილი, ცალხელ; **ხეკუნტა** – ხელმოკლე; **ხეკობუ** – ხელმწარე, მაგრად (მწარედ) დამრტყმელი; **ხეკვარჩხი** – ხელმარცხიანი, გადატ. ხელმრუდი, ქურდი; **ხელულა** – ხელმრუდი, გადატ. ქურდი; **ხეკინოკართელი** – ხელნაკაპინებული; **ხეუგმულუ** – ხელიდან არაფერი რომ არ გამოუვა, ხელგამოუსვლელი; **ხეუხებუ** – ხელშეუხებელი, გადატ. შენდობილი; **ხეფორჩა** – ტანსაცმლის სახელო; **ხეფორჩაგოტებული** – სახელოჩამოშვებული; **ხეშეულირი** – გაცულლუტებული (ხელიდან წასული), გაქსუებული; **ხემთათმანი** – ხელთათმანი; **ხეში კარაჩხა (კარაჩხა)** – ხელის პატარა კალათა; **ხეში კვერი** – ხელის კვერი, გადატ. მუშტი; **ხეში კეტი** – ხელკეტი (ხელის კეტი); **ხეშნარდი** – ხელზე გაზრდილი; **ხეშნაჭა** – ხელით ნაკერი; **ხეშტოტი** -მკლავდამკლავ; **ხეშქაგური** – ხელის შუა გული, ნები; **ხეს აშალურა** -ხელში ჩაკვდომა.

ხეშქოსალი (ხეში+ოქოსალი) – ხელსახოცი, ხელის სახვეტი; **ხეშაშადინაფილი** -გაპარული, გაქცეული (ხელში დაკარგული); **ხეეკანკალაფირი** – ხელაკანკალეებული; **ხეში მალასარი** – ხელის შემშლელი.

ლაზური:

ხე¹ – ხელი; **ხე²** – ტარი; **ხე³** – სახელური; **ხე-ბუკი** – ხელმოუქნელი; **ხე-გომპა** ☒ **ხე-გომფა**- ხელგაშლილი; **ხე-გონძიქერი** – ხელეზდაკაპინებული; **ხე-გური, ხაგური** – ხელის გული; **ხე-დიკი, ხე-დილი** – თოვლში სასიარულო თხილამური; **ხე-დუერი, ხემ-დუყუ (დურყუ, დული)** – იდაყვი; **ხე-ზდიმერი** – ხელმომჭირნე, ძუნნი; **ხე-თათი, ხემ-თათი** – ხელთათმანი; **ხე-კაძი /**

ხე-კოტი – ხელმოუქნელი, რომელსაც საქმე არ გამოსდის ხელიდან; **ხე-კლავი** (ქართ.) – მკლავი; **ხე-კაპულა** – ხელის ზურგი; **ხე-კუჩხე** – ხელ-ფეხი; **ხერცალი** – ხელისგული; **ხეტანი** – ხელმარჯვე; **ხეფორჩა** – სახელო; **ხელულა** – ხელმრუდი, ქურდი (მეგრ. ხელულა); **ხემა, ხეში** – მუჭა, მუშტი; **ხეშ-არაბა** -ხელის ურემი; **ხეშგემდგინუ** – ხელის მოსამსახურე; **ხეშე(რ)ი,ხეში** ❑ **ინცილი** -კონა, მუჭა; **ხეში-გური, ხეშტაბუ** – ხელის გული; **ხეში-კაპულა** – ხელის ზურგი; **ხეშ-კალათი** – კალათი; **ხეშ-კლავი** – მკლავი; **ხეშქერი**- ხელბადე თევზაობისას; **ხეშ-ხოპე** – ხელის ბარი; **ხეჩატალი** , **ხეკოტი** –

სვანური:

ველჷან „ხელოსანი“; **ველჷანარ** „ხელოსნები“; **ლი-ველჷან-ი** „ხელოსნობა“; **ვალარ** „მკლავები“, „ხელები“; **ლი-ვლარ-ვლ** „ხელების გადახვევა, მოხვევა“;

ში „ხელი“; **შიარ** „ხელები“ **ტჷეც** „ხელი“ (შდრ. ქართ. ტოტი); იტყვიან: **ხოშა ტოტარ ხარ** და არა **ხოშა შიარ ხარ** „დიდი ხელები აქვს“; მაგრამ ხელის ჩამორთმევის მნიშვნელობით ითქმის **შის ვხბიშდ** და არა **ტჷეცს ვხბიშდ**; **ლეშიჷ** „ხელსაქმე“; **ლამშიარ** „ხელსაწყო“; **შიჷშჷ ნარჷ** „ხელმანერი“; **ველნიფ** „ხელმნიფე“; **სველნიფ** „სახელმნიფო“; **ხოჩა შირემ** „ხელმარჯვე“; **შიურ** „უხელო“.

ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში ხელთან დაკავშირებით ნარმოდგენილია შემდეგი მასალა: ქართ. **ხელ-ი**; **ხელი**; **სა- ხელ-ი**; **ერთ-ხელ-ი**; **მე-ხელ-ე**; **ხელ-ოსან-ი**; **ველოვან-ი** და სხვ.

მეგრ. **ხე/ხუ**; **ხე** „ხელი“, **ხუ** „მუჭი“;

ლაზ. **ხე** „ხელი“;

სვან. **კვლ- კვლ** „ორი გაშლილი მკლავის სიგრძე“.

გვხვდება ძველ ქართულში: **კელი; ერთკელი; უკელო...**

ქართული ხელ- ძირის შესატყვისად მეგრულში გვაქვს **ხუ** „მუჭი“ და **ხე, ლაზ. ხე<*ხალ-** ლ-ს დაკარგვითა და უმლაუტითა და სვან. **კვლ** (გასარკვევია სვან. ვ-ს წარმომავლობა) (ფენ-რიხი, სარჯველაძე, 1990: 495);

სვანური საახალწლო სუფრის უმნიშვნელოვანესი რიტუ-ალი არის **ლი-შე-წმი** < (ლი-ში-წმ- ი), რომელსაც მეკვლის მოსვლამდე ასრულებს ოჯახის უფროსი, შემდეგ კი - მეკვლე; ახალწლის ღამეს საგანგებოდ დაცხობილ კვერზე ფუსნმუყელ-ზე აწყვია კლდის ბალახი- თომის კონა, კანფეტები, ბამბის ფთილა, ფული... **მგშაში** (ე. ი. ხელის ამხსნელი) ამ კვერით პირ-ველ რიგში მიდის ბავშვებთან, შემდეგ ოჯახის ყველა წევრთან, სახის წინ მარჯვნიდან მარცხნივ უტრიალებს ამ კვერს და თან ლოცავს შემდეგი ფორმულებით: **ზაჲ** ყერი **მგცაჲ**დი ხორა **ზაჲ**ს უვ ჯიცაჲდი „ჟამთმცვალებელი ღვთაება კარგ ნელინადასამც გინაცვლებდეს“. ბოლოს ვინც დალოცეს, იმან უნდა აკოცოს კვერს, **მგშაშიმ/ხელის ამხსნელმა** კი ტკბილი უნდა ჩაუდოს პირში. **შნმი ლიფშედე** „ხელის ახსნა“ **შნმი მუფშედე** „ხელის ამხსნელი“; სოფელში, მეზობლებში ადამიანები ფასობენ იმის მიხედვით, ვის აქვს **ხორა შნმი ნაფიშუდჲ** - კარგი ხელი ანუ კარგი ხელის ანახსნევი.

კონცეპტი „ხელი“ ფრაზეოლოგიზმებში:

მეგრული:

ხე ხეს ბონუნს - ხელი ხელს ბანს, - გადატ. ეხმარება, ხელს უწყობს.

ხე გიიბონუ - ხელი დაიბანა, - გადატ. პასუხისმგებლობა მოიხსნა.

პიჯიშა ხე ვაიაფორე – პირზე ხელს არ აიფარებს, – გადატ. ვერ გაჩუმდება.

ხე გაანწყუმუ – ხელი გაეხსნება, – გადატ. მოქმედების თავისუფალი საშუალება მიეცემა.

ხე დო კურხიქ აკაკირუ – ხელ-ფეხი შეეკრა, --გადატ. ხელი შეემალა.

ი კოს მუ ხე ულუ ე ამბეს – იმ კაცს რა ხელი აქვს ამ საქმეში, – გადატ. იმ კაცს რა ესაქმება (შუაშია) ამ ამბავში.

თიში უჩა ხე ოკათუ – იმისი შავი ხელი ურევია, – გადატ. იმისი მონაწილეობითაა ჩადენილი.

ხე დო ხე შქას ჩუურცხინუ – ხელსა და ხელს შუა გამოაცალა, – გადატ. წაართვა; მოჰპარა.

გური ხეთ გილულუ – გული ხელით დააქვს, --გადატ. ძალიან ავადაა.

ხეთი რდუნს – ხელით ზრდის, – გადატ. თვითონ აჭმევს (ზრდის).

ჟირიხოლო ხეთ თანახმა რე – ორივე ხელით თანახმაა, – გადატ. უყოყმანოდ თანახმაა.

ხეს აჩამ – ხელზე ექავება, ეფხანება, – გადატ. ფული მოდის; საქმის გაკეთების სურვილი აქვს; ვისმე ცემის სურვილი აქვს.

ხეს გეგმაღალაფუანს – ხელს გამოატანინებს, – გადატ. ამოქმედებს, წინააღმდეგობის გასაწევად განაწყობს.

ხეს გეგნაჯუნუნს – ხელს გადააყოლებს, – გადატ. მოიპარავს.

ხეს გინმააფორუანს – ხელს აფარებს, – გადატ. დანაშაულის დაფარვაში ეხმარება.

ხეს ვა დაარკენს – ხელს არ დააკლებს, – გადატ. ზრუნვას

არ მოაკლებს.

ხეს ვამკურაჯუნს – ხელს არ ახლებს, – გადატ. არაფერს ავნებს.

ხეს ვაკნურთინუნს – ხელს არ დაუბრუნებს, – გადატ. სამაგიეროს არ დაარტყამს, არ შეუბრუნებს ხელს.

დუდიშე ხეს ითმილანს – თავზე (თავიდან) ხელს იღებს, – გადატ. უკიდურესობამდე მიდის.

თოლიშა ხეს იფორუნს – თვალებზე ხელს იფარებს, – გადატ. არ ამჩნევს, არ რეაგირებს.

ხეს კიდირიშა ქიგიინკურანს – ხელებს მკერდზე დაიკრეფს, – გადატ. უდანაშაულოდ აჩვენებს თავს.

ხეს დო კუჩხის აკმუკირუნს – ხელსა და ფეხს უკრავს, – გადატ. ხელს უშლის, აბრკოლებს, ბოჭავს.

ბედნიერ ხეს მეჩუ – ბედნიერ ხელზე მისცა, – გადატ. საქმე კეთილად წარიმართა.

ხეს მეჩანს – ხელს მისცემს, – გადატ. ხელსაყრელი, სასარგებლო იქნება.

ხეს მიიტბუნს – ხელს მოითბობს, – გადატ. უპატიოსნო გზით ფულს იშოვის.

ხეს მუუთენს – ხელს მოუთავებს, – გადატ. ბოლოს მოუღებს, მოსპობს.

ხეს მუუნჭირანს – ხელს მოუჭერს, – გადატ. ძუნწად დახარჯავს.

ხეს ოჭარანს – ხელს აწერს, – გადატ. ყველაფერს კადრულობს.

მიში ხეს რე, აშარღუნი – ვის ხელშია, რომ ჩაყარა!, – გადატ. ვისი დამოკიდებული გახადა!

ხეს უკებუ – ხელში უჭირავს, – გადატ. თავის ნებაზე აამო-

ქმედებს (ვისმე).

ხეს ულასუნს – ხელს უშლის, – გადატ. აბრკოლებს. **ხეს ულონტკუნს** ხელს ულოკავს, – გადატ. ელაქუცება, ფეხქვეშ ეგება.

ხეს უნწყუნს – ხელს უწყობს, – გადატ. ეხმარება.

შხვაში ხეს უჯინე – სხვის ხელს უყურებს, – გადატ. სხვისგან რაიმე გამორჩენას ელის.

ხეს ქაშადინუ – ხელში ჩაადნა, – გადატ. გაქრა, დაიკარგა.

ძღაბიქ ოსურენს ხეს ქაშადინუ – გოგო ქალებს ხელებში გაუქრა.

ხეს ქააჭიშუანს – ხელს შეამველებს, – გადატ. დაეხმარება.

ხეს ქაშარჩინუ – ხელში ჩააბერდა, --გადატ. გაუთხოვარი (// ცოლშეურთავი) დარჩა.

ხეს ქეშელიებუ, ქაშადინუ, – ხელში ჩაადნება, გაქრება.

ხეს ცუნს ქოფილი – თავის ხელში ჰყავს დაჭერილი, – მასზეა დამოკიდებული, უმისოდ ფეხს ვერ გადადგამს.

ხეშა აშალაფა – ხელში ჩავარდნა, – მისი საკუთრება ხდება.

ხეშა აშაჯვილუა – ხელში ჩაკვლა, – გადატ. ძალიან დატანჯვა, შეწუხება.

ხეშა აშაჯოთამა – ხელში ჩაგდება: **ხეშა ქაშეჯოთანს** – დაეუფლება, დაეპატრონება.

ხეშა გოკარკატაფა – ხელზე შემოხვევა, – გადატ. საბაბად, მიზეზად გახდომა რისამე.

ხეშე ირფელი გიშმალე – ხელიდან ყველაფერი გამოუდის, – გადატ. ჰველაფერი შეუძლია გააკეთოს.

ხეშე გიშულა – ხელიდან გამოსვლა, – გადატ. დახსნა.

ხეშე ხეშა გინმურს – ხელიდან ხელზე გადადის, --გადატ. რიგრიგობით მრავლის ხელში მოექცევა.

ხეშე გოტება – ხელიდან გაშვება, – გადატ. თავის მინებება, დაკარგვა.

ხეშე დარსება – ხელიდან დახსნა, – გადატ. გადარჩენა.

ხეშე ულირი – ხელიდან წასული, – გადატ. ძალიან დასუსტებული; გაფუჭებული.

ხეშე ჩათხინაფა – ხელიდან მოშორება, – გადატ. დაკარგვა.

ხეში ალარჩინუა – ხელის მასთან ერთად დაბერება, – გადატ. ლოცვაა:

ხეჟ ქალარჩინუ ეშ მაკეთებელს – ხელი შეაბერდეს ამის გამკეთებელს.

გურიშა ხეში გედვალა – გულზე ხელის დადება, – სიცრუის გარეშე (გაურევლად).

ართი ხეში გედვალა – ერთი ხელის დადება, – ძალიან მცირე.

ხეში გიმოლალა – ხელის გამოღება, – ამოძრავება წინააღმდეგობის განწევის მიზნით.

დუდშა ხეში გინოსუმალა – თავზე ხელის გადასმა, – გადატ. მოფერება, დაყვავება.

ხეში გოთირუა – ხელის გაცვლა, – გადატ. ხელის ჩამორთმევა, მისაღმება.

ხეში გონწყუმა – ხელის გახსნა, – გადატ. თავისუფალი მოქმედების საშუალების მიცემა; რელიგ. გარდაცვალების შემდეგ მიცვალებულის ოჯახში პირველად ხორცეულის ჭამა.

შხვაში ლუბას ხეში დინოჩანაფა – სხვის უბეში ხელის ჩაყოფა, --გადატ. სხვის საქმეში აქტიური ჩარევა.

ხეში ელალა – ხელის აღება, – გადატ. თავის დანებება; უარის თქმა რაიმეზე:

დუდიშე ხეში ეჭოფუა – თავზე (თავიდან) ხელის აღება, – გადატ. პასუხისმგებლობის მოხსნა და ანგარიშის არგანევა

არაფრისათვის.

ხემა ხეში მეჩამა – ხელის ხელზე მიცემა, – გადატ. ერთ-მანეთის დახმარებით მოქმედება.

მწარე ხეში მინჯე რე – მწარე ხელის პატრონია, --გადატ. მწარედ იცის დარტყმა.

ართი ხეში მოსუმათი – ხელის ერთი მოსმით, – გადატ. ერთბაშად.

ხეში ართი მორქიათ, ართი ხეში მოსუმათი. – ხელის ერთი მოქნევით.

თოლი დო ხეში შქას მედინუ – თვალსა და ხელს შუა დაიკარგა, – გადატ. მოულოდნელად, თვალნი დაიკარგა, გაქრა.

ხეში ნიკუა – ხელის დასვრა: **ხე აფუ ნიკვილი** – ხელი აქვს დასვრილი, – გადატ. ცუდ საქმეშია გარეული.

ხეში ნიკუაშა ვალირუ – ხელის დასვრად არ ღირს, – გადატ. უმნიშვნელო რამ არის.

ხეში ნიმოჭირინაფა – ხელის განვდენა, – გადატ. დახმარება.

შხვაში ხეში ჯინა – სხვისი ხელის ყურება, – გადატ. სხვის იმედზე ყოფნა.

ხეში კვერი – ხელის კვერი, – გადატ. მუშტი.

შხვაში ხეში მაჯინუ – სხვის იმედზე მყოფი (შემყურე).

„ხე ხეს ბონუნცია დო ჟირხოლო პიც“ – ხალხ. სიბრ., 1, გვ. 197 – ხელი ხელს ბანსო და ორივე პირს.

„ხე დო დუც გოილუა“ – კ. სამუშ., ქართ. ზეპ., გვ. 35 – ხელსა და თავს შემოგავლებ.

„ხეთ ქუკებუ“ – ქხს, 1, გვ. 227 – ხელით უკავია.

„ქირი ქეგუხე ხემა“ – მ. ხუბ., გვ. 7 – ქორი (კი) უზის ხელზე.

„ხე დო კუჩხიში ქუალა“ – ი. ყიფშ., გვ. 161 – ხელისა და

ფების (ხელ-ფების) წვა.

„გილამილუნა ხე დო ხეთ“ – დაგვაქვს ხელით (და ხელით).

„უმარდუთ ხემანჯღვერენს“- ქსს, 1, გვ. 313 – ვუმაღლით ხელმძღვანელებს.

„იციი ხემოჭარილი დოდვალირი“- მ. ხუბ., გვ. 35 – იქნება ხელწერილი (ხელმონწერილი) დადებული.

„ხემოჭკადილი რენია“ – ხალხ. სიბრ., 1, გვ. 183 – ხელმოჭედილი არისო.

„ხემეთხემილო თის მეუზინდგ თე ჯაჭვი“ – ხელმოკიდებულად ის მიათრევს ამ ჯაჭვს.

„ხემიოჭირინაფუს ქოილუ-და, ქომუჩი“ – ხელმისანვდომზე (ახლოს) თუ გაქვს, მომეცი.

„ხეკულე რეჩიევე, ხელენციავა ქიმკოიდგენქია“- მ. ხუბ., გვ. 187 – უხელო რომ ხარო, ხელეზსო მიგიდგამო.

„ხეკულექ ქიმიახვამუ ოში მანათი“ – უხელომ (ხელმოკლემ) მიულოცა ასი მანეთი.

„ნამეტანი ხეკობუ ბოში რე “ – ნამეტანი ხელმწარე ბიჭია.

„ხეკვარჩხი ბალანაე, ართ წუნს ვადიტენე“ – ხელმრუდი (ქურდი) ბავშვია, ერთ წუთს არ შეიძლება დატოვო.

„ხელულა რენია“- ხალხ. სიბრ., გვ.183 – ხელმრუდე არისო.

„ლუ ოჭოფუ დო ხეფორჩაშა ქიმთიიხუნუ“- ა. ცაგ., გვ. 50 – ბუ დაიჭირა და სახელოში შეიჯინა.

„ათე ჩქერქეს ხეფორჩაქ დააკორდგ“- მ. ხუბ., გვ. 262 – ამ ჩვილს სახელო დააკლდა

„თაში ხვადგ მოლალატეს, ქიჯოთგ ხეში კვერიშა“- ი. ყიფშ., გვ.158 – ასე ხვდება მოლალატეს, იგდო საცემად (ხელის კვერის – მუშტის დასარტყმელად).

„დუჯვილუნა ხოჯი, ხემკეტეფიშა ქეგეუკირაფუნა“- ი.ყიფშ.,

გვ. 12 – დაუკლავთ ხარი, ხელკეტებზე (ზევიდან) დაუბამთ.

„ათე გინი ხეშნარდი მაფუ“ – ეს ხზო ხელზე (ხელში) გაზრდილი მყავს.

„აკანთხეს და ხეშტოტიშა ქიმერთეს ართმაჟიშა“ – ეძგერნენ და მკლავდამკლავ მივიდნენ ერთმანეთთან.

„კვარჩხანი ხეშქაგურს მაჩამ“ – მარცხენა ნებზე მეფხანება.

„ხეშქაგურიცალო მოჩქ“- ქსს, I, გვ. 316 – ხელისგულივით მოჩანს.

„ხეშქაგურიცალო მოჩქე ჯვეში ოხვამე წენდიხური“ – კ.სამუშ., ქართ. ზებ., გვ. 141 – ხელისგულივით მოჩანს ძველი ეკლესია წალენჯიხური.

„ხეშქაგურშა ქეშამიღოხოღუა“- ხალხ.სიბრ., I, გვ. 183 – (შუა) ხელის გულში ჩამიჯდაო.

„ართი ჩქიმი ხეშქოსალი ვოსქირეე, ვოსქირეე დო დღასი ვა მასქირუუ“- ა. ცან., გვ. 135 – ერთი ჩემი ხელსახოცი ვაშრე, ვაშრე და (ვერასოდეს) ვერ გავაშრე (გამოცანა: ენა).

„ქიშვაზადი, ხე გუთგრე უჩინებუ მა სუმარც“ – მივეგებე, მივესალმე (ხელი ჩამოვართვი) უცნობ სტუმარს.

„ხე იოლი სქანი სახენწიფოსია“- მ. ხუბ., გვ. 1 – ხელი აიღე (უარი თქვი) შენს სახელმწიფოზეო.

„კიდას მიკოხედეს ხეგენკურილო“ – კედელთან ისხდნენ ხელდაკრეფილად (ხელგადაჯვარედინებულად).

„თენფიში ხენწყულას დიდხანც ქასქედ მეხუნდექ“- კ. სამუშ., ქართ. ზებ., გვ. 95 – ამათ ხელშეწყობას დიდხანს შერჩა მეხუნდე.

ლაზური:

„ოკაჩხე ხე დო აუზი დევიმბონით“ – მერე ხელ-პირი დავი-
ბანეთ (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 104).

„არგუნის ხე ვარ მოძინ“ – ნაჯახს ტარი არ აქვს გაყრილი.
„კასნალის ყვილიში ხე ულუტუ“ – კასნალს ძვლის ტარი ჰქონდა
(ა. თ.).

„ქომოჯის ტიკინას ხე ნუჭკოდუ დო ქაფჩა ქოდიბლუ“ –
ქმარს კალათის სახელოური გაუნყდა და ქაფშია დაიყარა (ჟღენ-
ტი – ჭანური ტექსტები, გვ. 7).

„ჰამ ხეგური“ – აგი ხელის გული (ჩიქობავა – ჭანურის
გრამატ. ანალიზი, გვ. 112).

„ჰამ ხე-დული“ – ეს იდაყვი (ჩიქობავა – ჭანურის გრამატ.
ანალიზი, გვ. 112).

„ჰამ ხე-კაპულა“ – ეს ხელის ზურგი (ჩიქობავა – ჭანურის
გრამატ. ანალიზი, გვ. 112).

„აა ხეფორჩა რენ“ – ეს სახელოა (ჩიქობავა – ჭანური ტე-
ქსტები, გვ. 150₃₅).

„არ ხემა (აუჯი) მჭითა ალთუნი ქომეჩუ დო იგზალუ“ – ერთი
მუჭა წითელი ოქრო მისცა და წავიდა (ყიფშიძე – ჭანური ტე-
ქსტები, გვ. 72).

„ქოდუჯოხეს აა ხეშგემდგინუს“ – დაუძახეს ამ ხელის
მოსამსახურეს (კარტოზია – ლაზური ტექსტები, გვ. 63₁₆).

„თასიშენი ხეშე(რ)ი დიქომან დო ქოგოკიდამან სერენთის“ –
თესლისთვის კონას გააკეთენ

(დაკონავენ) და ჩამოჰკიდებენ (ჩიქობავა – ჭანურის
გრამატ. ანალიზი, გვ. 60).

**„ხეშ-თათი, ახმა, ბერეფეშ დოლოქუნუ დო ირ ხოლო ან-
დლა მნახუმ (ფალუმ)“** – ხელთათმანი, დოლბანდი, ბავშვების

ტანსაცემელი ყველაფერს დღეს ვრეცხავ (ვნმენდავ).

„ხეში პკიუტი“ – კონას ვკრავდი (ვკონავდი) (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, გვ. 79₁₀).

სვანური:

შიაზჭუნაჟღდე „ხელცარიელი“ (სიტყვასიტყვით „ხელებ-სახელოებში ჩადებული“. **ხოლამ შირე პატრუნ** „ქურდბაცაცა“, სიტყვასიტყვით – „ცუდი ხელების პატრონი“. **შმი ლისყენ** „ხელშენყობა“. **შმი ლიბჷ** „ხელის ჩამორთმევა“. **შუნ ლიღვენ** „თან ქონა, ხელთ ქონა“. **შუნურიქუნურ** „გაურევლად“ სიტყვასიტყვით „ხელისა და სულის გარეშე“.

ირკვევა, რომ ლექსემა „ხელი“ საერთოა ქართველური ძირითადი ლექსიკური ბირთვისათვის და კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისობებს იძლევა ქართველურ ენებში:

ქართ. **ხელ–ი; ხელი; სა– ხელ–ი; ერთ–ხელ–ი; მე–ხელ–ე; ხელ–ოსან–ი; ხელ–ოვან–ი...** მეგრ. **ხე/ხუ; ხე** „ხელი“, **ხუ** „მუჭი“; ლაზ. **ხე** „ხელი“; სვან. **ვალ– ვალ** „ორი გამლილი მკლავის სიგრძე“; ძველი ქართული: **ველი; ერთველი; უველო...**

ქართული ხელ– ძირის შესატყვისად მეგრულში გვაქვს **ხუ** „მუჭი“ და **ხე**, ლაზ. **ხე*ხალ–** ლ–ს დაკარგვითა და უმლაუტით და სვან. **ვალ** (გასარკვევია სვან. ვ–ს წარმომავლობა) (ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990: 495);

როგორც მოსალოდნელი იყო, საერთო ქართველურ ფორმატში კვლევამ აჩვენა, რომ ლექსემა „**ხელი**“ სვანურში, მეგრულსა და ლაზურში სიტყვათწარმოებაში, კომპოზიტებსა და ფრაზეოლოგიზმებში მსგავსი ტიპოლოგიით, ერთგვარი ყალიბითა და მოდელით მონაწილეობს.

13. სუპლექტური ზმნები ქართველურში

ლინგვისტურ ლიტერატურაში სუპლექტივიზმად განიხილება ისეთი გრამატიკული მოვლენა, როცა ერთი პარადიგმის ფარგლებში ხდება ძირისა თუ ფუძის მონაცვლეობა (ჯ. მარუზო, ო. ახმანოვა). სუპლექტური პარადიგმები ქართულში ძირითადად აწმყოს ფორმებში იჩენს თავს. სუპლექტივიზმი მწკრივთა წარმოებაში საგანგებო მოვლენაა. იგი არღვევს მწკრივის პარადიგმის აგების საერთო პრინციპს...სუპლექტივიზმის მოვლენა ახსნას მოითხოვს (თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, 2011:780).

სუპლექტური ფორმების თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა ქართველურ ენათა – სვანურის, მეგრულისა და ლაზურის მონაცემები: იოსებ ყიფშიძე თავის „მეგრული ენის გრამატიკაში“ ზმნის უღლებასთან დაკავშირებით მიუთითებდა იმ მოვლენაზე, რომლის დროსაც ზოგიერთი ზმნის ფუძე წარმოდგენილია ორი ერთმანეთისაგან რამდენადმე განსხვავებული ფორმით. მაგ.: **ჯირ//ჯან** – „წოლა“; **ხუნ//ხვენ//ხოდ//ხედ** – „ჯდომა“; **ჭყვიდ//** – **ჭყორდ** „განყდომა“, „დახოცვა“; **დგინ//ღირთ** – „დგომა“; **რკება//კარ** – „შემცირება“ და სხვა. ავტორი ამას მარტივიდან შედგენილი ძირისკენ გარდამავალ საფეხურად მიიჩნევდა (ყიფშიძე, 096). ზანურში სუპლექტური ზმნებია **ჯინა//ძირაფა** – ხედვა; **რაგადი// თქუალა** – თქმა; **ულა//ფმა//** -სვლა და სხვ., თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგი მათგანი მეგრულსა და ლაზურში მორფოლოგიურ და სემანტიკურ განსხვავებებს იჩენს.

სვანურში ყოფითი ლექსიკის სიმდიდრისა და მრავალფეროვნების შესახებ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ხაზ-

გასმით არის აღნიშნული (ვ. თოფურია). საილუსტრაციოდ დაძმის აღმნიშვნელი ოთხი ლექსემა და მხოლოდ გადაადგილება-სიარულის გამომხატველი 300 –მდე ლექსიკური ერთეულიც საკმარისი იქნებოდა. საინტერესოა სვანურის ვითარება სუბლექტური ფორმების თვალსაზრისითაც: **ლიქვინგ** თქმა: **ტჷლი** „ამბობს“ **ლწქვე** „თქვა“. **ლიზისვლა**: **ესლრი** „მიდის“ **აჩანდ** „წავიდა“; **ანლრი** „მოდის“, **ანვანდ** „მოვიდა“. **ლირდე**–ყოფნა: **ლი** „არის“ **სგჷჷჯი** „ბრძანდება“. **ლითრე** – დალევა: **ითრე** „სვამს“ **ლანშ** „დალია“. ქონება:**ხულუა** „აქვს მაგ. ფული“, შდრ. **ხარ** „აქვს ხელი“. ყოლა: **ხორი** „ჰყავს შვილი“, **ხაყა** „ჰყავს მანქანა“. **ლიჰვდი** – მიცემა:**ხაჰვდი** „აძლევს“ **ლახვემ** „მისცა“. **ლიესგი** წალება: **ესლვა** „მიაქვს“, **ადიე** „წაილო“. **ლითრე**– დალევა: **ითრე** „სვამს“, **ლანშ** „დალია“.

სალიტერატურო ქართულში ზმნის სისტემაში სუბლექტურად მიიჩნევა ე.წ. რიცხვისა თუ მწკრივის მიხედვით მონაცვლე ზმნები (არის-იქნება-იყო, შვრება-იზამს-ქნა, დაჯდა – დასხდნენ , აბია –ასხია). სალიტერატურო ქართულისა და ქართველურ ენათა მონაცემების შედარებითა ანალიზმა სუბლექტივიზმის საკითხებში აჩვენა საინტერესო ნიუანსური სხვაობანი.

14. პოლისემია ქართველურში

ა) პოლისემიური ლექსიკა ქართველურში:

ენის ლექსიკური მარაგი მრავალფეროვანი და ნაირსახოვანია. ერთ-ერთი მხატვრული შედარების თანახმად, ენის ლექსიკური საგანძური მიაგავს წყალუხვ მდინარეს, რომელსაც ათეულობით შენაკადი აქვს და იქიდან ივსებს თავის მარაგს. სამყაროში არსებულ რთულ და მრავალფეროვან მიმართებებს აზროვნებაში ცნებებს შორის ასოციაციური სახე აქვს. მსგავს მიმართებებს ამყარებენ ერთმანეთთან ენობრივ ერთეულთა ლექსიკური მნიშვნელობებიც. ენასა და მეტყველებაში ლექსემათა მუდმივი ურთიერთქმედების შედეგად ხდება ლექსიკური მნიშვნელობების სახეცვლა, რასაც განაპირობებს ამ უკანასკნელთა არამკაფიო საზღვრები და აღსანიშნა და აღმნიშვნელს შორის მოძრავი კავშირი... პოლისემიურია (ბერძ. <პოლისემოს „მრავალმნიშვნელობიანი“) ნებისმიერი ენობრივი ერთეული, რომელსაც ერთზე მეტი ენობრივი დენოტატი შეესაბამება. მრავალმნიშვნელობიანობას განაპირობებს ენის შინაარსისა და გამოხატულების პლანს შორის არაცალსახა დამოკიდებულება. ვოკაბულათა უდიდესი ნაწილი ერთზე მეტი ლექსემით არის წარმოდგენილი (გამყრელიძე... 2003: 356). ამჯერად ჩვენი ინტერესის საგანს, სწორედ, ქარველურ ენათა – მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის ლექსიკოლოგია-სემასიოლოგიის ერთი კონკრეტული ასპექტი პოლისემიური ლექსიკა წარმოადგენს.

თეორიულ ენათმეცნიერებაში არსებულ განმარტებათა თანახმად, ლექსიკური პოლისემია გულისხმობს ერთი ვოკაბულის ფარგლებში სხვადასხვა ლექსემის არსებობას. შეიძლება

ითქვას, რომ პოლისემიურ ლექსიკურ ერთეულს უნარი აქვს აღნიშნოს მონათესავე ცნებები. პოლისემიური ვოკაბულა სემანტიკურად მონათესავე ლექსემების მიკროსისტემაა. ამ ლექსემებს აქვთ საერთო სემანტიკური კომპონენტი, რომელიც მათ საგრძნობ სემანტიკურ ნათესაობას აფიქსირებს – მას არატრივიალური საერთო სემა ეწოდება. ეს კომპონენტი მონათესავე ლექსემებს შეიძლება ჰქონდეთ აღსანიშნავი ან კონოტაციის ციაში (გამყრელიძე, კიკნაძე, შადური... 2003: 356).

მონოსემიური, ერთმნიშვნელობიანი ვოკაბულისაგან განსხვავებით პოლისემიურ ლექსიკურ ერთეულს აქვს პირდაპირი (მთავარი, ძირითადი, პირველადი) და გადატანითი (წარმოქმნილი, მეორეული, მოტივირებული, ფიგურალური) მნიშვნელობები. პირდაპირი მნიშვნელობა პარადიგმატული თვალსაზრისით უფრო მყარია და სინტაგმატურად ნაკლებზეზღუდული.

ზოგადად პოლისემიური ლექსიკის გაჩენას განაპირობებდა ენის განვითარების შინაგანი ბუნება, დიალექტური განშტოებანი, სიტყვათა სესხება და ფონეტიკური მოდიფიკაცია. ამ დებულებას საფუძვლიანად ამყარებს და ადასტურებს ჩვენ მიერ ქართველურ ენათა ლექსიკონებიდან (ვ.თოფურია, მ. ქალდანი „სვანური ლექსიკონი, ი. ყიფშიძე „რჩეული თხზულებანი,” ნ. მარი) ამოკრებილი საანალიზო მასალაც. მე-19 საუკუნის ბოლოდან მოყოლებული დღემდე მკვლევართა მიერ შეკრებილი და გამოცემული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები და სალექსიკონო მასალები საშუალებას გვაძლევს დავაკვირდეთ ქართველურ ენათა ლექსიკის სიმდიდრესა და სემანტიკურ-ეტიმოლოგიურ ასპექტებს.

მეგრული: (მასალა ამოკრებილია ი. ყიფშიძის მეგრულ-რუსული ლექსიკონიდან, ი. ყიფშიძე, „რჩეული თხზულებანი” თბ.

1987წ.)

ბარგ – 1. ბარგუა, მითობარგუა – „რალაცის შიგნით დამკვიდრება;“ გვალასგ დოგორეს ართი ფოქვი დო თექი ქიმიტი-ბარგესგ— ტყეში იპოვეს ერთი გამოქვაბული და იქ გაჩერდნენ (დამკვიდრდნენ); 2. ბარგუა – ყანის განმენდა; გამარგვლა. (გვ. 405)

ბატი – 1. ქართულად ბატი; შეად. ლორღონჯი 2.ბატი – ბატია, ბატიკ – „კამეჩის შვილი,“ შეად. ლოლო. (გვ. 405) **ბაღ** – 1. ქართ. „ბაღი;“ 2. ქართ. „ბეღელი“. (გვ.405)

ბირაფა – 1. „სიმღერა, მღერა;“ 2. გინო-ბირაფა – „გად-აბირება“ (გვ.405)

ბუკი – 1. კუნძი, ხის დიდი გადანაჭერი, გამოიყენება შეშისთვის საყრდენად (კერიაზე); 2. – ქართ. სკაბურღი – 1. ჭარბ-ფოთლიანი ტყის მცენარე; 2. – ქართ. ბურღვა(გვ. 414)

გონუა – 1. გა-გონება – სმენა, მოსმენა; გეთმ-ევგონენქ – ვუსმენ; 2. გახსენება, მოფიქრება; (გვ. 422)

გორაფა – 1. გორაფა, მეგორუა – ძებნა, პოვნა; ბგორუნქ – „ვეძებ,“ სი მუს გორგ? – „რა შენი საქმეა?“ (შენ რას დაეძებ?) 2. გორაფა, დოგორაფა – ლანძღვა, გინება; ვოგორანქ – „ვაგინებ;“ 3. მოგორაფა – მონდომება, სურვილი; მაგორუაფუ – „მე მინდა;“ (გვ. 423)

გურაფა – 1. სწავლა, სწავლება; იბგურუანქ — ვსწავლობ;“ 2. დამსგავსება; ვგურაფუქ – „მე ვგავარ;“ (გვ. 424)

გურგინი – 1. ჭექა-ქუხილი; გურგინუნს – „ქუხს;“ 2. გვირგვინი; (გვ. 424)

დემი – 1. ზღაპრული გოლიათი; 2. დიდი; დემი დოხორე – „დიდი სასახლე;“ (გვ. 428)

ვირი – 1. ქართ. ვირი; 2. ქართ. ვირთხა; (გვ. 439)

თელი – 1. მრთელი, ჯანმრთელი, ცოცხალი; სი-ნ-თელე — ჯანმრთელობა; 2. თელი – მატლი; (გვ. 445)

თვალუა – 1. თვლა; 2. მოთქმა, დატირება; (გვ.446) **თირ//ნთირუა** – 1. თრევა, ტარება; 2. გაცვლა; ნოთწრი – შეცვლილი, შემცვლელი; დია-ნ-თირი „დედის შემცვლელი;“ 3. ელა-თირუა – „თანამზრახველობა“;(447)

თხუაფა – 1. თხოვება, გათხოვება; 2. ნ-თხუაფა (შურიში) – ყნოსვა; (გვ. 450)

კათუა 1. – შეგროვება; იბკათუთ —ვგროვდებით; კათა – კრება, თავშეყრა, ხალხი; 2. გინო-კათუა – განცდა, გადატანა; თი კოჩქ ბრელი ნუხარება გინიკათუთ – „იმ კაცმა ბევრი მნუხარება გადაიტანა (განიცადა); 3. გარევა (რამეში); ვოკათქ – „ვურევივარ;“ ჩექ ქომაკათუ – „თეთრი გამერია“ (გავჭალარავდი). (გვ. 453)

კაკუა – 1. კაკუნი, ვუკაკუანქ – „ვაკაკუნებ,“ კვდვ ჯას მიკიიკაკვ– „კოდალა ხეს უკაკუნებს;“ 2. ნაყვა; ვკაკვქ – „ვნაყავ,“ კაკილი – დანაყული. (გვ.454)

კაკალუა – 1. დარჩევა (დანმენდა), თხილის ნაჭუჭისაგან განმენდა; ვკაკალანქ – „ვარჩევ,“ ღოვკაკალე – „დავარჩიე;“ 2. ნახემსება; (გვ. 455)

კაკუტი – 1. ლარძაყინი, გარდიგარდმო გადებული თავზე, რომელსაც ეყრდნობა სახლის სახურავი; 2. ხელკავი, მოხრილი ხისგან გამოთლილი საცეხველი.;(გვ. 455)

კალამი – 1. სანერკალამი; 2. ლერწამი, კალამია – სიმინდის ღეროს ქვედა ნაწილი, რომელიც რჩება მოსავლის აღების შემდეგ. (გვ. 455)

კარკალი – 1. კაკანი; ქოთომი კარკალანს – „ქათამი კაკნებს;“ 2. რაკრაკი; (გვ. 456)

კვარი – 1. კვერი; 2. კვარი // კვარი-ბირგული – მუხლის კვერი, კვირისთავი; 3. ნაძვის კვარი (ჭრაქი); (გვ. 459)

ნათუა – 1. ნათება, ვანათენქ – „ვანათებ;“ 2. ნათლობა; ვნათენქ – „ვანათლავ;“ ნანათა – ნათლული; (გვ. 489)

სერი – 1. ღამე; სერ-სერს – „ღამდამობით;“ შქა-სერი – „შუალამე;“ 2. სეირი, სანახობა; თოლი-სერი – თვალსასეირო. (გვ. 521)

ტარი – 1. ტარო; ტარი-ლატი — სიმინდის ტარო; 2. ტარი, სახელური. (გვ. 541)

ქარქაში – 1. ქარქაში; 2. ხეტიალი; მი-იფქარქაშექ – „დავხეტილოვ;“ (გვ. 546)

ქიონი – 1. მთქნარება; მოქიონაფუანს – „მამთქნარებს;“ 2. ქანაობა, რხევა; ივქიონუნქ – „ვექანაობ;“ (გვ. 548)

ჩამა – 1. მიცემა საჭმლის, კვება; 2. მიხვედრა, თიქე ქუუჩე გური – ის მიხვდა; 3. გაყიდვა; გიმევიჩანქ – ვყიდი; გიმორამილი – გაყიდული; 4. გადაცემა, დანყევლა; გინორამილი – დანყველილი; (გვ. 565)

წირუა – 1. წირვა; ვონირაფუანქ – ვანირვინებ; 2. განურვა; გოვწირი – გავწურე; წირილი – განურული; (გვ. 583)

წონება-წონუა – 1. დანუნება; დეებწონი – „დავინუნე;“ 2. მოწონება; თის მენწონე – მას მოეწონა; 3. აწონვა, შედარება; ვწონენქ — ვწონი; ალა-წონუა — შედარება; 4. შემწინევა; მიკიიბწონი (გვ. 585)

ჭარა, ჭარუა 1. წერა; გინო-ჭარუა – გადანერა; 2. ბედი, იღბალი; 3. ვოჭარუანქ (გვ. 590).

ლაზური:

ბაბა – 1. „მამა“, –უბაბელი „უმამო“ 2. ვინურში „სკამის

ფეხი”; ნ. მარის კომენტარით, ხოფაში ამტკიცებდნენ, რომ ეს სიტყვა არაა ლაზური (ჭანური), არამედ თურქულია. [პერონი –ხის ხარიხა სკამის ფეხებს შორის] (გვ. 128)

ბადი – 1. აორ. დომბადი „მე დავბადე,” მომავ. დომბადამინონ; II სახ. აორ. დოვიბადი V, მომ. დოვიბადამინონ. 2. მოხუცი, დოვიბადი – „მოვხუცდი,” დიბადი AV „შენ მოხუცდი”, მომ. ვიბადამინონ... ბადობა – მოხუცებულობა; 3. ცუდი, ავი, უვარგისი; ბადობა „სიავე, ცუდი;” აჭარიანთან ბადი ბიათი-ს, პატი-ს ფონეტი. ვარიანტია ბათუმურში; (გვ. 129)

ბაში – 1. თავი, მთავარი (თურქულიდან) ; 2. მშვიდობა, ზავი, დაზავება (<ბარ | ში, თურქ.); (გვ. 129)

ბაშლული – 1. საჩუქარი, საბოძვარი (ვინურში), რომელსაც პატარძალს ან ნეფეს მიართმევენ. ბაშლული თუ დაგიდგეს? „რა დაგიდგეს საჩუქრად?” 2. ყაბალახი; (გვ. 129)

ბურღი – 1. ხოფურში მრავალწლიანი ტყის მცენარე, მას ასევე ეწოდება თუთიშ ლუყუ „დათვის კომბოსტო;” 2. ქართ. ბურღი (გვ. 132)

ესირი – 1. ქვედა, ხაზქვეშა ნიშნები ხმოვნებისათვის არაბულ დამწერლობაში; 2. პატიმარი (ესირი); (გვ. 142)

თოლი – 1. თვალი, როგორც მხედველობის ორგანო; 2. როგორც ნაქსოვის ნაწილი; ნ. მარს მაგალითად მოჰყავს: არ-თოლი – ათონურ-ვინურში, არ-თოლონი – ხოფურში – ცალთვალა, ელამი. მჭიფე თოლონი – წვრილი თვლებით (მაგ., ბადე). (გვ. 147)

ოკალუ // ონკალუ – 1. მიყოლებით კეთება, დანყობა, მორთვა, დალაგება; მაგ., შინა დომკალი – „მიყოლებით მივაბი ძუა,” „მოვრთე ძუა” (როცა ბავშვები ამზადებენ კაკანათს ჩიტებისათვის); ოხორი დომკალი „ოთახი (სახლი) დავალაგე;”

2. მოკალვა; (გვ. 151)

კალი – 1. ჯოხი, რომელზეც მაგრდება ბადე (ბოდა) ხილის შესაგროვებლად; კალი (იხ. კვერი) – 2. კანაფი(გვ. 151)

კერი – 1. ტახი; 2. ქერი (ათინურში). (გვ. 154)

კიკილი – 1. ნისკარტი, კინჩიშ კიკილი – ჩიტის ნისკარტი;
2. ტანსაცმელზე შესაკრავი კაუჭი, ყულფი; (გვ. 155)

კორეცხ – 1. კოროცხ (ვინ. ოკორეცხუ) –“ თვლა, დათვლა,” ჩამოთვლა; 2. „ტირილი, მოთქმა, დატირება;” (გვ. 157)

კორზა – 1. ტარო(ვინ.); 2. ხის ნიჩაბი ან კოვზი ბრტყელი თავით (ჩოგანისებრი), კირზა - (ხოფ.) (გვ. 157)

კორკოლა – 1. ცხვრის ცურცლი(ხოფ.); 2. დალალი, კულული; კორკოლა თომონი „ხუჭუჭთმიანი;” (გვ. 157)

კარი // ყუარი – 1. ყვავი; 2.კვერი (ვინურში, ხოფურში) (გვ.158)

კუზი – 1. კოვზი (ათინურში, ვინურში); (კიზი – ხოფურში);
2. ბატკანი, თიკანი (ციკანი) (ხოფურში, ვინურში) (გვ. 159)

კუკარი – 1. კაუჭი (ვინურში); 2. სახნისის ნაწილი; (გვ. 159)

მარტინი – 1. მარტინი – თოლია (ვინ.); 2. თოფი მარტინი; (გვ. 165)

მუ – 1. „რა?” მუ მკითხუფ? „რას მკითხები?” 2. „თავად, თვითონ, ის” მუ-ქ – „მან” (გვ. 170)

ომური //ყომური – 1. ტყემალი; 2. ცხოვრება (ხოფ.) (გვ. 176)

მტეცი – 1. რძის ფაფა (ვინ.); 2. ხის ქერქი; (გვ. 189)

მ-ტვერი – 1. გველი (წითელი, არაშხამიანი; ათინ.); 2. ნაცარი; (გვ. 189)

ფერი – 1. „ფერი” (ვინ.); 2. ანგელოზი; (გვ. 193)

ფატი – 1. ფეტვი (ვინ.); 2. ნაფოტი (ათინ.) (გვ. 193)

ფინჯო – 1. ფიჭვის სახეობა (ვინ.); 2. ლერწმის სახეობა; მისგან ცოცხს აკეთებენ.(ხოფ.) (გვ. 194)

ოჩითუ – 1. გათავისუფლება; 2. ჩეხვა შეშის; (გვ. 210)

ნამი – 1. სარტყელი უღლის შესაკრავად; 2. ნირპლი, ჩირქი თვალბში; (გვ. 214)

ცელა – 1. „ქერცლი,” “ ნაჭრილობევზე გაკეთებული ქერქი.” (ხოფ.); 2. „ცილა”(ვინ.); 3. ჩელტი, ლაზურ სახლში ქერის ხარიხებზე გადებული დაწნული; (გვ. 214)

ნინი – 1. ჩრჩილი, (ვინურ-არქ. „ნითელი ჭია”); 2. ნანლავები; (გვ. 219)

ნუ – 1. ,თივა” (ბზე); 2. „ნოვა;” 3. „წყავი;” (გვ. 222)

ქანდარა – 1. ქართ. „ლაჯო” – ჩიტის დასაჭერი კაკანათი; 2. „უჭკუო, სულელი,” ქანდარა კოჩი – „სულელი კაცი;” (გვ. 196)

ფრინჯი – 1. ყვითელი, სპილენძი, ბრინჯაო (თურქ.-სპარს.); 2. ბრინჯი; (გვ. 194)

ქორი – 1. „ქორი;” 2. „ქუსლი” (გვ. 198)

ოლარუ – 1. ხაზვა, ზოლის გავლება; 2. გამარგვლა, სარეველასაგან განმენდა, ტყის გაკაფვა; (გვ. 200)

ლუა – 1. „ლოყა” (ლუ ა); 2. შუბლი; (გვ. 201)

ფშირაფ – 1. ვადულებ (ყურძნის წვენს); 2. ვცვეთ, გაცვეთა. (გვ. 206)

შირა – 1. ქვრივი; ქმრისაგან მიტოვებული; ლაჭო – ჩიტია ერთგვარი; (ლაჟო —მამრი). (გვ. 206)

ნუკალი – 1. ერთგვარი თამაში ჯოხებით (რიკ-ტაფელა); 2. დიდი ქვაბი (მეგრ. კარდალა) (გვ. 222)

ნუნა – 1. შხამი (ნუნა შკომარე – შხამნაჭამი); 2. მდედრი, (ნუნა მჩხური – ცხვარი მდედრ.) (გვ. 222)

ჭინჭყვალა – 1. ნანლავები, შიგნეულობა; 2. ბავშვების აურზაური, რიარია; (გვ. 225)

ხარკი – 1. ხარჭა, ხასა; ხარკიმ ბერე - „ხასას შვილი;“ 2. ღარი წყლისთვის წისქვილში, სადინარი (იხმარება თურქულ-შიც). (გვ. 229).

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ხაზგასმით არის მითითებული სვანური ენის ლექსიკის სიმდიდრისა და არქაულობის შესახებ; განსაკუთრებით მრავალფეროვანია ლექსიკური მარაგი საყოფაცხოვრებო სიტყვებითა და ტერმინებით (სოფლის მეურნეობის მოქმედებისა და იარაღების სახელწოდებებით, სარწმუნოებრივი ტერმინოლოგიით და სხვა). სიმდიდრეს ქმნის ერთი, ერთსა და იმავე საგნის თუ მოქმედების ორი და მეტი სახელი ყველა დიალექტში (მაგ.: და ძმისთვის არის დაჩჷირ, დისთვის კი – უდილ, ძმა ძმისთვის მუხჷბეა, ხოლო დისთვის კი – ჯგმილ. გლექსიკის სიმდიდრეს ასევე განაპირობებს დიალექტებში სხვადასხვა სახელწოდებით ან ერთი სიტყვის სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარება (ლიღრწლ = ლშხ. ლიბრიწლ „მღერა“)... ერთი და იმავე ფუნქციის სხვადასხვა აფიქსით სიტყვანარმოება (ქა ლგნყე = ქა მგნწყ „გამომცხვარი“)... ასევე, სიტყვანარმოება აფიქსაციისა და კომპოზიციის მეშვეობით (თოფურია, 2002: 214).

სვანური: (მასალა ამოკრებილია ვ. თოფურია, მ. ქალდანი „სვანური ლექსიკონი“ -დან, თბ. 2000წ.)

ამტყჷწსგ/ანტყჷწსგ/ანტყჷწსგ/ანტყჷწსკ/ამტყჷწსკ – 1. ვარსკვლავი 2. ნაპერწკალი.

ანკრ – 1. ეჭვი, გუმანი; 2. მობეზრება; 3. ანკრდ – ყურმოკრულად.

არა – 1.რვა; 2. ენა, მითქმა-მოთქმა.

ქუეყნი არა ბეჩს ლოქ ბუჭკუე (ლმხ.) „ხალხის //ქვეყნის ენა ქვას გახეთქავსო“.

აჭუჟნდ/აჭუჟენდ/აჭუჟანდ –1.ზანგი; 2. შარვლის ან პაიჭის პაჭანიკი.

აღ – 1. მოსავალი; 2. სახურავის ლარტყა; 3. (ლხმ.) პურეული ნათესის ღერო.

ხ-აყა – 1. ჰყავს; 2. აქვს, აბია; 3. ვარგა.

აშგარ–1.ყოველთვის, მუდამ; 2.ძლივსლა; 3.ისე, უბრალოდ.

აშდამბუნე– 1. თვალებს კარკლავს; 2. ლაყბობს, მიედმოედება.

ხ-აშდბა – 1. საქმეს აკეთებს; 2. ეპყრობა, ექცევა.

ხ-აშიდ – 1. შველის; 2. ყრია/აყრია.

აშჟინე/აშჟინე/აშჟინე – 1.ასუფთავებს; 2. ასუქებს, ალაღებს. ხ-აჩა – 1. უხარია; 2. იცინის.

ხ-აცხნე – 1. ერვევა; 2. იჩემებს, აზვიადებს, აჭარბებს.

აჭშხე–1. ასწორებს, ყალიბში ათავსებს; 2. მკვდრის გაპატიოსნება.

ახანახა – 1. თიბვის დანყების დღე; 2. ახალმონეული ჭირნახულის გემოს გასინჯვა.

აჯგრი – 1.აკურთხებს; 2. არიგებს (ჭკუას), რჩევა-დარიგებას აძლევს. ხ-აჯემ – 1. ჰგავს; 2. ღირს.

ხ-აჭუშუნე – 1. ატეხინებს; 2. ამხელინებს; 3. აჩეკინებს.

აწრგუე – 1. სცემს, გალახავს; 2. ჩგამოპირავს, გამოკვერავს; 3. კერას წმენდს.

აწკეთე – 1. აკეთებს, აგვარებს; 2. აუმჯობესებს.

ხ-აშგბე/ხ-აშგბე/ხ-აშგბე – 1. აძრობს; 2. საიდანლაც უცებ გააჩენს; სწრაფად მოაქვს.

ბაბა – 1. პაპა, ბაბუა, მოხუცი მამაკაცი; 2. მამა.

ბადლჷ/ბადლუს – 1.ფუტურო, დამპალი ხე; 2. ფულურო; 3. უნაყოფო დიდი ტარო.

ბალდუმ – 1.საძუე; 2. მოკლე პალტო, ჯუბის მაგვარი ტანსაცმელი; 3. დაბეჭილი (დაკერებული) ტანსაცმელი.

ბაჟ – 1. ჭკუა, გონება, გონიერება, გონი, გრძნობა, ცნობა, ცნობიერება 2. ბაჟი, გადასახადი, ბეგარა.

ბარძიმ/ბარძიმ – 1. ბარძიმი; 2. შხამი, სანამლაგი.

ბაც/ბაცა – 1.შეძლება; 2. მოსალოდნელობა, რაღაცის მოლოდინი;

ბაჟინ/ბაჟინ–1.მაცნე, შიკრიკი, ამბის შემტყობინებელი; 2. ცნობა, შეტყობინება.

ბარგ – 1. ბარგი, მოძრავი ქონება (ქვეშაგები, ავეჯი...), წასალებად მომზადებული ტვირთი; 2. ნადირის (ჯიხვი, არჩვი) ჯგუფი; 3. ბარგ (ლშხ.) მოკეთე, ახლო ნათესავი გვარში.

ბაცხ/ბეცხ – 1. დიდი ლხინი, რომელსაც იხდიდნენ მტერზე მნიშვნელოვანი გამარჯვების შემთხვევაში ან ვაჟიშვილის (გადაშენების საშიშროების წინაშე მდგარი გვარის გამგრძელებლის) დაბადებისას; 2. ქელეხი, რიგი.

ბედ – 1. ბედი, ილბალი; 2. პირობები, ყოფა, საკვები, კვება, მოვლა; 3. მიზეზი, ბრალი.

ბეტკ – 1. სალტე; 2. რძის ან მანვნის ნაღები.

გაბრანხ/გებრანხ/გაბრანხ – 1.ჯაგლაგი,ბებერი ცხენი; 2. ხის დიდი ციგა, მარხილი.

გამ–1. გემო;2.სოჭის ან ფიჭვის ქერქისაგან გაკეთებული საგმანავი.

გოგჷერ –1.გრზნეული, კუდიანი;2. ურმის თვალი.

გოლანდ/გოლანდ– 1.ციცაბო (ადგილი); 2. ალპური საძოვარი.

გუმ – 1. ხის საცობი; 2. ფიჭვის ქერქი კასრის ძირის ამო-

საგმანად; 3. სუთი.

გურჰუნ/გგრჰუნ/გგრმუნ/გურჰუნ/გგრჰუნ/გგრხუნ/გგრმუნ –

1. ჩგრიალი, ზათქი, გრგვინვა; 2. ხარხარი, ხორხოცი; 3. ერთად მოთქმით ტირილი.

გუიდამ – 1. ეკლესიაში ხალხის დასადგომი ადგილი; 2. მიდამო; 3. მთავარი, ძირითადი; 4. ახლო ნათესავი; 5. ძირითადი, მკვიდრი (განსხვავებით ახლად ჩამოსახლებულისა) იგივეა, რაც აბორიგენი:

დამ – 1. იძულება, გაჭირვება, გასაჭირი; 2. ჩარეცხილი ხორბლის სანური;

ეგერმარე – 1. მოყვარე, მოკეთე; 2. კარგი კაცი.

ზენე – 1. ზნე, ჩვეულება; 2. წვენი.

თაჟკაც – თავკაცი, წინამძღოლი; 2. უშვილო.

თჟულ – 1. ძვირფასი თვალი; 2. ფქვილის კიდობანი.

იტხე – 1. იბრუნებს; 2. ამყავებს, ამწნილებს.

იშნგუნალ/იშნგუნალ/იშნგუნალ – 1. დააბოტებს, დაბლაცუნობს; 2. როხროხებს.

კუკუმ – 1. წვეთი; 2. კრინტი.

კჟილ – 1. ჯირკი, კუნძი; 2. ხის დაბალი სკამი, ჯორკო.

ლგქად – 1. პრანჭია, ჩაცმა-დახურვის მოყვარული, თავმომწონე, მედიდური, ამპარტავანი, მაცდური; 2. გლგქად(ლშხ.) – გზას აცდენილი, შემცდარი, შეცდენილი, მსუბუქი ყოფაქცევისა.

ლგხ – 1. წყლის მავნე მატლი, ლამბლია; 2. შური, ვისიმე ჯავრი, ბოღმა.

მგჟიზა/მაგჟიზა – 1. უპრიანია, ახია; 2. მადლობა ღმერთს.

წითი – 1. ნათესავი; 2. წილი, ხვედრი.

პილ – 1. ტუჩი, პირი; 2. კვიდე, ნაპირი.

საყწნ – 1. დღეობაზე შესრულებული სიმღერა; 2.(ლმხ.) ქელების დროს დიდი რაოდენობით სასმელ-საჭმელის ეზოში დადგმა და არყის სმის წესი მიცვალებულის სახელზე (სიტყვა-სიტყვით „გასატანებელი“).

საჯჯყ – 1. უცნაური, საოცარი, საკვირველი; 2. ცუდი, უშნო, უხეირო.

საჭ/საჭ–1.ოსეთი, (ძველი გაგებით), ახლა: მთის გადაღმა მხარე, ჩრდილოკავკასიელი თურქულენოვანი ხალხების საცხოვრისი; 2. მარხილი.

საყყდირ–1.საყვედური;2. გლახაკი, უშნო, სამარცხვინო.

საქკაფ– 1. ყოფაქცევა, ხასიათი; 2. კანონ-სამართალი.

ტყარაბურა/ტყარაბულა – 1. წვრილმანი, ფუჭი, თავის გასართობი საქმე; 2. ყბედობა.

ჭიჭმ – 1. მარხვა, ქრისტეშობის მარხვა; 2. ქრისტეშობისთვის. ფან-ფან – 1. დღე-დღე; 2. ნაწილ-ნაწილ, ლუკმა-ლუკმა. ქუფ – 1. დაწნული კიდობანი; 2. ბუდე; 3. განურული ყველის შესანახი მოგროძო ჭურჭელი, რომელიც სახლის ჭერზეა ჩამოკიდებული.

ქჟინ – 1. სული; 2. სუნი.

ღედ – 1. სამართალი; 2. დარდი, ეჭვი, შიში.

ღულაჲ – 1. მუხლი; 2. კალთა.

ყაყა – 1. ავი თვალი; 2. არაფერი.

ყერ –1. მადლი, ძალა; 2. ნეზვი; 3. ეშურება, გასწევს, მიემართება.

ყუწდი – 1. წყნარი, თვინიერი; 2. ნელთბილი წყალი.

ცგგ – 1. ცომის გუნდა; 2. წისქვილის ბორბლის რკინის წვეტიანი ფეხი, რომლითაც ბორბალი კიბორჩხალაზე ტრიალებს.

ნამ – 1. სისხლით ნათესავი, თვისტომი, მკვიდრი (და, ძმა, ნათესავი). 2. ნამი.

ნატ – 1. ხატი; 2. ფიცი, (დაფიცება ხატზე).

ჯალ/ჯალ/ჯგლ – 1. მძევალი (მაგ. ქათმის საბუდარში ჩატოვებული კვერცხი). 2. სატყუარა, ნადირის მოსატყუებელი. ჰაჯ – 1. ნატვრა, სურვილი, ნატვრისთვალი; 2. ძალა, ღონე.

სვანურისა და მეგრულ-ლაზურის პოლისემიური ლექსიკის შედარებამ ცხადყო, რომ სიტყვათა მრავალმნიშვნელობიანობა (ომონიმია/პოლისემია) ერთნაირადაა დამახასიათებელი ყველა ქართველური ენისათვის და ფუნქციონირების თვალსაზრისით ზოგად ლინგვისტურ კანონზომიერებებს მისდევს. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ მსგავსი ფუძეების მქონე ომონიმები ამ ენებში ნაკლებადაა წარმოდგენილი (როგორიცაა თვალი, ბაბა, ბურღი...), რაც გამომწვეულია იმით, რომ ფონეტიკური ვარიაციები, ლექსემათა სესხების სხვადასხვა გზები და საშუალებანი ქართულს, სვანურსა და მეგრულ-ლაზურს მანაც განსხვავებული აქვს, რამაც თავის დროზე გამოიწვია მათი ერთგვარი დაშორება ენობრივი თვალსაზრისით. ქართველურში პოლისემიური ლექსიკის სიუხვე და მრავალფეროვნება ამ ენათა დიალექტური ვარიანტების სიმრავლითაც უნდა იყოს გაპირობებული.

ბ) ზმნათა პოლისემიისათვის ქართველურში

პოლისემია შედეგია საერთო ენაში იმ მნიშვნელობათა თავმოყრის, რომელიც გააჩნია თავდაპირველი მნიშვნელობის განშტოებას კილოებსა და სპეციალურ ენებში. განშტოებულ

მნიშვნელობათა თავმოყრა შეპირობებულია გარე ენობრივი მოვლენებით, იმ როლით, რომელსაც ენობრივი კოლექტივის ცხოვრებაში ასრულებენ მასში შემავალი ჯგუფები. პოლისემიის კვლევისას ენათმეცნიერების წინაშე დგება წმინდა ისტორიულ-ენათმეცნიერული საკითხი – როგორ და რა კონკრეტულ პირობებში დაემატა სიტყვას ახალი მნიშვნელობა, ან როგორ შემორჩა ძველი მნიშვნელობა ახალთან ერთად.

ენობრივი კოლექტივისა და მისი ქვეჯგუფების ურთიერთობა აისახება ცალკე სიტყვის სემანტიკურ სტრუქტურაშიც: სიტყვას სხვადასხვა პროფესიულ ჯგუფში შეიძლება განსხვავებული მნიშვნელობები ჰქონდეს; მათი შეხვედრა საერთო ენაში იძლევა პოლისემიას, ხოლო ტერიტორიულ ჯგუფებში არსებულ ერთგვარმნიშვნელობიან სიტყვათა თავმოყრის შედეგად ვიღებთ სონონიმებს. მონოსემიური, ერთმნიშვნელობიანი ვოკაბულისაგან განსხვავებით პოლისემიურ ლექსიკურ ერთეულს აქვს პირდაპირი (მთავარი, ძირითადი, პირველადი) და გადატანითი (წარმოქმნილი, მეორეული, მოტივირებული, ფიგურალური) მნიშვნელობები. პირდაპირი მნიშვნელობა პარადიგმატული თვალსაზრისით უფრო მყარია და სინტაგმატურად ნაკლებშეზღუდული. ზოგადად პოლისემიური ლექსიკის გაჩენას განაპირობებდა ენის განვითარების შინაგანი ბუნება, დიალექტური განშტოებანი, სიტყვათა სესხება და ფონეტიკური მოდიფიკაცია. საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ასევე შენიშნულია, რომ **„ენა ვერ იტანს ომონიმიას (და პოლისემანტიზმს) ვერც ლექსიკურ და, მით უფრო, გრამატიკულ დონეზე. მეტყველების დონეზე ენა მუდამ ეძებს და პოულობს კიდევაც ომონიმი-პოლისემიის დაძლევის გზას, პოტენციას თავის-სავე წიაღში, რაშიც არაერთხელ დავრწმუნებულვართ ქართუ-**

ლი სახელისა თუ ზმნის სისტემის დიაქრონიული ანალიზისას (მელიქიშვილი, 2014: 54).

ზმნათა მრავალმნიშვნელობის თვალსაზრისით საინტერესო აღმოჩნდა დაკვირვება ქართველურ ენებზე; საანალიზო მასალა ამოვკრიბეთ მეგრულის, ლაზურის სვანურის ლექსიკონებიდან, ტექსტური გამოცემებიდან, ცოცხალი მეტყველებიდან, ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებიდან; პოლისემიურია ლაზურში შემდეგი ზმნები:

ნობუნ – 1. კიდა; მიკიდებული, მიბმულია; 2. ეკიდება, ეტორღილება (დასდევეს); 3) ასხია, აკიდა; 4) განამანიაშია;

ონედუ-სი, ჯუკალი ქონობუნ (ჩიქობავა II, 119) – „შეხედა, რომ ქვაბი კიდა“. მოთ ნობურა ბოზოფეს (მარ., 1)-„რატომ ეტორღილებიო გოგოებს“. გობუნ ჯას მცხული(სარგ. მასალ.) „ასხია ხეს მსხალი“. გონოვობუ, დიდო დულა-ნა მილუნ, გონაკიდეი ვორე (ასათ. სარგ. 101);

ლოამზარენ (>დვაბარამს) – 1. დაებერება, 2. გაუსივდება;
მზარამს – 1. ბერავს, 2. ასივებს

ჰალიმ დამარეფ დაბარუდორტუნ (დიუმეზ. 87) „ჰალის ძარღვები დაბერვოდა“. ბეეს კუჩხე გვაბალეეტუ (ჩიქობ. I. 112) „ბიჭს ფეხი გაუსივდა“. კეტი მეტახუ... ჰიმ კეტითე ჯომზარამს ((ჩიქობ. II. 27) „ჯოხი მოტეხა... იმ ჯოხით ცემით ასივებს“.

დიბირუ – 1. იმღერა, 2. ითამაშა, 3. იარშიყა

ბერეე მუზუკას ელოყონუ დო იბირუ (ა.თ. 235) „ბავშვი მუსიკას აჰყვა და იმღერა“. კუმარი იბის (იბირს)“(ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, 74). – კარტს თამაშობს. ჰიმსერი ბოზუმოთაშკალა დიბირეს (ჩიქობ. II. 137. 13) „იმ ღამეს შვილიშვილთან იარშიყეს (ითამაშეს)“.

ნაგნუ – 1. გაიგო, მიხვდა; 2. გაიგონა; 3. მოიგონა, გაიხ-

სენა;

მუ რტუ, დაჰა ვარ ნაგნერეტუ! (ჩიქობავა – ჭანური ტექსტები, 32) „რა იყო, ჯერ კიდევ ვერ მიმხვდარიყო“. ამუში მარიჭეთეფე მითიქ ვარ ნაგნეფს (ა. თ. 17) „ამის მარიფათებს ვინმე ვერ გაიგებს“. მან, ჯოლორიქ-ნა ლალუფს მუ ზოპონს მევაგნეფ-ა (სარფ. მასალ.) „მე, ძალლი რასაც ამბობს, გავიგებო (მესმისო)“. მუთხანი გვაშინასინტუ, ნენას გუძიტუ, ამმა მუ რტუ, დაჰა ვარ ნაგნერეტუ (ჩიქობ. I.) „რაც ახსენდებოდა, ენაზე ედო (ამბობდა), მაგრამ რა იყო, მაინც არ ახსენდებოდა“.

გამალუ – 1. გამოვარდა, 2. გაიღვიძა, (უცებ გამოღვიძება), 3. ჩაიარა, 4. გამოხტა, 5. გასვლა-გამოსვლა;

ქომოლიქ იდუ დო ნთხორუმტუ-ში, სუმ ჩხომი გამალუ-დორენ (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 41) „ქმარი წავიდა და რომ თხრიდა, სამი თევზი გამოვარდნილა“. ბოზო გამალუში, დოთანუ-დორტუნ (დიუმეზილი IV, 57) „გოგომ რომ გაიღვიძა, გათენებულიყო. თამო იპარამითით, ბერე მოთ გამალამტას (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 58) „ნელა ილაპარაკეთ, ბავშვმა უცბად არ გაიღვიძოს“. ცხენონი კოჩი-ნა გამალუსთეი, თემბელი კოჩიქ ოხაჩქუს ქოგოჭკუ (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 38) „ცხენიანმა კაცმა რომ ჩაიარა, ზარმაც-მა კაცმა მაშინვე დაინყო თესვა“. მა ამუს ვუნუმერ დო სი მოთ გამალა (ა. თ. 67) „მე ამას ვეუბნები და შენ რად გამოხტები (შენ რას უხტები)“. დიკამ ბერე მუთუთენ ვარ გამალუ (დიუმე-ზილი IV, 48) „დიკას შვილი, ბავშვი ვერაფრით ვერ გამოვიდა“. გალე ვარ გამამალუ (ა. თ. 67). „გარეთ ვერ გავედი“.

გოლაფუ – 1. შემოვლა; 2. შემოხვევა, შემოვლება; 3. გადავლება;

ფათიშაიმ ოხოიში ეტრაჭის გოილია (კარტოზია – ლაზური

ტექსტები, 156) – „ხელმწიფის სახლის ირგვლივ შემოვიარეო“; კინონი ხეფე არ ალის გომილავ (ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, 39) – ინიანი ხელები ერთი ყელზე შემომავლე (მომხვიე). ა ნდლას ნანა მუშიქ უნუ-ქი: „არ დუნდა ქოგუილი-ა“ (ჟღენტ, ჭანური ტექსტები, 131) – „ერთ დღეს დედამისმა უთხრა, რომ ერთი ქვეყანა შემოიარეო“. „ანთეფეს არ ტუცა წკარი გოლაფი,“(ა.თ. 67) – ამათ ერთი ცხელი წყალი მოავლე (გადაავლე?)

გექოსუ/ჯექოსუ – 1. გახვეტა ; 2. ნაშალა; 3. განმინდა;

ნისაქ ოხორი ქოსუ დო ნოშე დაჩხირიკელე ქამუქოსუ(ა. თ. 11) „რძალმა სახლი ხვეტა და ნაგავი ცეცხლისკენ შეუხვეტა“. მა-ნა ბჭარი ჯებჯირი! ჯებჯირითი ითქვენ, ჯექოსი-თი (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 109) „მე რომ დავწერე, წავშალე, წაშლაც ითქმის და გადაშლაც“.

მარტინა მოხთას, ოხოიშ ჭერი გექოსუფან დო კიდაფეთი დოჩხიფან (ა. თ.101)- „მარტინა რომ მოვა, სახლის ჭერს გადახვეტავენ (განმენდენ, გაასუფთავენ) და კედლებსაც გარეცხავენ“.

გოლუ – 1. სიარული; 2. შემოსევა, ალყის შემორტყმა; 3. შემოვლა:

ფირალეფე გულუნან (ჟღენტი,167)- „ფირალები (ყაჩალები) დადიან“; ჯუმალეფე გულეს ბიჭის (კარტოზია, 172) – „ძმები შემოესივნენ ბიჭს“; „გუიქთეს დო ხოლო კალეს გულეს“ (ყიფშიძე, 3)- „დაბრუნდნენ და ისევ ალყა შემოარტყეს ციხეს“. იდეს, გოხთეს, დუნდა გუ/ოილეს (კარტოზია, 66) – „წავიდნენ, იარეს, ქვეყანა მოიარეს“. ქოფლულის მჟუა გუილუ“ (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 47)- „სოფელში მზემ მოიარა“.

ჯანს – 1. წევს, 2. ძინავს

ჯოლოი კრევეტის გუჯანს (კარტოზია, 185) – „ძალი სა-
ნოლზე უწევს“. ბოზო ლამბას მედვინერი ჯანს (ყლენტი, ჭანუ-
რი ტექსტები, 137) – „გოგო ლამპა დანთებული წევს“. ბერე
ვარ ჯანს, თოლი ფაყუფს (ა. თ., 728) – „ბავშვს არ ძინავს,
თვალს ახამხამებს“.

ონკე(ნ) – 1. ხედავს, უყურებს, 2. უვლის, უყურებს, მწყემ-
სავს;

ტუჭელი ქოდიქაჩუ-დორენ დო ზუღას მჭიფაშა ონკენ
(დიუმეზილი IV, გვ. 120) – „თოფი დაუკავებია და ზღვას
დანვრილებით უყურებს“. ნოპეტითე ნთხალეფეს ონკეტეს
(ყლენტი, ჭანური ტექსტები, 115) – „რიგ-რიგობით თხებს
უყურებდნენ (მწყემსავდნენ)“.

საინტერესოა, რომ მეგრულსა და ლაზურში პოლისემი-
ურობას იჩენს ზოგიერთი საერთო ძირის ზმნა, მაგ., **ხორცქუ/**
ხროცქუ (= ნყდება, კვდება, სკდება), **ქოსუნს/ქოსუმს** (=ხვეტავს,
შლის, ნმენდს), **ჭვარუნს/წჭვარუფს** (=კაფავს, ნმენდს, ჭრის)...

პოლისემიური ზმნები მეგრულში:

ოგურუანს, გურაფულენს- 1.ასწავლის, სწავლობს; 2. დამს-
გავსება, დამგვანება.

ხანგას ოგურუანდესია დო ჭკვერქე დიგურუა „სულელს
ასწავლიდნენ და ჭკვიანმა ისწავლაო“. მით ჯგგრო იგურუანს,
ინა უბორს მაგურაფალს (ი. ყიფშ., 116) „ვინც კარგად ისწავ-
ლის, ის უყვარს მასწავლებელს“. ბჟა დო თუთას ქოგურაფუ
იში ჭირიმა! (მასალ., 17) „მზეს და მთვარეს დამსგავსებია, მისი
ჭირიმიე!“ ხენწვეშ სქუას ქოგურაფუქ (ი. ყიფშ., 136) „ხელმწი-
ფის შვილს დამსგავსებია“.

ღირგუნს – ენერგიული, ძლიერი ქმედება: 1. ჩარტყმა,
ჩარჭობა, მაგ., დანის, ხანჯლის; 2. ჩაყოფა ხელისა; 3. შეჯახე-

ბა, დატაკება; 4. ძლიერი, ღონიერი სიარული; ამოსვლა (კვამლისა).

დირგუ ხამუ კიდირს დო მაჟირა განიშე გაკლაჭიბაფუუ – „ჩაარტყა დანა მკერდში და მეორე მხარეს გამოვიდა“. ზღვას ქოდირგუ დუდი – „ზღვას ჰკრა თავი (=ზღვაში ჩაყვინთა)“. თიქ ხე ვადირგასინი, ვეშეულებუ – „იჲან ხელი რომ არ ჩაყოს (ჰკრას), არ შეუძლია“. კილე დო კილეშა ქადირგეს ართიანს – „მკლავდამკლავ შეეჯახნენ ერთმანეთს“. მიიშუ შარას, მიიდირგუდუუ – „მიდიოდა გზაზე, ენერგიულად მიდიოდა“. კუმა მედირგუნდუ უბედურო ბუხარიშე – „კვამლი ამოდიოდა უბედურად ბუხრიდან“.

დაარშუანს – 1. დაქსელვა; აბრეშუმის ძაფით ქსოვის დაფუძნება; 2. მოდება, ძალიან გავრცელება (ავადმყოფობის...).

მუს დაარშუანქენი, თის მეირშუანა (ხალხ. სიბრ.,/ 100) – „რის დათესვასაც დაიწყებ (მოქსოვ), იმასვე გაგიგრძელებენ (მიგიქსოვენ)“. ძაფიქი დაარშუუ, მალას პარკუას ქიდიიჭყანს – „ძაფი დააფუძნა (დაქსელა), მალე პარკვას (პარკის გაკეთებას) დაიწყებს“.

ოზიზინუანს, ზიზონდუნ – 1. ზიზინება; გავსება მეტისმეტად; გადატ. ჩასივება (ავადმყოფობით). 2. გადამწიფება (ხილისა); 3. ძალზე გაძლომა.

კუჩხიქ დოზიზინდუ – „ფეხი გასივდა“. სოიშა ვაგოზიზონდუნი, ვედუ – „სანამ არ გამოძლა მაგრად, არ წავიდა“.

წნალუნს – 1. მოწამვლა; ცუდი, მომწამვლელი სუნის გადმოფრქვევა; გამოშვება; გამოცემა, დაყენება (სუნისა); სულის დაღევა (ი. ყიფშ.). 2. რწევა, ნძრევა (მინისა); მინისძვრა. // გადატ. დაქცევა. 3. დამაშხვის წინ ხორცის ცხელ წყალში ამოვლება (შემდეგ ამარილებენ).

მარა არხოს ვემენჭაფუ, კუჩხიგურჭიპუ, შურიგუნ-ნალგ (ი.ყიფშ., 172) – „მაგრამ ახლოს ვერ მისწვდომია, ფეხი გაუჭიმავს, სული დაუღევია“. ბრელი იჩიის, რაგადეს დო დიხ-აქ დინნალუ (მ. ხუბ., 4) – „ბევრი ისაუბრეს, ილაპარაკეს და მიწა იძრა“.

ტილუნს – 1. ჩაკვრა, ჩარტყმა (ხელის, ფეხის) რასიმე. 2. მაგრად ცემა. // გადატ. ხარბად ჭამა დიდი ლუკმებით.

ფაფირს ხე ქოტილუ- „ფაფაში ხელი ჩაჰკრა“. ლუმუ დო ხარჩო დოპტილვი – „ლომი და ხარჩო შევჭამე“. შქირენული ხალხი რგილი ჭკის დო ლებიას მიკიტილუაფუდეს – „მშიერი ხალხი ცივ მჭადსა და ლობიოს ხარბად ჭამდნენ“.

ტუცუნს – 1. ტრუსვა, ტუსვა; ფუფქვა; ტუცვა. 2. ბევრის დაღევა (მაგ., ლვინისა). 3. მაგრად დარტყმა.

თულეფი აღდაჩხირს გოტუცეს – „გოჭები ცეცხლის აღზე გატრუსეს“. ხე დულა წყარს ქოტუცუა- „ხელი მდულარეში სტუცაო“. უტუცუანს შაქარამ ლვინს- „სვამს (ბევრს) შაქრიან ლვინოს“. ქოტუცუ – „მაგრად დაარტყა“.

ქოსუნს – 1. გვის, წმენდს, ხვეტს. 2. დამხოზა, გაქროზა.

ხვალე ქოსუა-წიმინდუა ვაბალუ (ყაზაყ., 26.03.1930, 2)- „მარტო ხვეტა-წმენდა არ კმარა“.

ჩქიმი ჩილამური ვააქოსე სწორეთ დიდი საღფეთქისგ (ი. ყიფშ., 120) – „ჩემს ცრემლს ვერ განწმენდს სწორედ დიდი საღ-ფეთქი (ხელსაწმენდი)“. ამარ-ემერ იქოსუუ კოჩი იში აკნანჭა-ლა (მასალ., 68) – „აგერ-ეგერ ემხოზა (ინთქმება) კაცი მისგან დაფლეთილი“.

ჭვარუნს – 1. კაფავს; განწმენდა და ადგილის საყანედ გამზა-დება; მოახოება; ტყე-ჯაგის განგაკაფვა ცეცხლის წაკიდებით. 2. გადატ. რაიმეს თავის სასარგებლოდ კეთება; მცდელობა.

ბურჭულ გეჭოფი, ტყაშა მეუ, ტყასი ოჭვარალი ჭვარი (ქსს, 1, 201) – „ნალდი აიდე, ტყეში ნადი, ტყეში საკაფი კაფე“. დუდიშე მივანწყუათ ხონუა დო ბარუას, მუნაზიმა დიხეფიში ნიმინდუა- ჭვარუას (ქსს, 1, 330) – „თავიდან შევეუდგეთ (შევენყოთ) ხვნასა და ბარვას, მოზომილი მინების წმენდა-მოახობას“. კოჩი მალურუუ რდუა დო იშენ მუშოთ ჭვარუნდუა-„კ-აცი მომაკვდავი იყოო და მაინც თავისთვის ცდილობდაო“. ჩქიმოთ პჭვარუნდი (//ბჭვარუნდი) – „ჩემთვის ვცდილობდი (ვკაფავდი)“.

ქართველური პოლიპერსონალური ზმნა, როგორც ცნობილია, ლექსიკურ-სემანტიკურთან ერთად შეიცავს აზრის გამოხატვის ისეთ მორფოლოგიურ საშუალებებს, რომლებიც უცხოა ევროპული ენებისათვის. მე-19 საუკუნის ბოლოდან მოყოლებული დღემდე მკვლევართა მიერ შეკრებილი და გამოცემული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, ტექსტური გამოცემები და სალექსიკონო მასალები საშუალებას გვაძლევს დავაკვირდეთ ქართველურ ენათა ლექსიკის სიმდიდრესა და სემანტიკურ-ეტიმოლოგიურ ასპექტებს. საინტერესო აღმოჩნდა სვანურ ზმნებზე დაკვირვება პოლისემიურობის ასპექტით, გამოიკვეთა შემდეგი ჯგუფი:

ხ-აყა – 1. ჰყავს; 2. აქვს, აბია; 3. ვარგა.

ხ-აშდბა – 1. საქმეს აკეთებს; 2. ეპყრობა, ექცევა.

ხ-აშიდ – 1. შველის; 2. ფყრია //აყრია.

ხ-აცხნე – 1. ერვევა; 2. იჩემებს, აზვიადებს, აჭარბებს.

აჭშხე – 1. ასწორებს, ყალიბში ათავსებს; 2. მკვდრის გაპატიოსნება.

ახანახა – 1. თიბვის დანყების დღე; 2. ახალმონეული ჭირნახულის გემოს გასინჯვა.

აჯგრი – 1. აკურთხებს; 2. არიგებს (ჭკუას), რჩევა-დარიგებას აძლევს. **ხ-აჯემ** – 1. ჰგავს; 2. ღირს. **ბაცხ/ბეცხ** – 1. დიდი ლხინი, რომელსაც იხდიდნენ მტერზე მნიშვნელოვანი გამარჯვების შემთხვევაში ან ვაჟიშვილის (გადაშენების საშიშროების წინაშე მდგარი გვარის გამგრძელებლის) დაბადებისას; 2. ქელეხი, რიგი. **საყან** – 1. დღეობაზე შესრულებული სიმღერა; 2. (ლმხ.) ქელეხის დროს დიდი რაოდენობით სასმელ-საჭმელის ეზოში დადგმა და არყის სმის წესი მიცვალებულის სახელზე (სიტყვასიტყვით „გასატანებელი“). **საჯჯყ** – 1. უცნაური, საოცარი, საკვირველი; 2. ცუდი, უშნო, უხეირო.

ტყარაბურა // ტყარაბულა – 1. წვრილმანი, ფუჭი, თავის გასართობი საქმე; 2. ყბედობა.

ყერ – 1. მაღლი, ძალა; 2. ნეზვი; 3. ეშურება, გასწევს, მიემართება.

ქართველური ენები პოლისემიური ლექსიკის, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ზმნათა მრავალმნიშვნელობიანობის, თვალსაზრისით საკმაოდ მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალის შემცველია. ქართველურ ენებში ყველა ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა სამომავლო კვლევის საქმეა. ამ ეტაპზე მხოლოდ აღწერით შემოვიფარგლეთ. ქართველურში პოლისემიური ლექსიკის სიუხვე და მრავალფეროვნება, შესაძლოა, ამ ენათა დიალექტური ვარიანტების სიმრავლითაც იყოს განპირობებული.

15. ქართველური რელიგიური ლექსიკის ლინგვოკულტუროლოგიური ანალიზი:

ქართველურ ენათა საერთო ტიპოლოგიისა და ერთიანი წარმომავლობის ხაზგასასმელად საინტერესო აღმოჩნდა სემანტიკა-სემასიოლოგიისა და ლექსიკოლოგიის ასპექტები: ენაში აირეკლება ისტორია და თავგადასავალი ერისა, მის ლექსიკურ ერთეულებში შესაძლებელია დავინახოთ ისტორიული მოვლენების კვალი, ასევე ამა თუ იმ კუთხისათვის დამახასიათებელი წეს-ჩვეულებების, ადათის, სეპეციფიკის, ეთნოლოგიური თავისებურებების ანარეკლი. საენათმეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია თვალსაზრისი, რომ ქართველური ენები საკმაოდ მდიდარია ყოფა-ცხოვრების, რელიგიური დღესასწაულებისა და საქართველოს ამ კუთხეებისათვის დამახასიათებელი თვითმყოფადობის ამსახველი ლექსიკით. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ თავისებური და გარკვეული სირთულე ახლავს მათ თარგმნას, ვინაიდან სხვა ენაზე თუნდაც მშობლიურ ქართულზე მათი ზუსტი მნიშვნელობის გადატანა ყოველთვის ვერ ხერხდება. ამჯერად ყურადღება გამახვილებულია რამდენიმე ლექსიკურ ერთეულზე, რომლებიც საქართველოს ამ ძირძველი კუთხეების ყოფითი სპეციფიკის ამსახველია, რელიგიურ-ეთნოლოგიური ფუნქციისა და სემანტიკის მქონეა და გარკვეულ შემთხვევებში ტერმინების როლშიც გვევლინებიან. აქვე მოცემულია ცდა ლინგვოკულტუროლოგიურ ქრილში მათი შესწავლისა და ქართველურ ენათა ლექსიკონებში ამ ლექსემა-ტერმინთა დაფიქსირება-გაშუქებისა. შესაბამისად, საანალოზო მასალა ამოკრებილია შემდეგი ლექსიკონებიდან: ნ. მარი, ქანური (ლაზური) ენის გრამატი-

კა, 1910წ. (რუსულ ენაზე); ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ. 1994; ნ. ჩართოლანი, სვანური ტექსტები და ლექსიკა, თბ. 2003წ. ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, I ახალწლის ციკლი, თბ. 1939 წ.

იოსებ ყიფშიძის მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, „მართალია, თარგმნითი ხასიათისაა, მაგრამ რამდენადმე ეტიმოლოგიური და ენციკლოპედიური ლექსიკონების ნიშნებსაც ატარებს, რაც ზრდის მის საცნობარო და მეცნიერულ ღირებულებას. არსებითად, ენციკლოპედიურ სიტყვა-სტატიებს წარმოადგენენ წარმართულ ღვთაებებთან, უძველეს წეს-ჩვეულებებთან თუ გადმოცემებთან დაკავშირებული ისეთი ლექსიკური ერთეულები, როგორცაა: ანთარი, ალანურობა, გოხარჭალაფა, არამ-ხუტუ, კაპუნა/ მირსობა, მესეფი, ჭეჭეთობა და სხვა – აღნიშნავს კორნელი დანელია წინასიტყვაობაში (იოსებ ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994, გვ. 9)

1. ალანურობა-მალანურობა (გვ. 397) – ადათი, რომელიც სრულდება 20-21 აგვისტოს ეკლესიის ეზოში ზუგდიდის ოლქის სოფელ ბიაში;

2. ანთარი ჟინი (გვ. 398) – ჟინი ანთარი, მიჩნეულია ღვთაებად, რომელსაც იხსენიებდნენ დიდმარხვისას; ღვთაების პატივსაცემად სწირავდნენ მსხვერპლს.

3. ბარბალობა (გვ. 404) – დღესასწაული წმინდა ბარბალეს პატივსაცემად, რომელიც იმართება 4 დეკემბერს. ამ დღეს აკრძალულია ყოველგვარი შრომა; მეგრელების რწმენით, ამ დღეს მზე ერთი ნაბიჯით იწევს უკან და დღის ხანგრძლივობა მატულობს; ამ დღესვე ირჩევენ მეკვლეს.

4. თუთაშხა (გვ. 438) – თუთაშხა ბედნიერი, ასე უწოდებენ მეგრელები დიდმარხვის პირველ დღეს. მათი რწმენით, ამ

დღეს დაწყებული ყოველი საქმე წარმატებით სრულდება, განსაკუთრებით მოზარდთა განსწავლულობა. ამ მიზნით, ორ წელიწადში ტაფას უდგამდნენ იატაკზე ფეხშველა მჯდომ მოზარდს და ჯვარედინად აყოფინებენ შიგ ფეხებს, თან აიძულებდნენ ჩაეხედა გაშლილ ანბანში და აცნობდნენ ანბანის პირველ ასოებს. ამ რიტუალს ოთუთაშხური ერქვა. სადილად ამ დღეს ამზადებდნენ ხოზო-კვარს; ამ ღამესვე ქალწულები მკითხაობდნენ, ჭამდნენ რა მლაშე კვერებს.

5. ერტი (გვ. 436) – წინასწარმეტყველებათა წიგნი, გადმოცემით, ის დაწერილია დიაკვან მირცხულავას მიერ, რომელსაც წინასწარმეტყველად თვლიდნენ. ამ წიგნში ნათქვამია სამეგრელოში დადიანების დინასტიის აღზევებისა და შემდგომში წითელი ადამიანის გამეფებისა.

6. კაპუნია-კაპუნობა (გვ. 456) – გადმოცემით, კერპის სახელი, რომელიც იდგა იმ ადგილას, სადაც ახლა მარტვილის მონასტერია; ის დამზადებული იყო რკინისაგან, პირდალბული კაცის სახით, რომელსაც ქურუმები ცოცხალ ბავშვებს სწირავდნენ. კაპუნობა იმართებოდა დიდმარხვამდე 10 დღით ადრე. ადამიანის ნაცვლად კერპს სწირავდნენ ამ დღისთვის გამოზრდილ ღორს (ოკაპუნე), მირსობისას თქმულ ლოცვებთან ერთად.

7. კუჩხა (გვ. 467) – ადათი, რომელიც სრულდება 2 იანვარს, სტუმარი წინასწარ შერჩეულია ოჯახის მიერ 4 დეკემბერს, ბარბალობისას.

8. ნაფრა-ნაფურნახა (გვ.490) – რომელიცა ღვთაების სახელწოდება, რომელსაც მსხვერპლად სწირავდნენ ჭვავის პურს ყველითურთ ივლისის თვის შაბათს. რიტუალის შესრულებისას დგებოდნენ სახით სამხრეთისაკენ, წინასწარ ამწყვედნენ ღორებს.

9. ნერჩი- ნერჩიში ხვამა-ოჯუმაშხური (გვ.492) – სალოცავი რიტუალი, რომელიც იმართება ოთხშაბათს დიდმარხვამდე 25 დღით ადრე რომელიღაცა ღვთაების პატივსაცემად.

10. ორთა (გვ.498) – ორი ღვთაების დასახელება: ა) ცხოველთა მბრძანებელი „გალენიში ორთა“ (გარეულთა ღვთაება) და ბ) ცის მბრძანებელი „ჟინიში ორთა“ (ზედა მბრძანებელი). პირველ ღვთაებას ოჯახის უფროსი გომურში ევედრება საქონლის დაცვას გარეული ცხოველებისაგან; მეორე ღვთაებას კი ზაფხულობით ტყეში მამალს სწირავენ და ღმერთს შესთხოვენ საქონლის დაცვას მეხისაგან.

11. ოხუჯური (გვ. 528) – ამ სახელით სამეგრელოში ცნობილია დღესასწაული, რომელშიც მთელი სოფელი მონაწილეობს. ყველანი დგებიან წრეში და სიმღერის ტაქტზე ირხევიან. თავიდან ქალები გამოეყოფიან კაცებს, შემდეგ კაცები ქალებს; სიმღერის პირველ ნაწილს ქალები ასრულებენ, მეორეს – კაცები, თან ცდილობენ ერთმანეთს დაასწრონ. ამას ეწოდება (წართმევა) ეძახიან.

12. გაძიგება (გვ. 578) – სრულდება ყოველთვის ოთხშაბათს დიდმარხვის 24-ე დღეს. ამ დღეს ვახშმად პირველად ამზადებენ ფხალს ჭინჭრისაგან. ახალი წლის დადგომისას სასტიკად აკრძალულია ჭინჭრის სახელის ხსენება, მას უწოდებენ „ოზეში ხოჯს“ (ეზოს ხარი). გაძიგებისას კი ჭინჭრის შეიძლება საკუთარი სახელით მოხსენიება.

13. ჭეჭეთობა (გვ. 591) – ამ სახელით სამეგრელოში ცნობილია ელიობისა და ღვთისმშობლის მიძინების დღესასწაულებისას შესრულებული რიტუალი. ხალხური გადმოცემით, ქალები და კაცები, რომლებიც ბოროტ სულთან არიან შეკრული, იმ საღამოს მიემართებიან სოფლის შემადღებული ადგილისაკენ

და ყურს უგდებენ იმას, თუ რა ხდება თანასოფლელთა სახლებში. თუ გაიგონებენ ნაჯახის მსგავსი დარტყმის ხმას, ეს ნიშნავს, რომ იმ სახლში წლის განმავლობაში მამაკაცი გარდაიცვლებოდა; თუ სიმინდის დაფქვის ხმას – ე.ი. ქალი გარდაიცვლებოდა.

14. გოხარჭალაფა (გვ. 602) – რიტუალი, რომელიც დიდ ხუშაბათს სრულდება. საღამოს, ვახშმოების შემდეგ ოჯახში აირჩევენ ქალიშვილს, რომელიც მდუმარედ იღებს თითისტარს და იწყებს შალის ძაფის რთვას. ამ წუთიდან იგი ვერ ილაპარაკებს, ვერც იჩურჩულებს, მიუხედავად იმისა, რომ გარემემყოფნი ცდილობენ მის ამეტყველებას. შუალამისას მდუმარე ჩუმად დგება, ჩუმად გადაუხვევს ოჯახის ყველა წევრს ფეხს თავისივე ძაფით, აიღებს, სპილენძის ქვაბს და ხმაურის ატეხით აღვიძებს მთელ ოჯახს. ოჯახის წევრები სასტვენით უერთდებიან მდუმარეს და ხმაურით მთელ ეზოს მოედებიან.

15. ხეხუნჯობა (გვ.613) –ეს დღესასწაული სამეგრელოში 31 დეკემბერს ტარდება. მასში მონაწილეობენ მხოლოდ მჭედლები და ხარატები, რომლებიც ვალდებული არიან სამჭედლოში ჰქონდეთ ქვევრი ღვინით სავსე, რომელსაც სწირავენ წმინდა სოლომონს.

16. მირსობა (გვ. 485) – დღესასწაული, რომელიც იმართება დიდმარხვამდე 24 დღით ადრე რომელიღაცა კერპის პატივსაცემად. ღორს, რომელსაც ღვთაებას სწირავენ ომირსეს უწოდებენ.

მირსა (→ მირსობა), მ(ე)ისარონი, ჯეგე-მისარონი: მითრას კულტი ჩაისახა ძველ ინდოეთში („რიგ-ვედა“) და სრულყოფილი სახე მიიღო პართულ (ირანულ ენათა ოჯახის ჩრდ.-დას. ჯგუფი) ჰიმნოგრაფიაში („ავესტა“, „იეშთ-სადე“), სადაც იგი

წარმოდგენილია აჰურამაზდას (შემოქმედი ყოველივე არსებულისა) უპირველეს თანამებრძოლად, მზისა და სინათლის ღვთაებად, ბოროტების დამთრგუნველად და სიკეთის მფარველად. „მითრას კულტმა განიცადა განსაკუთრებულად ფართო გავრცელება. მითრას სახე დამკვიდრდა (პირდაპირ ან ირიბად) სხვადასხვა კულტურულ-ისტორიულ ტრადიციებსა და რელიგიურ-მითოლოგიურ სისტემებში” (მით. ლექსიკონი, 1990 : 361). მითრაიზმი სწრაფად გავრცელდა კაპადოკიაში, ხოლო იქიდან მთელ მცირე აზიაში, პონტოს სამეფოში, ბერძნულ-რომაულ სამყაროში (რომის იმპერია) და მხოლოდ ახ. წ. IV ს-ში დათმო პოზიციები ქრისტიანობის წინაშე. „მითრაიზმის ოფიციალურად დამარცხებისა და ქრისტიანობის გაბატონების შემდეგ მითრაიზმი ქრისტიანობასთან შეგუების გზას დაადგა და წმინდა გიორგის სახით მოგვევლინა” (ანდრონიკაშვილი, 1966 : 33). სომხეთში მითრას კულტი დიდი პოპულარობით რომ სარგებლობდა, ამას ადასტურებს მითრას ტაძარი ბაგარაჯში (თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე), სამსხვერპლო მთებში, ვანის მახლობლად (ძვ.წ. I ს.) და სხვ. გარდა ამისა, „Следы почитания М. обнаруживаются: в древнеармянском календаре..., в армянской ономастике (включая топонимику) – более 150 наименований, производных от имени М. Влияние культа М. после распространения христианства проявилось в армянских духовных песнях, сложившихся в 5-8” (მით. ლექსიკონი, 1990: 336). თეონიმი მითრა ქართულ წერილობით წყაროებსა და აღმ. საქართველოს დიალექტების ფოლკლორში, კულტმსახურებასა და ეთნოგრაფიაში არ ჩანს, მაგრამ მაინც არის ცდა, დასაბუთდეს, რომ მითრას კულტი ცნობილი იყო ქართველებისათვისაც. ქართულ სინამდვილეში პირველი ნ. მარი იყო, რომელ-

მაც ქართული პანთეონის ერთ-ერთი ღვთაება – ზადენი – მითრასთან გააიგივა (მარი, 1901). გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ქართული ეპოსის გმირის სახელი ამირანი „იქნებ „ამიჰრან“-ად გამოითქმოდა, რაც, თავის მხრივ, „მიჰრანს“-ს, „ამითრა“-ს, „მითრას“-ს უდრის. „ა“ ამ შემთხვევაში ის ძველი თავსართია, რომელიც ეხლაც ასეა მიღებული აფხაზურში” (ჯავახიშვილი, 1951 : 159). ს. მაკალათიაც გამოთქვამს ვარაუდს, რომ „მითრაიზმის უნივერსალური რწმენა ქართველებშიაც უნდა ყოფილიყო გავრცელებული” (მაკალათია, 1927 : 183) და მკითხველს წარმოუდგენს რამდენიმე ფაქტორს: მაზდეანური მოძღვრების გავრცელება ქართველთა შორის მითრას გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა; მცხეთაში აღმოჩენილი რიტუალური ჭურჭლის ცალ ყურზე ამოკვეთილია ღვთაება მითრას სახე;

მითრა ჩანს მცხეთაშივე აღმოჩენილ ბარელიეფებზე; ქართველი მეფეები ატარებდნენ მიჰრ ფუძის შემცველ სახელებს: მიჰრდატი, მირიანი (← მიჰრან) და სხვ. ყველა დასახელებული არგუმენტი არააარსებითია. ღვთაება მითრას სახელი ქართულ საისტორიო წყაროებსა და აღმოსავლურ-ქართული დიალექტების ფოლკლორში, ეთნოგრაფიაში, საკულტო სალოცავების ტექსტებში, როგორც უკვე აღინიშნა, არ ჩანს. დასავლეთ საქართველოში კი, კერძოდ სამეგრელოში, ფართოდაა გავრცელებული ლოცვა-ვედრებანი, რომლებიც იწყება მიმართვით მირსასა და მირსობისადმი: ა. „წმიდა მირსა! ამუდლა ბხვამულენქ ჩქიმი თოლიში სასინთელოთ...” („წმინდაო მირსა! დღეს ვლოცულობ ჩემი თვალის სიმრთელისათვის...“). (იხ. მაკალათია, 1938:12); ბ. „დღარი მირსობაში მოზოჯუა...” („დღეს მირსობის მობრძანებავ...“) (ყიფშიძე, 1994:350). მირსობას კი დღესასწაულობდნენ დიდმარხვის დანყებამდე 24 დღით

ადრე. სამეგრელოს „სხვადასხვა სოფელში დღესაც დაცულია მირსას ან ჯეგე-მისარონის სალოცავები” (ბალათურია, 1991 :6). ამას ადასტურებს მითრიაზიმის კულტის გადმონაშთის ამსახველი ტოპონიმური მასალა, რაც სამეგრელოში ჩანერილია ოთხი ათეული წლის წინათ: მირსობა// ნირსობა//ცხვა(ცხვ) ისუკი – ბორცვი სქურჩა-ნკვიბლალის წყალგამყოფზე (სოფ. ლეღვინჯილე, წალენჯიხის რ.). 85 წლის ინფორმატორი ესტატე ლვინჯილია გადმოსცემს (5. 10. 69): “უნინ აქ ცაცხვი მდგარა და ყოფილა სალოცავი. ესვენა წმნიდა გიორგის ხატი. ლვინჯილიები აქ ამოდოდნენ და აღნიშნავდნენ ნირსობას, რაც ხდებოდა ზამთარში, თოვლში” (პ. ცხადაია, მირსა (→ მირსობა), მ(ე)ისარონი, ჯეგე-მისარონი სამეგრელოს ტოპონიმიაში, სსუ, ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, III, თბ. 2012წ. გვ. 312-324). მირსობა// ნირსობა//მოგონაში – ბორცვი ტეხურის ნაპირზე, სოფ. ენერში (ტალერის საკრ., მარტვილის რ.). გადმოცემა: “აქ მდგარა ძველთაძველი თუთის ხე. მასთან მოდიოდნენ მირსობა დღეს, შემოუსხდებოდნენ და ღმერთს შესთხოვდნენ ძროხის დაცვა-გამრავლებას. ამ ხეს ერქვა სამირსო”.

ლაზურში:

ბინა – ათინურში, თითოეული სასიმიინდეს ოთხი ბოძიდან; შუქრი ეფფენდის მიხედვით, ოთხი ხარიხა კვადრატულად, რომელთა კუთხეებში ჩასმულია სასიმიინდეს ოთხი ბოძი. (მარი, 130).

ბოდა – ათინურში ბადე ან ბადურა ვაშლის შესაგროვებლად: ის მაგრდება ჯოხის ბოლოზე; ამ ჯოხს ეწოდება „კალი”; ერთად კი – „ბოდა-კალი”; ბოდა ხოფურში ბადისებრი ტომარა კაკლისთვის და ასე შ. ონილაშე და ჭუმკური ონილონი..

ო-ბოდალე ხოფ-ში ბადისებრი ტომარა ჩიტის საჭერი ბადის შესანახად: მასში დებენ ბადეს ჩიტებისთვის და „ხარშვა“) განხილვისას მოჰყავს ლექსემა გიბერიჩაირი, ასევე გიბიჩაირი, ხოფუსში მოხარშული ბალახიN(როგორც რბილი, მას აძლევენ ძროხებს, როცა ისინი ავად არიან). (მარი, 136).

ღუვალი – ხოფ. (ძველად) ბალდახიანი ჯოხებისგან და აბრეშუმის ნაჭრისგან საქორწინო პროცესიაზე; ის ეჭირათ ფეხით მიმავლებს, დედამთილს (მთირე) და ბიძას ან სხვა ახლობელ პირს, პატარძლის თავს ზემოთ. (მარი, 140).

ვირვილი – ვინურში საბავშვო სათამაშო: ჯოხის ზედა ბოლოზე თარაზულად მაგრდება ღერო გვერდებზე ქალაღებით; ჯოხის მოძრაობისას ღერო ტრიალებს, (ქარტალიშ ოვრიალონი ხოფ-ში, ოფირფილონი არქბაულ ერთ-ერთ თქმა-ში.; ოვირვილონი (ასევე ოვილვილონი) ვინ-ში საბავშვო სათამაშო მთელი, ფრთხილად გამონმენდილი ორი ნიგვზის კაკლის ნაჭუჭებისგან, რომელთაგან ერთი უფრო დიდია, მეორე კი- მომცრო. მომცრო ღერძზეა ჩამოცმული; ღერძი გაყრილია მეორე, უფრო დიდ, კაკალში გამჭოლად, ამასთანავე ღერძზე დახვეულია ძაფი, რომლის ბოლო გამოტანილია გარეთ და მისი ხშირი მოქაჩვა ინვევს ზედა პატარა კაკლის ტრიალს (კაკალიშ ოვრიოლინი ხოფურში, ოხარხალონი არქაბულის თქმა-ში). (მარი, 145).

თერმონი – ბერძნ. თერმოს- „ცხელი“; ნ. მარი აღნიშნავს რომ, თერმონი ხოფურსა და არქაბულ-ვინურში არის კისელი, მომზადებული ყურძნის ნვენისგან, აქვე დასძენს, რომ “თერმონზე“ ფეიზ-ბეიმ ერთი თურქული ანდაზა ჩაანერინა, რომლის შინაარსი შემდეგია: ლაზური თერმონი მუსულმანს არ ეჭმევიაო. თერმინი იგივე ფელამუშია (აღმ. თათარა), რომლის

შესატყვისს ნ. მარი, რა თქმა უნდა რუსულში ვერ იპოვიდა და მიმსგავსებული ტექნოლოგიის საკვები- კისელი მიუსადაგა ასახსნელად. (მარი. 146).

ნანგი – ქალის ფეხსაცმელი (ხოფურში) ყვითელი ტყავისგან სამუხლით (ყალონი), შდრ. ჯაპუნი. ნ. მარი აღნიშნავს, რომ ეს ფეხსაცმელი (ნანგი) მის დროს უკვე არაა: ხოფაში მისი მასწავლებლის – ალი ეფფენდის დედა, 80 წლის მოხუცი ჯერ კიდევ ატარებდა. (მარი, 218).

ჭუკალი – ვინურ-არქაბულში ერთგვარი თამაშია ჯოხებით, კერძოდ ნუკალი არის ხის ჯოხი ნანვეტებული ბოლოებით: მის ერთ-ერთ ბოლოზე არტყამენ უფრო დიდ ჯოხს (მეტი) და, როდესაც ის ავარდება, უკვე ჰაერში ახალი დარტყმით მოისვრიან შორს; ხოფურის ერთ-ერთ თქმაში ნუკალს ჰქვია რიკი, მეტს (დიდ ჯოხს) კი- რიკიმ ბიგა; ხოფაში ეს თამაში ცნობილია სახელით მილონი: ნუკალს ჰქვია მილი, მეტს მილიმ ბიგა ან დაფა. ნ. მარს ლაზისტანში უთხრეს რომ ქართულად ამ, თამაშს ეწოდება “ბილა”, მისთვის კი ცნობილი ყოფილა გურული სახელწოდება “რიკ-ტაფელა”, რიკი-ნუკალი, ტაფელა-მეტი; აქვე ავტორი მოიხსენიებს სტუდენტ აკ. შანიძის მიწოდებულ ქართულ ტერმინს “ფილა”, რაც აცდენას, წარუმატებლობას ნიშნავს, ზემო იმერეთში, გურიასა და ქვემო იმერეთში იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება ტერმინი “ფუნნი”. ნ. მარი წერს, რომ აქედანაა ქართულში გამოთქმა “ფუნნიმე” დამნაშავეს (მე დავაშავეს) მნიშვნელობით. ქართლში, დასძენს ავტორი, დიმავე თამაშს ეწოდება ჩილიკა-ჯოხი; ჩილიკა თურქულში სათამაშო ჯოხია, იგივე თამაში სომხურშიც არის. (მარი. 222).

ჭანდ – ოჭანდუ ვინურ არქაბულსა და ათინურში მიწვევას, მოსაწვევს ნიშნავს; ხოფურში ერთგვარი საქორწინო პროცე-

სიაა: როცა საქორწინო პროცესია პატარძლითურთ მიუახლო-
ვდება სასიძოს სახლს (სტელო-ს), დედამთილი, მაზლი, მული,
პატარძალს შეაყრიან ფულს (ფარა ნობრაფან); “-ინ” სუფიქსით
ოჭანდ-ონ უ ათინურში ინსტრუმენტზე დაკვრას ნიშნავს, ხო-
ფურში ვოჭანდინარე კი მოწვევას. (მარი, 223).

ხარო – ქართულიდან ვინურში ოთხკუთხა განყოფილება
კუთხეში ან სასიმიინდეს რომელიმე კედლის გასწვრივ, ხილის,
პურის და სხვა საკვების შესანახად. (მარი, 229). ზო- ხარულე
– ყუთი სიმიინდისთვის, რომლიდანაც ის იყურება დოლაბში;
ვინურში – ოხარე, შდრ. ზო-მ-ქირალე (ქუერი) (მარი, 229).

სვანური:

შეშხჷჷმ/შუშხჷჷმ – (<ლი-შხჷჷმე); ახალწლის წინა დღე,
რომლის განმავლობაში საახალწლო სამზადისი მიმდინარეობ-
და, ოჯახის მამაკაცი ტყეში ჭრიდა ნაძვისა და მრავალკვირ-
ტიანი თხილის ტოტებს, აგრეთვე არყის ხეს. თხილისა და ნაძ-
ვის ტოტების კონას გვიზი (გჷზი) ეწოდებოდა, ხოლო არყის
ხეს – ხული (ჷულ) ერქვა. იმ დღეს ირჩევდნენ მეკვლეებსაც.

კჷმიტობ – ამ დღეს სრულდებოდა ახალწლის წეს-ჩვეულებ-
ბა: „ხელის შენაცვლება“, (შნიმი ლიფშჷდე//ლიცჷდი) ქალები
ერთმანეთს უცვლიდნენ პურის ფქვილს, კაცები – ფულს.

ლიფანწლი – (ლი-ფან-წლი-ი); მიცვალებულთა სულების
მოსახსენებელი დღეობა. სვანების რწმენით ამ დროს მიცვალე-
ბულთა სულები სასულებიდან (ლაქუნ) მოდიოდნენ სტუმ-
რად ამქვეყნიურ საცხოვრებელში, ამიტომ ოჯახში ამ დროს
იმართებოდა ლიფანალი, რომელიც საოჯახო დრესასწაულთა
შორის ერთ-ერთ უმდიდრეს დლესასწაულს წარმოადგენდა.
ზემო სვანეთში ლიფანალი იწყებოდა წყალკურთხევის (განცხ-

დვბ) ნინა დღეს– 5 იანვარს, (ძვ. სტილი) და უახლოეს ორ-შაბათს მთავრდებოდა. (ჩართოლ. სვან. ტექსტ. 2003:175). ლიფანე – ტაბლების დადგმა დალოცვით მიცვალებულთა სულების სახელზე. გლიფანეს წეს-ჩვეულება დამყარებული იყო შეხედულებაზე რომ სული გარდაცვალებიდან ერთი წლის განმავლობაში თავის ოჯახს არ სცილდებოდა, ამიტომ მას სასმელ-საჭმელს შინ მიართმევდნენ, უწყობდნენ ლიფანეს – რიტუალურ პურობას, რომელიც შინ იმართებოდა, (ისევე როგორც კონჩხვრ, კათხ-ტაბაგ, ბაცხ, ლუხორ...)

ლალხორთე ლიზი – სვანების რწმენით, სულები ლიფანალის გარკვეულ დღეს ცოცხლების ოჯახებს ტოვებდნენ და მიდიოდნენ სასულებში კრებაზე ქრისტე ღმერთთან. ამ სახელწოდების სოფლებია კალისა და ლენხერის თემებში. ლალხორთე ლიზი ხდებოდა ლიფანალის შაბათ საღამოს. სგალიტხწლ –(სგა-ლი-ტხ-წლ); სულების დაბრუნება ბჭობიდან ლიფანალის კვირა საღამოს ხდებოდა. (ჩართოლ. სვან. ტექსტ. 2003:176)

ჯრდი ჰამ – ლიფანალის უკანასკნელი დღე. ეს დღილა მზის ამოსვლამდე ძალიან ადრე იწყებოდა, ამიტომ გრძელი იყო. ამ დროს სულები ცოცხლების ოჯახებს ტოვებდნენ და თავის საიქიო სამყოფელს უბრუნდებოდნენ. ზემო სვანეთში ჯრდი ჰამ ორშაბათს ემთხვეოდა, ქვემო სვანეთში – ხუთშაბათს. საყურადღებოა, რომ დალის ხეობაში ჯრდი ჰამს მოიხსენიებენ ტერმინებით ლიჰლომწლი და ქუნარჟი ქა ლისგჟჯინე.

ლიგჟნაშწლ – (ლი-გჟნაშ-წლ); იწყებოდა გრძელი დილის დამთავრების შემდეგ, როდესაც სულებს გაისტუმრებდნენ და მზე ამოვიდოდა. ამ დღეს ერთმანეთის გამურვამ კარგი ჭირნახული იცოდა.

ნალტანურა – (ნა-ლ-ტან-ურ-ა); მკვიდრი სულების დაბრუნება. გლიფანალის მომდევნო ხუთშაბათს ან უკანასკნელი დღის სწორზე.

ლიქურეშიწელ – მიძღვნილი იყო წმინდა ბარბარეს სადიდებლად. იწყებოდა ხორციელი კვირის პარასკევს, თებერვალში (ჩართოლ. სვან. ტექსტ. 2003:177). გ

ლამწრია ლიფდგაწლ/ლიფდგინწლ – ღვთისმშობლობა, რელიგიური დრესასწაული, ამასთან კავშირსი საინტერესოა ტოპონიმი ლამწრია ნამსგოჯვარ – ნაეკლესიარი (მურყმელი); სვანურად სიტყვასიტყვით ნიშნავს: „ღვთისმშობლის დანაბრძანები” ე. ი. ადგილი, სადაც ღვთისმშობელი დაბრძანებულია... ამ თეონიმთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრებანი: ლამწრია ღვთისმშობელ წმინდა მარიამის სახელისგან უნდა მომდინარეობდეს. ე. ი. სვანური ლა- პრეფიქსი დაიმატა საკუთარმა სახელმა მარიამ და მივიღეთ ლამწრია. (ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. ტ. I. თბ. 1979. გვ. 121) სვანური პრეფიქსი ლა- ქართული სა-ს ბადალია. ”მაგრამ სვანურში არ გვაქვს სხვა შემთხვევა, რომ ლა- პრეფიქსი საკუთარ სახელს აწარმოებდეს. ამიტომ არა გვგონია, სვანური ლამწრია თავიდანვე წმ.მარიამის აღმნიშვნელი ყოფილიყო. ჩვენი აზრით, ლამწრია წარმართული რელიგიური კულტის ისეთივე სახენაცვალი ფორმაა, როგორცაა ბარ-ბალ, თვით ქართული მარიამობა, მეგრული მარაშინა წარმართულ რელიგიურ სინამდვილეში იღებს სათავეს (ქართული ფოლკლორის ლექსიკონი, II, თბ. 1975. ჩგვ. 8). რადგან ლამწრიას (მარიამობის) რიტუალს ბევრი წარმართული ელემენტი ახლავს, არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ისიც შუმერულ ნიშნულში იღებდეს სათავეს, მით უმეტეს, რომ შუმერებში ცნობი-

ლია ადამიანის თანამდევნი, მფარველი ანგელოზი, რომელსაც ლამარი ერქვა. (ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგიის ლექსიკონი, . 35). „სვანური ლამარია და შუმერული ლამარი ფონეტიკური თვალსაზრისითაც ძალიან ახლოს დგანან. როგორც ჩანს, ქრისტიანულმა რელიგიამ წარმართული კულტი თავის ნიადაგზე მოაქცია და ღვთისმშობლის ფუნქციები დააკისრა. ასე მოხდა ძველ საბერძნეთსა და რომში, სადაც არტემიდასა და დიანას სახალხო დღესასწაულები, რომელიც ზუსტად ქრისტიანული მარიამობის დღეს იმართებოდა, შეიცვალა წმ. მარიამის დღესასწაულით (მიბჩუანი, 1989, გვ. 342-343). მეისარაზ – საქონლის გამრავლებისათვის განკუთვნილი დღეობა. ხორციელი კვირის შაბათი.

ხუჭლმობ – ყველის ტკივილის საწინააღმდეგოდ განკუთვნილი დღეობა. ლამპრობის მომდევნო ხუთშაბათს. ამ დღეს დილაუთენია ღორის ხორცის სამ მწვადს და სამ კუბდარს შეალოცავენ შემდეგი სიტყვებით: ჯგრგ ხუჭლმობ ნიშგე ჯუჭმ-მალჟენ ლეჟა ბიქუს ლახო ი ლექჟა ლიცს, ნიშგჟეჟ ქორთესგა ჯუჭმ-მალჟენს ი თხჟიმი მაზიგს ნოსა ახჰაჟნა, „დიდება შენდა, ხვალმის წმიდაო გიორგი, ჩვენი ხველება აღმოსავლეთით ქარს გაატანე და დასავლეთით წყალს, ჩვენს ოჯახში ხველას და თავის ტკივილს არ შემოაღწევინო“, წესისამებრ, საგანგებოდ ხვალმისთვის შეწირული ქათამი ან ღორის მწვადები ეზოშივე, შეწირვის ადგილასვე უნდა მიერთმიათ, სახლში მისი შეტანა არ შეიძლებოდა.

ტახრე ჟებიმ – ღორების გამრავლებისათვის განკუთვნილი დღეობა. ლილჟემესწრის წინა დღეს, პარასკევს.

ახანახა – (თიბვის დრო): მინის ნაყოფიერებისათვის, თიბვისთვის განკუთვნილი დღეობა, ივლისი, თიბათვე. (ჩართოლ.

სვან. ტექსტ. 2003:180)

ჰგლომ – ადამიანის მშვიდობისათვის, წველის ბარაქისა და მსხვილფეხა საქონლის გამრავლებისათვის განკუთვნილი დღეობა. ამ დღეს ცხენების ჯირითიც იმართებოდა. ლიჩწნიშობ – (ლი-ჩწნი-იშ-ობ) ვაჟიანობისათვის განკუთვნილი დღეობა, რომელიც მთელი რიგი წესების დაცვითა და პომპეზურობით იმართება აგვისტოს დასაწყისში. საყურადღებოა ამ რელიგიური ტერმინის საფუძველზე ნაწარმოები არაერთი ტოპონიმი: ჯგგრწგ ჩწნიშ – ბაზილიკის ტიპის ეკლესია ჰადიში; ჩწნიში ტვიბრა „ლიჩანიშის ნაკადული“ – ლელე (ჰადიში); ჩწნიში ღწრ „ლიჩანიშის ხევი“ ტყე, საძოვარი (ჰადიში); მესტიის რაიონის სოფელ ჰადიშიდან 4–5 კმ-ის მოშორებით მინდორში დგას წმ. გიორგის სახელობის ქვის ძველი ეკლესია, რომელსაც ჯგგრწგ ჩწნიშს ეძახიან ჰადიშელები, ლიჩწნიშს კი – დანარჩენი სვანები თუ მორწმუნენი; სალოცავს და თვით რელიგიურ დღესასწაულს, რომელიც აქ წელიწადში მხოლოდ ერთხელ – აგვისტოს დასაწყისში ტარდება და საკლავებით და შესანიშნავებით უდიდესი მონინებით შესთხოვენ წმ. გიორგის ჩანიშისას ძეობას, სრულიად სვანეთისთვის ყოველთვის ჰქონდა განსაკუთრებული მნიშვნელობა; ლიჩწნიშში შესანიშნავი მიჰქონდათ იმდენჯერ, რამდენჯერაც ვაჟი შეეძინებოდა ოჯახს. სვანები თვით ტერმინს ვერ განმარტავენ, უბრალოდ იტყვიან, რომ იგი ვაჟიანობისადმი მიძღვნილი დღესასწაულია. ლიჩწნიშში ლი- იშ აშკარად სვანურში უაღრესად პროდუქტიული ლი-პრეფიქსი და –იშ სუფიქსი გამოიყოფა; ძირი ჩან- კი, თანახმად სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებისა, ეთნონიმ ჭან-იდან//ან ტოპონიმ ჭან-ეთ —იდან უნდა მომდინარეობდეს. ე. გაბლიანის აზრით, „ჯგგრწგ ჩწნიშ“ ეს იყო წმ.

გიორგი ჭანიეთისა (გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი, თბ. 1925, გვ. 46)

ძარჲნესგა – (ძარჲ-ნესგა); მორი ხანგრძლივი დღესასწაული: ზამთრის იწყებოდა შობიდან, თავდებოდა ახალწელს (25–31 დეკემბერი). გაზაფხულისა იწყებოდა აღდგომიდან, თავდებოდა ახალკვირას (პირველი კვირა აღდგომიდან). ორთაშუას (ძარჲნესგა-ს) განმავლობაში ქალები ლიდბაშს (საკურთხის მომზადება–შენიშვნა) აწყობდნენ. შესთხოვდნენ სალოცავს ადამინის ჯანმრთელობას, ბარაქას. ვ. ბარდაველიძის ცნობით, სწორედ ძარჲნესგას კვირის განმავლობაში სვანი მლოცველები იწყებდნენ სრულიად სვანეთის, და სრულიად საქართველოს სალოცავების მოლოცვას, მოხსენიებას; ეს იყო ლოცვა-ვედრების კვირეული, როდესაც სალოცავების, ეკლესია-მონასტრების თანმიმდევრობის დაცვასაც კი უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ძარჲნესგა მიშლადეღ – ამ დღეს დიდი ღმერთისათვის შეწირულ მოზვერს ან ხარს (ჟისხ) სწირავდნენ მაჩვიბის აღმოსავლეთით კედლის მარჯვენა სარკმელთან და დიდ ღმერთს უსხების გამრავლებას შესთხოვდნენ.

ამრიგად, **ღექსემები** – **ალანურობა-მალანურობა, ანთარი ჟინი, თუთაშხა, ერტი, კაპუნია-კაპუნობა, კუცხა, მირსობა, ნაფრა-ნაფურნახა, ნერჩი-, ნერჩიში ხვამა-ოჯუმამხური... შეშხაშამ/მუშხაშამ, კუჩიტობ, ლიფანწლი, გლალხორთე ლწი, სგალიტხწლ, ლიქურეშიელ, გლამწრიან ლიფდგწლ/ლიფდგინწლ, ლამწრიან ნამსგოჯჲწრ, მეისარწბ, ხჲწლმობ, ტახრე ჟებიმ, ახანახა, ძარჲნესგა, ძარჲნესგა მიშლადეღ... უაღრესად საინტერესოა წმინდა ლინგვისტური (სტრუქტურულ-სემანტიკური, მორფოსინტაქსური, ეტიმოლოგიური ასპექტები...), რელიგიუ-**

რი თუ ეთნოლოგიური თვალსაზრისით, რამდენადაც სრულყოფილად ასახავენ ამ ენებზე მეტყველთა რწმენაში ასახულ და მესხიერებაში დაღექილ წეს-ჩვეულებებსა და თავისებურებებს. სათავეს ზოგი მათგანი შესაძლოა წარმართობის ეპოქაშიც კი იღებდეს, მაგრამ დროთა განმავლობაში მომხდარია მათი ქრისტიანიზაცია, ახალი წმიდა რელიგიური ფუნქციით დატვირთვა და ახლებური სემანტიკით „აღჭურვა“.

ლინგვოკულტუროლოგია ენათმეცნიერებაში შედარებით ახალად დამკვიდრებული ტერმინია. მიუხედავად ამისა, გაანალიზებული მცირეოდენი მასალის საფუძველზეც ჩანს, რომ სწორედ ლინგვოკულტუროლოგიური ასპექტები იმთავითვე იკვეთება ქართველოლოგიური კვლევა-ძიების სათავეებთან –ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ნ. მარის, ი. ყიფშიძის, ი. ჯავახიშვილის, ვ. ბარდაველიძის... შრომებში. ქართველური ენები ამ თვალსაზრისით უხვ მასალას შეიცავენ, რომლის შეკრება-სისტემატიზაცია, კლასიფიკაცია და თანამედროვე ენათმეცნიერების კრიტერიუმებით კვლევა-ძიება დიდად საშური და აუცილებელი საქმეა.

16. ნასესხები ლექსიკური ერთეულების სემანტიკური ნიუანსები

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული თვალსაზრისის თანახმად, ცივილიზებულ ხალხთა ენების ლექსიკური მარაგის დიდი ნაწილი ნასესხებია. ეს ბუნებრივი პროცესია. ჯერ ერთი, ბუნებრივია სიტყვათა სესხება და მეორეც, სავსებით ჩვეულებრივია ის ვითარებაც, რომ დიდი ისტორიის მქონე ერებს ლექსიკის უდიდესი ნაწილი ნასესხები აქვთ ძველი ცივილიზაციის ენათაგან (შუმერული, ლათინური, ბერძნული... დღეს უკვე ინგლისურიც). ამიტომაც ლინგვისტიკაში სიტყვათა სესხება სრულიად ზომიერ, საჭიროებით ნაკარნახევ, ბუნებრივ, უფრო მეტიც, აუცილებელ მოვლენადაც კი ითვლება.

უხსოვარი დროიდან მოყოლებული ქართველებს ურთიერთობა ჰქონდა დამყარებული მსოფლიოს მრავალ ხალხთან თუ ეთნიკურ ჯგუფთან. ეს კონტაქტები შეპირობებული იყო გეოგრაფიული მეზობლობით, ან კულტურულ-ეკონომიკური თანამშრომლობით.

ეთნოკულტურული კონტაქტები მკვეთრად არის აღბეჭდილი ქართული ენის სტრუქტურაში და განსაკუთრებით ლექსიკაში. უცხოური ენობრივი ფენების გამოვლენა აშუქებს ქართველების ისტორიული განვითარების გზას და მათ სოციალურ ურთიერთობებს სხვადასხვა წარმოშობის ეთნოსებთან. ამასთანავე, ქართულ ენასაც თავისი წვლილი შეუტანია სხვა ენათა ისტორიულ განვითარებაში.

ნიკო მარს დავესესხებით და ვიტყვი, რომ ქართული ენა სხვა კულტურულ ენებთან უთანასწორო ბრძოლაში ხშირად გამოდიოდა გამარჯვებული და ამით მტკიცე საფუძველს უქმ-

ნიდა ქართველი ხალხის დამოუკიდებელი სახის შენარჩუნებას.

ქართულ ენაში შემოსული უცხოური ლექსიკური ელემენტების ბგერობრივი მოდიფიკაცია საინტერესოა და ანგარიშგასაწვეი არა მარტოდენ ქართული ენის ფონოლოგიური სისტემის შესასწავლად. იშვიათად ქართულ ენას დაუცავს მსესხებელი ენისათვის საგულისხმო უძველესი ფორმები, რაც თავისთავად უაღრესად მნიშვნელოვანია მეცნიერებისათვის.

ქართულ ენაში დალექილია უწინარესად მცირე აზიის გადაშენებული ცივილიზებული ენების ლექსიკური ელემენტები. ჯერ კიდევ ლინგვისტური მეცნიერების ფუძემდებელი ფრანც ბოპი მიუთითებდა ქართულ-ინდოევროპულ პარალელებზე. საგანგებოდ არის შესწავლილი სემიტურ-ქართული, ქართულ-სპარსული, ქართულ-სომხური ენობრივი კონტაქტები. ქართულ-რუსული ენობრივი შეხვედრებიც კი. რაც სალიტერატურო ქართულის სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული ფუნქციების უკიდურესი შეზღუდვით გამოიხატა, თითქმის ორ საუკუნეს გაგრძელდა და სერიოზული კვალი დატოვა ენის არა მარტო ლექსიკაში, არამედ სინტაგმების სფეროში, ენის სტილისტიკურ მხარეში (ლომთათიძე, 1988.).

თანამედროვე ქართულში უცხოენოვანი (უპირველეს ყოვლისა, რუსული) მოვლენების, კერძოდ, კალკების მოძალების ფაქტი არაერთხელ აღუნიშნავთ და ამ მოვლენის წინააღმდეგ ბრძოლის აუცილებლობის საკითხიც დაუსვამთ ქართველ მეცნიერებს – ქ. ლომთათიძეს, ავთ. არაბულს, მ. ტაბიძეს... თ ნმომდევრულად, ეპოქათა მიხედვით სალიტერატურო ქართულზე, პრესის ენასა და ზოგადად ქართულ ოფიციალურ სტილზე რუსულის გავლენის შედეგები მონოგრაფიულად არის შესწავლილი პროფესორ ო. მიქიაშვილის მიერ.

მონოგრაფიაში ხაზგასმითაა ნათქვამი, რომ ევროპული ყოფის, ევროპული კულტურის ამსახველი ინფორმაციები XVIII – XIX საუკუნეებიდან ჩვენში რუსულის მეშვეობით შემოდიოდა. საკმაოდ მოიკიდა ფეხი ლექსიკურმა სესხებამ რუსულიდან, მაგრამ, საბედნიეროდ, ლექსიკური ნასესხობანი რუსული ყოფის ამსახველი საგნებისა თუ მოვლენების სფეროს ვერ გასცდა. აქ თავისი სიტყვა თქვა ქართული ენის ლექსიკურმა სიმდიდრემ. რუსულ ლექსიკას არ მიეცა გასაქანი ქართული ლექსიკის შესავინროვებლად. ამიტომაცაა, რომ თვით დიალექტური მეტყველების დონეზეც კი ნასესხებ რუსულ სიტყვათა რაოდენობა ვერ გასცდა ერთ ასეულს (მიქიაშვილი, 2005.)

სამაგიეროდ ფართოდ მოიკიდა ფეხი რუსულიდან მომდინარე სიტყვათმეხამებებმა, რუსულიდან კალკირებულმა ფრაზებმა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მათი უმრავლესობა ევროპული კულტურის ელემენტების გაჩენის კვლადაკვალ გაჩნდა თვით რუსულშიც. ამის მიზეზად კი სხვადასხვა ფაქტორი სახელდება. უნინარესად კი ის, რომ მრავალსაუკუნოვანმა ქართულმა სალიტერატურო ენამ უარი თქვა რუსულ ფრაზათა სესხებაზე, თუმცა იძულებული გახდა გადმოექართულებინა ისინი, რამეთუ სხვა ენიდან უაშუალოდ ნასესხები სიტყვა „ყვირის“ მის უცხოურობაზე, მაშინ, როდესაც კალკირებული ფრაზის არამშობლიურობა ყოველდღიურობაში არასპეციალისტისათვის ნაკლებ საჩინოა.

ი. ყიფშიძის „მეგრული ტექსტების,” ჟ. დიუმეზილის „ლაზური ტექსტების,” „კოდორული ქრონიკების,” „სვანური პროზაული ტექსტების” ოთხტომეულის საგანგებოდ ნასესხები ლექსიკისა და რუსიზმების ასპექტით შესწავლისა და მეგრულ-ლაზურ-სვანურ ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვე-

ბით გაირკვა, რომ სალიტერატურო ქართულში გამოვლენილი კალკირების სამი ძირითადი ნაირსახეობიდან (1. ლექსიკურ-სემანტიკური: не устраивает – „არ მანყობს,“ 2. სიტყვათწარმოებითი: самолёт – „თვითმფრინავი,“ 3. ფრაზეოლოგიური და სინტაქსური: дело в том что – „საქმე იმაშია, რომ..“ ქართველურ ენებში, შეიძლება ითქვას, არცერთი არ გამოვლენილა, გარდა ერთი-ორი გამონაკლისისა. (პარალელისათვის უაღრესად საყურადღებოდ მიგვაჩნია ფაქტი ქართველურ ენებში ორმაგი უარყოფის არარსებობისა, მსგავსად ძველი ქართულისა და განსხვავებით თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისაგან, რომელშიც ის შედარებით გვიან რუსული ენის გავლენისაგან დამოუკიდებლად ჩამოყალიბდა.) სამაგიეროდ აქ ფართოდ მოიკიდა ფეხი ლექსიკურმა რუსიზმებმა, რომელთაც ხშირ შემთხვევაში განდევნეს კიდევაც საკუთრივ ქართველური მასალა. მაგალითად სვანურში ვიჩიტელ//ვიჩიტლარ (მრ.რ.) „მასწავლებელი, მასწავლებლები“ ლექსემამ თანდათან განდევნა სვანური ლი-თური „სწავლა“-დან ნანარმოები „მუ-თური, ლე-თური“ – ფორმები, რომელთაც, ბუნებრივია, უპირატესობა აქვთ მინიჭებული 2008 წელს გამოცემულ „სვანური ენის სახელმძღვანელოში.“

განსაკუთრებით თვალშისაცემი აღმოჩნდა რუსიზმების სიჭარბე კოდორულ სვანურში სვანურის სხვა დიალექტებთან – ბალსზემოურთან, ბალსქვემოურთან, ლენტეხურთან და ლაშხურთან – მიმართებით. ასეთი შედეგის განმაპირობებელი ფაქტორი კი უდავოდ იყო საბჭოთა კავშირის ენობრივი პოლიტიკა, რომლის გამოისობითაც (წყალობითაც) მთელს აფხაზეთში და, ბუნებრივია, კოდორის – ისტორიული დალის – ხეობაშიც საქმის წარმოება მთელი „კომუნისტური ეპოქის“

მანძილზე რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა.

ლექსიკური რუსიზმები დასტურდება XX საუკუნის დასაწყისში ი. ყიფშიძის მიერ გამოცემულ „მეგრულ ტექსტებშიც.“ ენობრივი ექსპანსიის დასტურად შეიძლება რამდენიმე მაგალითის მოყვანა: გრანიცეფიმა პარახოდეფი გილალედეს – „საზღვარგარეთ გემები დაუდიოდათ.“..მუშენიდა იჯგურა რაზმონიკი ქანას მითინ ვარე... „იმიტომ, რომ იმისთანა ყაჩალი ქვეყანაზე არავინ არის.“ ათე მინუტის გაგმგინწყი დო მოლმაგნი.(260) „ამ წუთას გამოენწყე და წამომყევი.“ თინა აკოშკაშე ხესგ მუკუუვალუანციე.(261) „ის ფანჯრიდან ხელით ანიშნებდაო.“ ჯიბეშე გალეელგხე, გელეელ ბუმაშნიკი.(279) „ჯიბიდან ამოილო ხელი, ამოილო საქალაღდე.“ პლატოკი ქიგიოჩოთგ ჩხვინდი დო პიცგ.(290) „ცხვისახოცი ააფარა ცხვირსა და პირში.“

განსხვავებით მეგრულისაგან ლაზურში გასული საუკუნის დასაწყისში რუსიზმები თითქმის არ გვხვდება. ისინი ჩნდება 30-იანი წლებიდან ძირითადად ოჩამჩირელ და ანაკლიელ ლაზთა მეტყველებაში: ეკულე ხაზაინი ქეზდიფს ლაფერათენ (123), „მერე პატრონი აიღებს ლაფერათი.“ ამა ნენა არ რენ, რაზნიცა ვა უღუნ (201), “ მაგრამ ენა ერთი არის, განსხვავება არა აქვს.” აღანი მუთუნი ტეხნიკა, ვარა მატერიალი, ვარა მუთუნი-ნა ყვან, თურქიქ მუში ჯოხო ქოგედუმერს (208), “ ახალი რამე ტექნიკა, ან მასალა, ან რამე რომ გააკეთონ, თურქი თავის სახელს დაარქმევს.” ჩგორსავეტი ლაზიში რტუ კარა – ხასანიში (210), “ ქალაქის საბჭო ლაზის იყო, კარა -ხასანის.” ილიარდნი – ლაზიში, ჯვეში სუდია – ლაზეფეში(211), „საბილიარდო —ლაზის, ძველი სასამართლო —ლაზების.” ალი-რიზა-ბეი პალკონიკი რტუ..(212) „ალი-რიზა-ბეი პოლკოვნიკი იყო.“

არ სტაქანი მჟა ქოგეეუბი (214), „ერთი ჭიქა რძე დავუსხი.“

სამსავე ქართველურ ენაში რუსიზმები ძირითადად საყოფაცხოვრებო ხასიათის თითქმის ყოველდღიური გამოყენების ლექსიკური ერთეულებია. მაგალითად: პოლი-пол, სტოლი-стол, სიფირქა-спичка, სტაქანი-стакан, ვედრა-ведро, ფენი-печь, ზაპასი-запас, პეტრუშკა-петрушка, მალადეცი-молодец, პადვალი-подвал, რამკა-рамка, კუხნა-кухня, მაშინა-машина, უჩასტკა-участок...

მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში ცოცხალ მეტყველებაზე დაკვირვების, უკვე მოძიებული ტექსტობრივი მასალის გაანალიზებისა და ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ და ქართველურში რუსიზმების შესწავლის სამომავლო ასპექტები შემდეგი სახით წარმოვადგინოთ:

1. XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნიდან ქართული სალიტერატურო ენა და შესაბამისად ქართველური ენები განიცდის რუსიზმების მოძალებას.

ქართველ მეცნიერთა (ა. შანიძე, ქ. ლომთათიძე, ა. არაბული, შ. აფრიდონიძე, ო. მიქიაშვილი...) მიერ თანმიმდევრულადაა შესწავლილი რუსიზმები ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში.

2. საკითხი ქართველურ ენებში (მეგრულ-ლაზური, სვანური) სრულიად შეუსწავლელია. კვლევის საგანია ლექსიკური, სინტაქსურ-სტრუქტურული, თუ სხვა სახის რუსიზმები. მათი გამოვლენა, შესწავლა, კლასიფიკაცია.

3. მოძიებული მასალის საფუძველზე გამოიკვეთა, რომ უკვე XX საუკუნის დასაწყისისათვის ქართველურ ენებშიც რუსული ენობრივი ექსპანსია საკმაოდ ძლიერია.

4. ქართველურ ენებში რუსიზმების დამკვიდრების ქრო-

ნოლოგიის დადგენა შესაძლებელია გამოცემული ტექსტებისა (ალ. ცაგარელი, ნ. მარი, ბ. ნიჭარაძე, ი. ყიფშიძე, ჟ. დიუმე-ზილი, არნ. ჩიქობავა, ა. შანიძე, ა. ონიანი, ი. ასათიანი) და ცოცხალი მეტყველების მონაცემების შედარება-შეპირისპირების საფუძველზე.

5. ირკვევა, რომ მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში სინტაქსურ-სტრუქტურულ, სემანტიკურ რუსიზმებს უდავოდ სჭარბობს უშუალოდ რუსულიდან შემოსული ლექსემები, თუმცა რუსიზმების ასათვისებლად ქართველურმა ენებმა სესხების ორივე გზა (შუალობითი და უშუალო) გამოიყენა.

6. გამოყენების სიხშირის თვალსაზრისით სხვაობა შეინიშნება აგრეთვე თანამედროვე ცოცხალი მეტყველებისა და თითქმის საუკუნის წინ ჩანერილი სვანური, მეგრული და ლაზური ტექსტების მონაცემთა შედარების თვალსაზრისითაც.

Several lexemes regarding treatment in Kartvelian (structural-semantic and linguistic-cultural aspects)

Vocabulary is the most sensitive part of the language. Each language is distinguished by its semantic structure. «Languages are very different from the point of view of their lexical nature»[1, p. 42]. The meaning of the word varies with time and the reason for this can be not only linguistic factors. It should be considered in the ethnolinguistic and cultural context.

One particular segment in the Kartvelian languages is very interesting. This is the concept of medicine in general and the phraseology associated with treatment. In Georgia, for a long time, there were medicines, as a means of treatment. This is indicated by information in the world mythology about Kolkheti, or rather, Medea. Many things are associated with her name in the ancient and antiquated world. The ancient people considered her a goddess and built temples in her honor. Ancient society and many modern scientists associate with her name the development of medicine in the modern form. The very origin of the term Medicine is also associated with its name. According to legends and historical sources, Medea had an amazing ability and knowledge of medication, she could cure many incurable diseases. According to several legends, she could even resurrect the recently deceased, and the old people-return youth.

Medea's first husband was Jason, and then she married Aegeus, she was «The greatest sorceress of the whole world», a physician, a healer of herbs and medicines, the founder of medicine. She prepared an ointment that filled Jason with strength and energy, it was diluted in olive oil, not miraculously mined, but a real medicine (VI century BC according to the Greek hymnographer Pindar). Medea calls seven times

for Hecate, teachers and most likely a mother, thus creating medicines. With these medicines, she always helped foreigners, they also betrayed the power of Jason, who was able to put the dragon to sleep (spoke, sang, or sprinkled this medicine with branches) ... [2].

Today we hardly know what kind of a token this medicine was presented, but it should be noted that in the Georgian literary monument of the 5th century, «The torture of Saint Shushanik» by JakobTsuraveli, the word «Medicine» was used only once. Also, the lexeme is found in the poem «Stretch in the Panther»s Skin» 21 times: 1. With the value of the remedy; and most often - 2. In a figurative sense (= help, relief ...). Concept The medicine in Georgian dictionaries is explained as follows: The medicine is a subject for treatment, therapeutic; healed, I fly (I); Healer - ,, wizard (ka) ~; witch [3, p. 204].

In the dialects of the Georgian language, **ნამალი** (the Medicine) has the following meaning:

Kartluri: **ნამალი** (the medicine) is the material for glazing the clay pot.

Ingilouri: **ნამალი**- 1. The medicine; 2.Poison, poison; 3. Copper vitriol;

Imerheuli (Taouri): **ნამალდიდი** tsamaldidi (= Kirkazon, medicinal herb). Khevsursky: Tsamal / Tsaml - as well as atzalebs (poison), remedy against snakes, hirzclistsamali, dahpirisvams, pirtsamali (gunpowder), powder, gunpowder bag, satsamlevi, gubistsamali, tsamala Tsamala - syuzhuzhina ... Tsamal – powder [4]; It is interesting that the Tsam root is used in the body-carcass: Tsam-d-alar, which means purification, purification [5, p.754].

In the Kartvelian languages (Mingrel-Laz and Svan), the concept of Tsamali (medicine) is presented thus:

Mingrelian: Tsamal-i is the medicine. ლურჯუმ ნამალი ლა-

ფარას ალანდუა - Ghurush tsamali lafaras alachandua (a drug against death grows under the fence): დობთურეფი წამალს მორთუ: dokhturef tsamals mortu: (I am given medicin). უწამლე ucamale - without medication: უწამლეთ ვადოპილა uwamalet vadopila (Do not kill me without medication). წამალუა tsamalua - 1. Treatment: მუთუნი წამალუაქ ვაგორთუ mutun tsamaluaq vagort (no medications help (treatment)); 2. Spraying: ბინეხის წამალანს binexis wamalans – (sprinkle). 3. poison: მიი წამალუ დო დახე შური გოფარსალუუ mitsamal do daxe shuri gofarsalu – (poisoned and almost died). 4. Imperceptibly disappear, go away: უკახალე ვამკუჯინუუ, დინამალუ ukuxale vamkujinuu, ditsamalu – (he left without turning (slipped away) **მონამალერი** motsamaleri - poisoned. ნინა მონამალერი გაფუ მაჩამინჯუ გვერიცალო Nina motsamaleri gafu machaminje gvericalo (Your tongue is poisoned like a snake) ნანამალუერი Ntsamalueri - the price for treatment: დედიბიქ ნანამალუერი მიითხუ dedibiq natsamaluer mitkhu –(the old woman demanded money for treatment). **წონამალაფუე** notsamalafue - forced to treat; **მენამლე** metsamale - healer; **მიწამალუ** miitsamalu - poisoned;

Laz: ჭამი// ნჭამი tshami // ntshami - medicine - (a sequential change in ჭ/ წ and development is quite normal in Kartvelian, or rather, in Zan): დობთორიქ ჭამი ქომომჩუ dohtorik tshami qumomchu (doctor gave me a medicine). უშქირის ჭამი გონაპუ დო ქომეჩუ Ushqiris tsami gotshapu do kumechu (He sprinkled the apple with a medicine and gave it to me). ჭამი–ჭამითენ მჭაჯი ქექკვიდეს Tshami-tshamiten mchaji qechkvides (killed the flies with the millet remedy). The tsham // ntshamroot is found in composites and produced words: ნენა–ჭამონი nena-chamoni – Poisonous tongue: **მაჟუანი ენ ნენა–ჭამონი** majhuaniennena-tshamoni (Second is Poisonous tongue). წინიშჭამი Tsitsishchami – (remedy for worms); ნომჭამეფი nomcha-

mefi – (cured); **საჭამელი** sachameli (geo.-laz.) (expensive medicine).

In this case, unlike the Mingrelian, in Laz, the borrowed units are used: **დერმანი** dermani (Arab-Turkic) – (force, medicine): **ან სი ორე, სევდა ჩქიმი, დერდი ჩქიმი დერმანი** ar sin ore, sevdachqimi, dyerdy chqimi dermani [6, p.43] (you are the only one , my beloved, a cure for my anguish).

ილაჯი// ლაჯი ilaji // laji (Turq. ilac) - medicine: უკულე თქვეს-ქი თოლიში ილაჯი ბულბულიში მჟა რენ-ია ukule tqves-qi tolisiii ilaji bulbulishi mjha renia [7, p.124] (then | they said that the medicine is a nightingale's milk).**ილაჯი** ვა უხენა-ში, შივიქ თომა ქოდო-ბლამს! “ ilaji vauxena-shi, shiviqTomaq odobghams! (If you do not make him a medicine, Shivi will have hair)! Its hould be noted that borrowed words meet with the value of gunpowder: **ბაოთი// ბაროთი**baoti // baroti (arab.-Turq. barut) - gunpowder: ბოში ბაროთითე **დომკასითა** boshi barotite domkasitia (I'm full of gunpowder).

Interesting is the word **ოჭაბუ** (otshabu), which has two meanings: 1. glue (the same in Mengrelian); 2. Treatment. It is possible that the second case was the result of a sequential change in B and M, but we must also take into account what is provided in the lazdictionary of AlioTandilava: **ჭაბუ**¹Tshabu the leaves of mistletoe white (found on apple and pear) are like boxwood leaves; the plant is always green. Its fruits are round and white - the fruit is sticky; **ჭაბუ**²Tshabu glue: კინონი ხეს ბურერი ქონაჭაბენ kinoni xes bureghi qonachaben (to the hands covered with hoarfrost adheres “bureghi”) [8, p. 46]. In lazic form, **ოჭაბულე** (otshobule) also means mistletoe white, growing on trees and being used as a cure. Preparations made from it are used to treat Hypertension, cardiac asthma, during atherosclerosis of headache, nephritis, as a means to stop nasal bleeding and bleeding from the lungs [9, p 125]. In the antonym **სანამლავი** (satsamlavi) the element **წამალ** (tsamal) in

the antonym major. In the Mengrelian-lazic language, under this meaning there are words: laz. **ღურძული/ღურჯული**(Ghurdzuli / ghurjuli) - poison, poison, caustic, epidemic (compare to gross wickedness): ნაჭკომი გიარი ღურძული გავას na tshkomi giari ghurdzuli gavas – (May that food becomes poison for you). See **ღურძული–ოღურძულე**Ghurdzuli / oghurdzulu - suppression (May you choke); **წუნა**tsuna - poison: წუნა შკომარე Tsuna Shkomare - (May you be poisoned (curse). **ხშამი** Khshami is a poison; ხშამონი Khshamoni - poisoned; Migr. Shkhami- poison. vs las. Chxami-poison (N. Marie). შხამარა **Shxamara**- very bitter (poison). **შხამარა ჯგურაე**Shkhamarajgurae – (like poison). **შხამუა**Shkhamua - poisoning. ათე ცხორებას ნი იშხამენმქ Ate cxovrebas ni isxamenq – (Do not poison yourself with life). შხანკოლა/შხანკალა Shkhankola / Shkhankala - very bitter. ხინას შხანკოლაჯგურა გემო უღუ xinas Shkhankolajgura gemo ughu (The quinine has a very bitter taste). ღვანძგი/ღუანძგილა/ ღუანძგირა ghvandzgi / ghuandzgilა / ghuandzgirა – (malice).

წამ–ან/წამ–აფ (tsam-an / tsam / af) occurs in words which in lazic language mean killing.

ონამუნუ otsamanu - crush; kill: **ონამაფუ**otsamafu - kill, destroy; crush. **ონამუ**otsamu - to strike; to kill; (compare vs tsam-eb-a). In the Lazi-Turkic dictionary **დიდი ლაზური ნენაფუნა**Didi Lazuri Nenafuna (The great Lazic dictionary) the word **ონამუ**otsamu (Athen) / **ონნამუ**ontsamuis given in three meanings: 1. catch; 2. To shoot; 3. Kill the person with a shot; **ონამაფუ**otsamafu - kill with a shot.

Svan: Unlike literary Georgian and Mengrelian, the medicine in Svan is expressed using the token of another root. This is **ჟაგბრ/ჟაგბრლ**–the medicine; **ჟბგ–ნაჟგუნ**–lot of medicines; **ხბბო ჟბგ–ნაჟგუნ ხოშჟა** –drank a lot of medicine; **ლიჟგენი** Lijgeni–poison yourself; **ლწჟაგლ**Jag–poisoned; **ჟაგბრს გბმლა დბრ იორე** Jagars gam-

ga dar itre–Nobody drinks medicine because of good taste;amis imarix luxsuremi Jagard–this medicine is used against burns.

ჟღე/ჟაგ **Jag** - 1. medicine; 2. poison; 3. gunpowder; (ren) ნანრიმ ჟღე nawrish Jag –very small(cure from fate). ალე კუჭი მძზიგი ჟღე ლოქ ლი ale kuchi mazigi Jag loq li –this is a cure for intestinal pain. დენას ჟღე ლოხოშვა denas Jag laxoshva –The girl was drinking poison. ლილჟაგრილი lilJagrili –treatment, მელჟაგრლი melJagrili–healer, ლელჟაგრილი lelJagrili–therapeutic... ჟღე–ნაჟგუნ მოლრე ჟახბლ Jag -naJgun molre Jaxól–name of herb suitable for medicines.

The linguistic data of the languages of Swann and Mengrelian-Laz, from the point of view of vocabulary and phraseology, are relatively typologically somewhat different from the literary Georgian language. It turned out that the Kartvelian languages contain a very rich and diverse material from the point of view of the dictionary that describes this concept. Leksem. The medicine has several meanings in both Georgian and Mangrelian-Laz: 1. Medicines; 2. Poison, poison; 3. Mistletoe is white; 4. paint; 5. gunpowder; 6. In a figurative sense: means, method. The root of the laztsam corresponds to cham. Unlike the literary Georgian and Mengrelian, the medicine in Svan is expressed using the token of another root. This is Jagḏr/Jagrḏl.

In Mengrelian-Laz and Svann, these data are very interesting in terms of structure and structure, as well as patterns of word production, etymology and semantic nuance. According to preliminary research, semantic nuances in relation to the Georgian language are of interest. This is natural, because every language is an individual world. This is the main form of intellectual culture of mankind. The specificity of the worldview of speakers of different languages determines the unity of concepts, as semantic units, which creates a conceptual sphere.

КОНЦЕПТ «ДУША» В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

Каждый народ имеет собственное мировоззрение. Язык отражает не только мировосприятие, но и национальное сознание народа, этноса. Как писал Гумбольдт: «Через многообразие языков для нас открывается богатство мира и многообразие того, что мы познаем в нем, и человеческое бытие становится для нас шире, поскольку языки в отчетливых и действенных чертах дают нам различные способы мышления и восприятия. Язык всегда воплощает в себе своеобразие целого народа...» [Гумбольдт 1984: 349].

„Эффективным способом реконструкции языковой картины мира и того менталитета, который порождает и объясняет эту картину, является анализ национально-культурных концептов... Важнейшим источником наших знаний о содержании тех или иных концептов является семантика слов, фразеологических сочетаний, текстов, мифологические и религиозные представления, нашедшие отражение в языковых образах [Перевозникова 2002: 184].

Концепт принадлежит народному языковому сознанию, это единство языка и мысли. Являясь коренными словами того или иного языка, ключевые слова и воплощенные в них концепты (понятия, образы, символы) отражают различные культурные идеалы, национальный характер и национальные идеи. Они сохраняют в своем значении опыт народа, его нравственную позицию, его, как принято говорить, менталитет [Колесов 2004:112]. Исключением не являются картвельские языки.

«Концепт, - отмечают лингвисты, - рождается как образ, но, появившись в сознании человека, этот образ способен продвигаться по ступеням абстракции. С увеличением уровня последней концепт

постепенно превращается из чувственного образа в собственно мыслительный» [Попова 1999: 4].

В мире нет народа или народностей, не имеющих собственное представление о душе. Каждый язык отражает эти представления, понятия, которые объединяются в одном концепте, концепте «Душа». Концепт «Душа» выступает чаще всего в паре с каким-либо другим концептом. Отношения внутри такой пары могут быть различными. В одних случаях это будет противопоставление, в других – сравнение, в-третьих – тесная взаимосвязь.

Душа, дух и представления об этих понятиях в сущности идентичны в разных народах, хотя и отличаются во многом, отражая исторические изменения социальных, культурных и религиозных традиций.

Относительно концепта «Душа», интересно проанализировать языковые данные сванского, мегрельского и лазского, сравнить их с грузинскими основами и формами.

В картвельских языках концепт «душа» (как и многие другие концепты) передается лексемами, имеющими основу одной этимологии. В грузинском, сванском, занском (мегрело-лазском) переплетаются языческие и христианские понятия о душе и духе.

Этимологически грузинской основе სულ- (sul-) [სულ-ი (sul-i) = душа; запах; ветер...] соответствует мегрельская и лазская შურ- (shur) [შურ-ი (shur-i) = душа; запах.]; Картвельским основам должна соответствовать сванские შურ- (shur-) и შულ- (shul-), которые сохранены в инфинитивах/отглагольных существительных ლი-შურ-იელ (li-shur-iel) =вздыхание, вздыхать и ლი-შულ-ი (li-shul-i) = оддышка. *შულ->შურ- (shul->shur-) следствие диссимиляции. (HeinzFainrich, ZurabSarjveladze 2000: 423).

В сванском, как и в занском (мегрело-лазском), ქვინ (qwin) имеет значения души и духа:

ქვინ „სული“ (qwin) = душа; дух; ქუნარუ „სულები“ (qunaru) = души;

Основа ქვინ (qwin) в Сванском встречается в композитах и фразеологизмах: ქუნოშარი (qunoshari) = желает от души; ქვინიმეგნე (qwinimegne) = вдохновитель, спаситель, дающий жизнь; букв. «вставляющий душу». ქვინიჩადა (qwinichada) = прерывание души, предсмертное дыхание, агония; ლიქუნავალ (liqunaval) = прерывание души, предсмертное дыхание, отход души, смерть; ქვინლგნე (qwinlgne) = вдохнувший душу, оживленный; ქვინილიწეზ (qwinilitsez) = душа выйдет, покинет (от нетерпения); ქვინმიწლები (qwinmitslebi) = с упавшей душой, еле дышащий; ქვინვენდგარხოგ (qwinvendgarxog) = душу прерывает, умирает; ქუნარამჩად (qunaramchad) = испугался (я), букв. «у меня души ушли»; ქვინილისგვჯინე (qwinilisgvjine) = агония, отход души, смерть; ქვინიმუსგვჯინე (qwinimusgvjine) = с упавшей душой, еле дышащий; მარემიქუნეშელდგი (maremiqunesheldgi) = «по числу душ», т. е. столько, сколько и человек; ქვინლეგნე (qwinlegne) = живое существо, букв. «в ком стоит душа»; ქუნოშოხელელობ (qunoshokhghelikh) = с нетерпением, «от души» ждут; ქვინანხვანტე (qwinankhvante) = вдохнул/сделал вдох; არშვნიხკუნარუს (arshvnikhqunarus) = помянуть души усопших; ხოლაქვინიმარე (kholaqwinimare) = жадный человек, букв. «человек с плохой душой».

В мегрельском, შური (shuri) имеет значения души, духа, дыхания, запаха: შურდოგური (shurdoguri) = душа и сердце (эквивалент русского выражения Душа на распашку); შურიშაშალაფა (shurishashalafa) = испустить дух; შური

მემიბარი (shurimemibari) = подуй мне; შურიშკაშუა (shurishkashua) = дышать тяжело; შურიშიღალა (shurishighala) = дышать; შურეკუმანთხუ (shurqumantkhu) = запах почувял;

შურიშგოჩამა(shurishgochama) = запахло (заваняло).

Концепт «Душа» в мегрельском встречается в основном в композитах и фразеологизмах: შურიშბუმა (shurishbutma) = молчание; შურიშგოტება (shurishgoteba) = отпустить душу, умереть; душа выйдет, покинет (от нетерпения); შურიშგინორთუაფა (shurishginortuafa) = перевести дух (развлечься); შურიშგოფარსალუა (shurishgofarsalua) = предсмертное дыхание, отход души, умереть; შურიშგოღვინტუა (shurishgoghvintua) = то же самое- предсмертное дыхание, отход души, умереть; ; შურიშგოტამა (shurishgootama) = откинуть душу, умереть; შურიშდგუმა (shurishdguma) = вдохнувший душу, одушевленный; შურიშმალაფუ (shurishmalafu) = с упавшей душой, еле дышащий, умирающий; შურიშმოდგუმა (shurishmodguma) = воспрял душой, перен. зажил; შურგოტებული (shurgotebuli) = отпустивший душу, умерший; შურდგემილი (shurdgumili) = вдохнувший душу, одушевленный; შურიშიდოკირუა (shurishidokirua) = связанная душа; შურიკოხოხილი (shurikokhokhili) = дословн. ползаящая душа, знач. похожий; შურიშხა (shurichkha) = религ. день памяти духа, обычно суббота. შურიგე (shurige) = форма обращения для проявления добрых чувств, ласки, клятвы (клянусь душой).

В мегрельском концепт «Душа» образует табуированное в картвельских языках слово შურდინაფილი (shurdinaphili) дословно: потерявший душу, (на русском- «змея»).

В лазском, как и в мегрельском, შური/შუი (shuri/shui) имеет значения души и духа. Душа - это высшая сила или человеческая душа – нематериальная и материальная, в отличие от мегрельского передаётся и другими заимствованными лексемами (в основном с арбского/персидского и турецкого): გორი (gori), დიხნი (dikh-

ni) (ср. Слав. Дыхание), ჯანი (с перс. Jani); ჯანლი (перс. Janli) одушевлённый, живой, живая душа, ნეფერი (тур. Nefer) / ნუფუსი (араб.-турк. Nufus) = живая душа, человек. Напр.:

თქვანნაკომურიეთ? (thqʋannakoshurireth) = Сколько вас душ?; ჰემკარავისჟურენეჩნეფერიტუ (hemkaravisjurenecneferitu) = на том корабле было сорок душ (человек).

Основа შური/შურ - душа как нематериальная часть человека в лазском встречается в композитах и фразеологизмах: შუიოტკვადუ (shuiotchkvadu) = прерывание души, предсмертное дыхание, агония. შურიგედგინერი (shurigedgineri) = вдохнувший душу, одушевленный. შურიოკონალუ (shuriokonalu) = отход души, смерть (в переносном смысле = нетерпение). შური-

დოლოლაფერი (shuri-dololaferi) = с упавшей душой, еле дышащий. შურიჩხა (shurichkha) = суббота, день духа. ჟურშურიონი (jurshuroni) = с двумя душами, т.е. беременная ... შურინაყაჩუ (shurinaqachu) = душу тянул, еле дышал. შურიქომეჩუ (shuriqomechu) = отдал душу, продал душу. შურიტკვიდომს (shuritchkvidoms) = душу прерывает, умирает. შუიქიუხთეფს (shuiqikhthephs) = душа выйдет, покинет (от нетерпения)...

Занский შური, как и грузинский სული, означает и дыхание: შუიძემიბარი (shui memibarī) = подуй мне; შურიქოდისვანუ (shuriodishvanu) = вдохнул/сделал вдох.

В лазском душа нечеловеческая, добрая или злая, в основном передается взаимственными словами, что является влиянием турецкого языка. Напр.: ეზრაელი/ეზაელი/ერზაილი (араб.-тур. Ezraeli/ezaeli/erzaeli) = ангел душегуб. ეჯილი (ejilli) = злой дух. იხი (ikhi) = колден, злой дух. იარიჯანლი (iarijanli) = полудух. კონჯოლოზი (konjolizi) = злой дух. ფერი = злой дух, чёрт (ср. ფერია в грузинском означает добрый дух, фея)...ჰიზირი (араб.-

тур. Hıziri) = спаситель, ангел. მელაელი/მელელი/მელეიელი (me-laeghi/meleghi/meleieghi) = ангел...

Часто обращением для проявления добрых чувств, любви, упорядочиваются слова : лаз. შურიშინე (shurimshine) =дорогая, душу помнящая – та, кто поминает душу; перс. ჯანუმ (janum)

Понятие злого духа идентичны в картвельских языках и диалектах. ჭიბკა (chinka) это вредный карлик, злой дух земли, ночное существо. В народной речи оно имеет значение ловкого. Напр., ჭიბკაბიჭი (tchinkabitchi) означает ловкий мальчик. В грузинской мифологии этот злой дух имеет особое место. В хевсурети его называют კარატისხატი(karatiskhati), ему подчиняются ალები(alebi), ქაჯები (qajebi), მაჯლაჯუნები (maj-lajunebi). В разных уголках по разному воспринимают злых духов. Напр. В кахетии ქაჯი (qaji) мужчина а ალი (ali) – соблазняющая красивая длинноволосая дева. წყლისალი (tcklisali) (= водяная али) живёт в воде. О существовании «каджи» и «чинки» верят и в западной грузии.

Лингвотипологическое описание и интерпретация картвельских языков представляет попытку установления особенностей и выявления сходства и различия каждого из них - сванского и мегрело-лазского языков.

Как показало исследование, на основе сравнения данных для выражения концепта «душа» картвельские языки имеют достаточно богатую лексическую базу. Данные сванского и мегрело-лазского языков интересны как в аспекте структуры и строения слов, так и с точки зрения словообразовательных, этимологических, семантических нюансов. На основе сравнения материала с

данными грузинского языка, наряду с общей типологией выявляются интересные семантические сходства.

Взаимствованная лексика в Картвельских языках

Согласно мнения научной литературы, большая часть лексического запаса языков цивилизованных народов, это взаимствованные слова. Взаимствование лексики естественный процесс; Народы с большим историческим прошлым значительную часть лексики заимствовали у языков древних цивилизаций (Шумерского, Латинского, Греческого... Сегодня заимствование в основном происходит с английского языка). Взаимствование слов в лингвистике считается естественной. Обязательной закономерностью, которое закономерной потребностью.

Картвельские племена с незапамятных времен находились во взаимосвязи с многими народами мира и этническими группами. Эмти контакты обуславливались географическим рапоожением (соселством), или-же культурно-экономическим сотрудничеством.

Этнокультурные контакты ярко выражены в структуре, и особенно в лексике, Грузинского языка. Изучение иностранных языковых пластов выявляет путь развития грузини их социальных взаимоотношении с этносами разных происхождений. Вместе с этим, грузинский язык, в свою очередь, внёс свой вклад в других языков.

Нико Марр считал, что грузинский язык в неравной борьбе с другими языками часто являлся победителем и этим создавал твёрдую, устойчивую гарантию для сохранения независимости, самостоятельности Грузинского народа.

Фонетическая модификация лексических элементов, вошедших в Грузинский язык с других языков, вызывает интерес не только потому, что помогает изучать фонологическую систему Грузинского языка, но и потому, что Грузинский язык во многих

случаях сохранил древнейшие формы языка, с которого произошло взаимствование, что немаловажно для учёных.

В Грузинском языке в первую очередь выявляются слой лексических элементов исчезнувших языков цивилизаций малой Азии. Основоположник лингвистической науки Франц Бопп уже тогда указывал на Грузино-Индоевропейские параллели. Специально изучали Семитско-Грузинские, Грузино-Персидские, Грузино-Армянские языковые контакты. А Грузино-Русские взаимоприкосновения, чему последовали ограничения государственно-политических и культурных функций Грузинского литературного языка, продолжались почти на протяжении 2-х веков и оставили серьёзный след не только в лексике языка, но и в сфере синтаксиса, в стилистике языка (Ломтатидзе, 1988).

Иноязычные явления (в первую очередь с Русского) в Современном Грузинском, особенно факт преумножения калькировок, неоднократно отмечали и ставили вопросы борьбы с ними грузинские учёные: К. Ломтатидзе, Авт. Арабули, М. Табидзе и др... Последовательно, учитывая эпохи, последствия влияния Русского на Литературный Грузинский, язык прессы и вообще на грузинский официальный стиль монографически изучил проф. О. Микиашвили.

В монографии подчёркивается, что информации отражающие Европейский быт, Европейскую культуру в XVIII-XIX веках к нам попадали посредством Русского.

Преумножилось взаимствование с Русского лексических единиц, но, к счастью, лексические взаимствования не отделились от элементов отображающих Русский быт и сферу явлений. В этом свою роль сыграло богатство лексики Грузинского языка. Лексика Русского языка не имела возможности для притеснения

лексики Грузинского языка. Именно поэтому даже на уровне диалектной речи количество заимствованных с Русского слов не превышает одну сотню (Микиашвили, 2005). Но зато обосновались калькированные с Русского словосочетания и фразы. Тут же надо отметить, что многие из них в самом Русском появились с введением элементов Европейской культуры. Причиной этого называют разные факторы. В первую очередь то, что многовековой Грузинский литературный язык отказался от заимствования Русских фраз, однако был вынужден „огрузинить» их, так как непосредственно с другого языка вошедшее слово „кричит» о своей посторонности, иностранности, тогда как калькированной фразе кроме специалистов мало кто подумает, что она неродная.

Изучая „ Менгрельские тексты» И. Кипшидзе, „Лазские тексты» Ж. Дюмезиля, „ Кодорские Хроники», „ Сванские прозаические тексты» с целью выявления заимствованной лексики и русизмов. В Сванском и Менгрельско-Лазском выявилось, что из уже существующих в литературном Грузинском трёх основных типов (1.лексическо-семантического: „armackobs”- не устраивает; 2.словообразовательного: „tvitmpriavi» -самолёт; 3.фразеологического и синтаксического: „saqmeimashia, rom»-дело в том что), в Картвельских языках, можно сказать, нет ни одного, кроме нескольких исключений. (Для параллели нужно отметить факт отсутствия в Картвельских языках двойного отрицания, которого нет и в древнем Грузинском, но под Русского появилось в современном литературном Грузинском). Зато в Картвельских языках обосновались такие лексические русизмы, которые, в большинстве случаев, изгнали собственные Картвельские единицы. Напр., в сванском лесема „vichitel» - учитель изгнала сванские формы „mu-teri, e-teri» составленные от сванского „li-teri

« - учиться В изданном 2008 году „Учебнике Сванского Языка» преимущество дано этим единицам, что, естественно, считается правильным

Особенно заметен избыток руссизмов в Кодорском сванском, по сравнению с другими диалектами Сванского (Балземоури, Балсквемоури, Лентехури и Лашхури). Это обусловлено неоспоримым фактором, которым является языковая политика Советского Союза, причиной которого в Абхазии, и естественно, Кодорком – историчеки Дальском- ущелье делопроизводство в протяжении всей „коммунистической эпохи» велось на Русском языке.

Лексические Руссизмы зафиксированы в начале XX века Иосифом Кипшидзе в „Менгрельских текстах». Доказательством языковой экспансии можно привести несколько примеров: „granicefishaparakhodephigilaledes”- Заграницу пароходы ходили (200); „ijgurarazbonikiqaanasmitinvare”- Такого разбойника нет никого на земле (222); „ateminutisgagmiintcki”- Сию минуту оденься(облочьсь) (260); „ tinaakoshkashexesmukuvaluantsie”- Он с окошка рукой махал(261)...

В отличие от Менгрельского в Лазском руссизмов меньше. В основном они встречаются с 30 –х годов прошлого столетия особенно в речи Очамчирских и Анаклийских лазов: „ekulexazaniqizdipslaperathen”(123) – Потом хозяин возьмёт лопатой; „amane-naarren,raznicavaughun” (201)- Но язык один, разницы нет; „aghan-imuthunitekhnikha, varamateriali, varamuthuni-naksivan, thur-qiqmushijokhoqogedumers”(208)- Теперь какую либо технику, либо материал, либо что-нибудь если сделают, Турок своим именем назовёт...

Во всех Картвельских языках руссизмы применяются почти

одинаково в каждодневной обиходной речи. Напр.: „poli”- пол; „stoli”-стол; „siphichka”- спичка; „staqani”-стакан; „mashina”- машина; „kukhna”- кухня и др.

Наблюдая Менгрельско-Лазскую и сванскую живую речь, анализируя уже собранные материалы и на основании вышесказанного можно сделать выводы и представить аспекты изучения руссизмов в Картвельских языках в следующем порядке:

1. На рубеже XVIII-XIX веков Грузинский литературный язык и соответственно Карвельские языки подвергались приумножению руссизмов; Грузинскими учёными (А. Шанидзе, К. Ломтатидзе, А. Арабули, Ш. Апридонидзе, О. Микиашвили...) последовательно изучались руссизмы в Грузинском литературном языках и диалектах

2. Вопрос в Картвельскх языках (Менгрельско-Лазском , сванском) недостаточно, непольностью изучен. Предметом изысканий должны стать лексические, синтаксическо-структурные, или-же другого рода руссизмы, которые должно выявить, изучить, классифицировать.

3. На основании уже собранного материала можно выделить, что к началу XX века экспансия Русского языка в Картвельских языках достаточно сильная.

4. Определить хронологию обоснования руссизмов в Картвельских языках возможно на основании сопоставления и сравнения данных уже изданных текстов и живой речи

5. Выясняется, что в Менгрельско-Лазском и сванском над синтаксическо-структурными и семантическим руссизмами неоспоримо преобладают лексемы вошедшие непосредственно с русского. хотя Картвельские языки применили оба способа – посредственный и непосредственный.

6. Разница очевидна и с точки зрения сравнений частоты применения заимствований между современной разговорной речью и почти столетия назад записанных сванских, менгрельских и лазских тексто

К ВОПРОСУ О ПАРОНОМАЗИИ В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье речь идет о паронимии в картвельских языках. Проанализированный нами материал по данному вопросу показал, что различна точка зрения исследователей по поводу синтаксической квалификации паронимического выражения, но большинство исследователей придерживается мнения, что паронимия – грузинское явление. Паронимические формы встречаются в мегрельском и сванском... Паронимия была характерным явлением в картвельских языках еще с древнейших времен.

Анализируемый материал выявил следующие аспекты исследования: встречаются ли двухкомпонентные формы с предикативным значением в сванском и мегрельско-лазском точно так же, как в грузинском литературном языке; какова частотность их употребления с точки зрения сравнения данных живой речи и зафиксированных форм, встречающихся в собранных и изданных более века назад сванских и занских текстах; в бивербальном возможна комбинация любых форм глаголов-сказуемых или только одного типа; в каком случае возможна или невозможна замена второго компонента начальной формой; какой из существующих типов паронимии-корневой или семасиологической-встречается чаще и у какого типа ареал употребления более ограничен, и, наконец, какая точка зрения, высказанная в грузинской лингвистической научной литературе в отношении вопроса синтаксической квалификации такого типа словосочетаний согласно данным картвельских языков, поддерживается и подтверждается.

Итак, наблюдение за картвельскими языками показало, что бивербальные и паронوماзические словосочетания в занском и сванском довольно широко распространены, гораздо реже встречаются семасиологические, но зато встречается корневая паронوماзия, характерная скорее для диалогов, чем для связной речи и повествования. В результате исследования мы пришли к выводу, что паронوماзические выражения являются естественным и характерным явлением для сванского, мегрельского и лазского языков, особенно для живой речи. Гораздо реже, но все же встречаются такие словосочетания в ранее изданных сванских и мегрельских текстах.

Ключевые слова: паронوماзия, картвельские языки, корневая и морфологическая паронوماзия, корневая паронوماзия, самасиологическая паронوماзия.

Паронوماзийное сказуемое является двухкомпонентной, но однопонятийной конструкцией. В паронوماзических высказываниях как обычно имеются два компонента: личная форма глагола и однокоренное отглагольное существительное в творительном падеже, которое чаще всего находится в препозиции, хотя может оказаться и в постпозиции (**mkhilebit amkhilo**. Досл. Разоблачением разоблачить; **da iglovdes glovit**.. Досл. Печалью печалится). Обычно, паронوماзические пары встречаются вместе, но бывают и раздельно (**dadga mze da mtvare dadgomit**... Досл. Наступило солнце и Луна наступлением...; **sikvdilit mashin movkvdet saukunod**... Досл. Смертью тогда умрем навеки). К. Церетели, исследовавший паронوماзию в грузинском языке, однокоренные паронوماзические пары называет корневой или морфологической паронوماзией, а производных от синонимичных корней, - семасиологической или семантической паронوماзией. [10, 281: 283].

Отглагольное существительное, стоящее в творительном падеже, может связываться с составным сказуемым, именная часть которого является однокоренным причастием: **urchebit dau-morchilebel** (//urch) eqmeniT... Досл. Непокорностью непокоренные (будьте непокоренными); **mocemit mocemul** arian... Досл. Даванием давшие.

О паронимии подробно рассуждает Ив. Имнашвили, который выявил несколько случаев, когда в творительном падеже вместо отглагольного существительного стоит абстрактное имя: **simdablit daimdable**... Досл. Низостью униженный; **tsadierebit stsa-doda**, Досл. Возжеланием возжелал [3: 236].

Паронимия является характерным явлением для семитских языков, особенно еврейского. Она часто встречается в древнегрузинских переводных памятниках, но как утверждает Ив. Имнашвили, в этом нет иноязычного (еврейского влияния), грузинская паронимия не всегда зависит от другого языка, а является особенностью самого грузинского языка и встречается также в оригинальных памятниках. Паронимия – частое явление и для современного грузинского языка, так как подобные выражения часто встречаются как в живых говорах, так и в литературном грузинском языке» [3, 244]. Паронимия – грузинское явление. Паронимические формы встречаются в мегрельском и сванском... Паронимия была характерным явлением в картвельских языках еще с древнейших времен... [8; 112].

Различна точка зрения исследователей по поводу синтаксической квалификации паронимического выражения. По мнению К. Церетели, «паронимия синтаксически целостна. Она является сказуемым в предложении. Ни одно слово в паронимическом выражении нельзя рассматривать как отдельную

синтаксическую единицу, в противном случае паронимазия теряет свою специфику... Синтаксически паронимазия не что иное, как составное, выражающее одно вербальное понятие. В этом заключается особенность паронимазии. Поэтому, о синтаксической природе отдельных членов грузинской паронимазии не приходится говорить.» [10, 292].

Таким образом, суть паронимазии заключается в выражении одного вербального понятия двумя формами (двумя словами). Эти слова же производятся от одного и того же глагола и представляют собой комбинацию личной формы какого-либо глагола и отглагольного существительного в творительном падеже (груз. *Kitkhvit kitkhulobs* Досл. Чтением читает, *Chamit chams* Досл. Едой ест, сванск. *liRralSvæE iRral//laRraloSæEiRral*, груз. *Singerit mgeris-* Досл. Песней поет; *liTxviarSvæE iTxviar*, груз. *Nadirobot ki nadirobs* Досл. Охотой то охотится, Мегр. **Gurat vature** Досл. Смертью не умер, Мегр. **ragaditqichiasie** Досл. Беседой пусть беседует).

В специальной литературе говорится о широкой распространенности паронимазии в древнегрузинском (Груз. **tanjva tanjvita**.. Досл Мучение мучением; Груз. **khedvida khedvita**... Досл. Зрел зрением) **khilvit vikhile** Dzviri igi erisa Chemisai, досл. Видением увидел оно лихое моего народа (*gamosv.* 3,7); Древнгруз. **parvittsarmomipares** ме-Досл. Украдкой украли меня (*Shesaqme,* 49,15)... и т.д, и она считается явлением семитским (еврейско-греческим) явлением. [9 179].

Как мы видим, грузинская паронимазия была объектом исследования для многих грузинских ученых (К. Церетели, А. Кизирия, Ив. Имнаишвили, Г. Картозия, Н. Базилая, Л. Кванталиани, Р. Чхеидзе, Л. Гегучадзе и др.)

Вопрос изучен и монографически. О вопросе квалификации

двухкомпонентной формы паронмазии как одной синтаксической единицы было высказано много различных мнений, часто взаимоисключающих (К. Церетели, А. Шанидзе), но все исследователи сходятся в том, что паронмазия-это грузинское явление и не только результат влияния семитских языков. Паронмазические формы встречаются также в мегрельской и сванском. О необходимости изучения данного вопроса на основании сравнения картвельских языкоа указывает и А. Кизирия. Этим вызван и наш интерес к изучению бивербальных и паронмазических словосочетаний в мегрельско-чанском и сванском языках.

Анализируемый материал выявил следующие аспекты исследования: встречаются ли двухкомпонентные формы с предикативным значением в сванском и мегрельско-лазском точно так же, как в грузинском литературном языке; какова частотность их употребления с точки зрения сравнения данных живой речи и зафиксированных форм, встречающихся в собранных и изданных более века назад сванских и занских текстах; в бивербальном возможна комбинация любых форм глаголов-сказуемых или только одного типа; в каком случае возможна или невозможна замена второго компонента начальной формой; какой из существующих типов паронмазии-корневой или семасиологический-встречается чаще и у какого типа ареал употребления более ограничен, и , наконец, какая точка зрения, высказанная в грузинской лингвистической научной литературе в отношении вопроса синтаксической квалификации такого типа словосочетаний согласно данным картвельских языков, поддерживается и подтверждается.

Наблюдение за картвельскими языками показало, что

бивербальные и паронوماзические словосочетания в занском и сванском довольно широко распространены, гораздо реже встречаются семасиологические, но зато встречается корневая парономазия, характерная скорее для диалогов, чем для связной речи и повествования.

Паронوماзийное сказуемое в мегрельском:

1. Мегр. **Guratvagure**, mara aureshe ekula mutunts veshuleb umexvarebuo; груз. „sikvdilit ar momkvdara, magram aqedan amosvla aravis sheudzlia daukhmareblad- Досл. Смертью не умер, но отсюда выйти никто не может без помощи (Кипшидзе, 1994:).

2. Мегр. **Ragaditmardftqvin**, mara musho goko sqani dida soren gichqdas, isha si muta gagole-груз. „Tqmit me vtqvi, magram rad ginda, dedasheni sad aris icode, imas shen verafrit daekhmarebi”-Досл. Разговором я сказал, но какой смысл знать, где твоя мать, ты не сможешь ей ничемпомочь [5, 1994].

3. Мегр. irkos gukvird: Chvili daduli do mumulq mucho oko getelas do **ragadit qichiasie**. Груз. „yvelas gaukvirda: Shemtsvari dedali da mamali rogor unda gacockhldes da laparakit alaparakdeso”-Досл. Все удивились: жареная курица и жареный петух каким образом должны ожить и разговором заговорить[5].

4. Мегр. **Chofuati ochofes** midgareni do mitines qaaskid, irtes. Груз. „dacherit daichires vigac da zogs shercha, gaiqnen-Досл. Уловом поймали кого-то и кому-то повезло, убежали [6: 68].

5. Мегр....**owamebelo awames**, vara egeba shuro vard-da ti chofili tish maqiminali. Груз. „Tsamebit atsames, torem iqneba sulac ar iyo is dacherili amisi mqneli-Досл. Пыткой пытали, но может вовсе не был пойманный творцом этого [6: 68].

6. Мегр. ukul **mikiqun mikoqunat** do ukul minort udesha, axal udesha. Груз. „Mere Chaicva Chacmit da mere shevida sakhlsbi, akhal

sakhlshi (Досл. Потом одеванием оделся и потом зашел в дом, в новый дом [6: 104].

7. Мерп. **Gurat vaguredaté** dodgas va idzirdani gaxkhreba.Груз. „sikvdilit ar momkvdariyavit da arasdros genakhot gakhareba~ Досл. Смертью не умирайте, но чтобы никогда не видели радости» [5:351].

8. Мерп. meekhvaresé xolo artiancé, **dotskapuletsé tskapulo** do dontkhores ena kholo.Груз. „Daekhmarnen ertmanets, akutsvit akutses da damarkhes esec. Досл. Помогли друг другу, членением расчленили и похоронили и его. [5, 263].

Парономазийное сказуемое в лазском:

Лазск. Chqimi **oailu-ti dogailen, okauti dogakaren** (diumezili 2009, 160) Груз. „Me mokvlitac momklav, kurnebitac ganmkurpav-Досл. Ты меня убиением убьешь, лечением излечишь [2, 160]

Парономазийное сказуемое в сванском:

1. Сванск. labakhoshv qa ibakhi,maretkhvims galdeshigtse i ibircanielî/ [7]. Груз. `bijebit ki abijebis,magram tavs verichers da barbacebs-.Досл. Шагом то нагает то, но едва держится и спотыкается.

2. Сванск. ala,nagjurhadurmamitsvdanimo?[7].Груз. `esymatsvili, rogor, saereod ar kitkhulobs”? Досл. Как, Этот юноша совсем не читает?

Сванск. **latsvdanoshæeitsvdani**, imjimama, maretkhumtësga mamgveshgalesozi [7]. _Груз. `kitkhvit kitkhulobs,rogorara,magram tavshi arafei shesdis-. Досл. Чтением то читает, но в голову ничего не лезет.

3. Сванск. legmerde **lakhvantoshgaladu,ikhvanti**,mare dagra doæeuqadeêxad[7].Груз. avadmyofisuneqvieki suneqavs, magram sikvdili, albae ar ascdeba.”

Досл. Больной дыханием то дышит, но, наверное, не избежит смерти.

4. Сванск. **Limcuqvilsheadu,imcuqlielkh,hemji moshlagasat-gennexminelubanzgegvshs** [7].Груз. ShuamavlobitkiShuamavloben, tuki rogorme moagvares da gadatsyvites es chakhlartuli saqme... Досл. Посредничеством то посредничают, если кое-как решат и распутают это запутанное дело .

5. Сванск. **Lanyavosh einyavkhðæpe**Груз.**Gartobitertoba** –Досл. Развлечением Развлекается.

6. Сванск. **Likhedsh khedni** Груз. **Mosvlit mova** Досл. Приходом придет

7. Сванск. **Limarjvish qakhomurji**, Груз. **Dakhmarebit daekhmareba-** Досл. Помощью поможет.

Иллюстрации из сванских прозаических текстов и живой речи:

8. Сванск. **Sofeltelishdveshæ mamanshduve**, maredosg an-muse lakhvarte, amgad mujgvreshi leshdbar uzgrad otsadkh;[7].Груз. Sofelshi tovit ar tovda, magram adre chamotova mtebze, amitomac daumtavrebeli daurchat shemodgomis samushaoebi: motana sheshis, mochra chalis, narchenebisagan motsmenda yanebisa da shemozidva mosavlisa- Досл. В селе снегом не снежило, но рано заснежило в горах, поэтому остались незаконченными осенние дела: принос дров, скошение сена, очистка поля от остатков и собрание урожая.

9.Сванск. **Litkhviarshv desama mosh antkhviare.....** [7].

Груз. **Nadirobot veraraferi ver moinadira..** Досл. Охотой не поохотился .

Основные взгляды, высказанные в отношении паронимазических форм и их синтаксической квалификации , принимают следующий облик:

Парономазическое выражение является одним членом и в предложении представляет составное сказуемое, компоненты парономазии являются независимыми членами: стоящая в творительном падеже и связанная с глаголом-сказуемым начальная форма является дополнением, обстоятельством, слово, стоящее в творительном падеже, вместе с определителем, является дополнением или обстоятельством, компонент парономазии творительного падежа-всего лишь актуализатор и не имеет функции независимого члена.

На основании наблюдения и изучения соответствующего типа в картвельских языках, мы придерживаемся мнения, что формы, признанные парономазией в сванском, мегрельском и лазском, неоднородны и их синтаксическая квалификация должна быть дифференцирована.

Можно сделать вывод, что парономазические выражения являются естественным и характерным явлением для сванского, мегрельского и лазского языков, особенно для живой речи. Гораздо реже, но все же встречаются такие словосочетания в ранее изданных сванских и мегрельских текстах.

Для картвельских языков чаще всего характерна корневая парономазия, реже самасиологическая парономазия. В картвельском такого типа словосочетания (Сванск. **Latsvdanosheitsvdani?** Груз. **`kitkhvitkitkhulobs**”, Досл. Читением читает; Сванск. **Lim-zirshvimzir**, Груз. **`locvitloculobs**”. Досл. Молитвой молится; Мегр. **Guratvasure**, Груз **Sikvdilitarmomkvvara**”, Досл. Смертью не умер) выражают одно понятие и считаются одним членом-парономазийным сказуемым, в котором слово в творительном падеже имеет функцию актуализатора, подчеркивающее значение глагола и не являющееся независимым членом.

О некоторых семантическик группах глаголов в кارتвельских языках

О сложности глагола картвельских языков неоднократно отмечалось в лингвистической литературе. Сложность обусловлена множеством факторов: агглютинация, полиперсонализм, разнообразие довольно непростых грамматических категорий и соответственно вопрос об их маркировании, взаимоотношении залога и диатезы, инверсия и т. д.

Морфология глагола картвельских языков сложна, включает множество типов спряжения, различия между которыми не всегда мотивированы семантически или формально.

Ключевым для грамматики этих языков (грузинского, сванского, мегрельского и лазского) является разграничение 4 основных классов глаголов, каждый из которых характеризуется особой семантикой, типом оформления подлежащего и дополнений и способом выражения словоизменительных категорий: переходные, непереходные глаголы активного действия, непереходные глаголы состояния или процесса и инверсивные глаголы (в основном со значением эмоционального состояния, интеллектуальной деятельности или обладания). Морфологический строй картвельских языков в основном подчиняется агглютинативному принципу „один аффикс – одно грамматическое значение“. Однако, однозначное соответствие между аффиксами и значениями грамматических категорий часто нарушается в глаголе. Например, при инверсивных глаголах показатель грамматического косвенного объекта выражает реальный субъект, а показатель грамматического субъекта – реальный объект. Надо отметить, что во всех картвельских языках по признаку субъективно-объективной

аффиксации, глаголы делятся на две основные группы: 1) группа **v-** (глаголы, спрягающиеся по субъективному лицу) и 2) группа **m-** (глаголы, спрягающиеся по объективному лицу).

Предметом нашего исследования является тема маркирования – в частности, семантического маркирования. В связи с этим особо интересным и убедительным считаем точку зрения И. Меликишвили о семантическом, а не синтаксическом маркировании. Семантическим маркированием можно объяснить существующие по сей день в картвелологии противоречия, в частности, вопрос о функциональном изменении аффиксов субъективного лица и объективного лица в глаголах определенной группы, и, исходя из этого, – вопрос об инверсии...

И. Меликишвили считает, что описание сложной реальности картвельской морфологии должно основываться на определении её типа. Мы не должны ставить перед ней те условия, которые соответствуют другому морфологическому типу. Типология морфологического маркирования должна отвечать на вопрос: на что ориентируется морфологическое маркирование - а) на логическое соотношение субъекта и объекта или б) на семантическую природу связанных с глаголом актантов?, считаем, что морфология ориентирована логико-синтаксически или семантически.

В современной лингвистике можно считать укоренившим типологическую классификацию языков языками синтаксического маркирования и семантического маркирования. Грузинский и остальные картвельские языки при морфологическом маркировании проявляют сильную семантическую мотивацию (И. Меликишвили, 2005: 139-153).

Целью нашей работы является постановка вопросов на основе конкретного материала в сванском и картвельских языках

вообщем: в частности, а) изучение и анализ категории активности-инактивности, как определяющего явления морфологического оформления имён и глаголов; б) каким образом следуют с этой точки зрения сванский, мегрельский и лазский за грузинским; в) как распределяются соответственно аффиксы активных и пассивных лиц; г) идентичны ли выделенные на этой основе морфо-семантические группы глаголов с грузинским; д) какие специфические нюансы прослеживаются.

И. Меликишвили отмечает, что сопоставление двух рядов аффиксов лиц глагола отображает не субъективные или объективные отношения, а противопоставление актива с инактивом (И. Меликишвили, 2005: 140).

На основании анализируемого материала выяснилось, что знаки лица (аффиксы) в сванском, мегрельском и лазском языках можно квалифицировать и группировать по принципу активности-инактивности.

В картвельских языках, также как и в грузинском, инактивное подлежащее имеют глаголы следующих семантических групп: чувства и ощущения, состояния тела, выражающие процесс мышления и формы, обозначающие принадлежность.

а) глаголы, выражающие чувства и ощущения

Сванск.	Мегрельск.	Лазск.	Груз.	значение
m-alat	m-iors	m-alimben	m-iyvars	люблю
m-akhiad	m-okhiolu	m-akhelen	m-ikharia	радуюсь
m-aku	m-oko	m-inon	m-inda	хочу, желаю
m-akluuni	m-oshquru	m-ashqurinen	m-eshinia	боюсь

б) глаголы, обозначающие состояние предмета

Сванск.	Мегрельск.	Лазск.	Груз.	значение
---------	------------	--------	-------	----------

m-euje	m-aruluaphu	m-anjiren	m-edzineba	сплю
m-akldala	m-ochqaru	m-ochqarun	m-echqareba	спешу
m-ezgi	m-atchu	m-atchven	m-tkiva	болит (у меня)
m-akxshune	m-akhvaluaphu	m-akhvalen	m-akhvelebs	кашляю
m-arkunawne	m-okankalaphuans	m-adardalen	m-akankalebs	дрожу

в) глаголы, обозначающие процессы мышления

Сванск.	Мегрельск.	Лазск.	Груз.	значение
m-ixa	m-ichqu	m-ichqun	v-ici	знаю
m-ashyid	b/p-shu	qo-m-shuns	m-axsovs	помню
m-eshydeni	m-ashinuaphu	go-v-ishinam	m-agondeba	вспоминаю
m-eshdni	m-otchkordu	m-atchkondun	m-avitckdeba	забываю

г) глаголы, обозначающие принадлежность

Сванск.	Мегрельск.	Лазск.	Груз.	значение
m-ughwa	m-ighu	m-ighun	m-aqvs	имею (неодушевленное)
m-aya	m-yuns	m-iyons	m-yavs	имею (одушевленное)
m-abdava	m-obadu	-	m-abadia	у меня есть

Множество глаголов, которые часто квалифицируются инверсивными (Чикобава, Меликишвили) не заслуживают такого определения, так как в их структуре не произошла инверсия, они осуществляют прямое маркирование семантического положения (И. Меликишвили, 2005: 145). Данные сванского языка подтверждают эту точку зрения. В сванском можно выделить множество групп глаголов с различными семантическими нюансами. Они также имеют прямое семантическое маркирование (например, глаголы с семантикой произвольности). В грузинском некий искусственный оттенок чувствуется в тех формах модальных глаголов, которые сванскому присущи. Сравним:

сванск. груз.

chum-echumini „ga-m-eketebineba” =

невзначай сделан мной
sgam-etkcaani „shemo-m-elakheba” =
невзначай будет избит мной
sgam-edgaari „shemo-m-ekvlevineba” =
невзначай будет убит мной

В сванском, особенно в диалекте „балсземоури“, имеется группа глаголов, в которых передается настрой субъекта, сильное желание, выполнить действие, выраженное глаголом.

сванск. груз.

m-aznuni „tcasvlaminda” = хочу идти
m-abergune „thokhna minda” = хочу пахать
m-azelalwne „siaruli minda” = хочу ходить

В специальной литературе они условно названы модальными глаголами (Р. Чадуа, Структурно-семантический анализ статических глаголов в „земосванури“, Автореферат, Тб. 1999, с.14).

По мнению И. Меликишвили, считать инверсивными глаголы инактивной конструкции - это навязывание принципа синтаксического маркирования для данных языков и их рассмотрение с точки зрения принципов европейских языков, которое чуждо картвельской морфологии. Иманентным принципом картвельской морфологии является прямое семантическое маркирование. Таким оно должно было быть на общекартвельском уровне и таково оно по сей день, так как в определенных семантических группах при новых образованиях этот принцип остаётся в силе (И. Меликишвили, 2005: 152).

Основываясь на результаты изучения живой речи, можно сделать вывод: прямое семантическое маркирование в

сванском имеют глаголы, обозначающие чувства и ощущения, местоположения предмета, процессы мышления, принадлежность. В мегрельском и лазском языках прямое семантическое маркирование имеют глаголы вышеперечисленных групп, к которым добавляются глаголы категории «потенциалиса», типа **m-aketine(n)//m-aqimine(n)** = могу сделать, **m-ashve(n)** =могу выпить, **m-achkome(n)** = могу съесть.

При сравнении с данными сванского языка, в мегрельском и лазском пара глаголов оказались субъективного оформления (группы v-), а в основном маркирование одинаковое, что хорошо отображено в анализируемом материале.

Сопоставляя данные сванского, мегрельского и лазского языков становится очевидным, что группирование глаголов по принципу семантического маркирования в основном соответствует данным грузинского языка и представляет общую картвельскую систему.

ლიტერატურა

- 1. აბესაძე 1975:** – ნ. აბესაძე, ბრუნვათა სინტაქსური ფუნქციები სვანურში ქართულთან მიმართებით, თსუ შრომები, 164, თბ., 1975.
- 2. არაბული 1984:** – ა. არაბული, ზმნის ფორმათა სემანტიკური ანალიზისთვის ქართული ზმნის ფორმოზრივ-სემანტიკური ანალიზი, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XVI სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 1984.
- 3. ახვლედიანი 1999:** – გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1999.
- 4. ბარბაქაძე 2014:** – ც. ბარბაქაძე, ოცნების რაობა, სემიოტიკა N12, 2014, www.mastsavlebeli.ge).
- 5. ბასილაია 1974:** – ნ. ბასილაია. შემასმენელი და შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ქართულში, სოხუმი, 1974.
- 6. ბარდაველიძე 1939:** – ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, I ახალწლის ციკლი, თბ., 1939.
- 7. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:** – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანატთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
- 8. გამყრელიძე 2003:** – თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბ., 2003.
- 9. გამყრელიძე 1965:** – თ. გამყრელიძე, ზმნის „პირიანობა“ და „ვალენტობა“, რჩეული ქართველოლოგიური შრომები, თბ., 1965.
- 10. გაბლიანი 1925:** – ე. გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი, ტფ., 1925.
- 11. გეგუჩაძე 1997:** – ლ. გეგუჩაძე, პარონომაზიული გამოთქმის სინტაქსური კვალიფიკაციისათვის ქართულში, თბ., 1997.

12. გოგოლაშვილი 1988: – გ. გოგოლაშვილი, ქართული ზმნის უღვლილების სისტემა, თბ., 1988.

13. გოგოლაშვილი 2010: – გ. გოგოლაშვილი, ქართული ზმნა, თბ., 2010.

14. დავითიანი 1973: – აკ. დავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1973.

15. დანელია 1994: – კ. დანელია „უკვდავება მეცნიერის ღვანლისა“, ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1994.

16. დანელია, სარჯველაძე 1977: – კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1977.

17. დონდუა 2001: – კ. დონდუა, სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ. 2001.

18. დონდუა 1967: – კ. დონდუა, რჩეული შრომები, I, თბ., 1967.

19. ეზუგბაია, 2010: – ლ. ეზუგბაია, მეგრულ-ლაზურის გრამატიკის საკითხები, თბ. 2010.

20. ენათმეცნიერულ ტერმინთა მოკლე ლექსიკონი, თბ., 1975.

21. თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, თბ., 1986.

22. თაყაიშვილი, 1991: – ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, ქართული ემიგრანტული ლიტერატურა, დაბრუნება, თბ., 1991.

23. თელია, 1996: – ვ. თელია რუსული ფრაზეოლოგია, მოსკოვი, 2001წ.

24. თოფურია 1967: – ვ. თოფურია, შრომები ტ. I, სვანური ენა, ზმნა, თბ., 1967.

25. თოფურია 2002: – ვ. თოფურია, შრომები, ტ. II, თბ., 2002.

26. თოფურია 2008: – ვ. თოფურია, სვანური ენის სახელმძღვანელო, თბ., 2008.

27. თოფურია 1972: – ვ. თოფურია, ბრუნების ისტორიის ზოგი საკითხი სვანურში, საქ. მეცნ. აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XXVIII სამეცნიერო სესია, თბ., 1972.

28. თოფურია, ქალდანი 2000: – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ., 2000.

29. იაკობიძე 2015: – ნ. იაკობიძე, ემოციის აღმნიშვნელ აბსტრაქტულ სახელთა სემანტიკა ქართულსა და გერმანულ ენებში, თბ. 2015წ.

30. იმნაიშვილი 1957: – ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.

31. იმნაიშვილი 1971: – ივ. იმნაიშვილი, ძველი ქართული ენის ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. II, თბ., 1971.

32. იმნაიშვილი 1996: – ივ. იმნაიშვილი, ზმნა ძველ ქართულში, ნაწ. I, ნაწ. II, მაინის ფრანკფურტი, თბ., 1996.

33. კარტოზია 1975: – გ. კარტოზია, რუსთველური პარონომ-აზია, კრებ. ვეფხისტყაოსნის ტექსტის საკითხები, თბ., 1975.

34. კარტოზია 2005: – გ. კარტოზია, ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, თბ., 2005.

35. კარტოზია, გერსამია, ლომია, ცხადაია 2010: – გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბ., 2010.

36. კიკნაძე 1947: – ლ. კიკნაძე, I სერიის მწკრივთა წარმოება: თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, თბ., 1947.

37. კიზირია 1982: – ა. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ., 1982.

38. კვანტალიანი 1990: – ლ. კვანტალიანი, ქართული ზეპირ-სიტყვიერების სინტაქსი, თბ., 1990.

39. კვაჭაძე 1977: – ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1977.

40. კვაჭაძე 1958: – ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის სინტაქსი,

თბ., 1958.

41. კვაჭაძე 2001: – ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, თბ., 2001.

42. კრებული „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, ტ. I, ვ. თოფურიას რედ., თბ. 1986.

43. ლომთათიძე 1953: – ქ. ლომთათიძე, თბება ტიპის ზმნათა ისტორიისათვის ქართულში, იკე, IV, თბ., 1953.

44. მარგიანი-სუბარი 2008-2009: – ქ. მარგიანი-სუბარი. ზემოსვანურ დიალექტთა მორფოსინტაქსური ანალიზის ზოგი ასპექტი. თბ., 2008-2009.

45. მარი 1910: – ნ. მარი, ჭანური (ლაზური) ენის გრამატიკა, 1910წ.

46. მასლოვა 2001: – ვ. მასლოვა, ლინგვოკულტუროლოგია, მოსკოვი, 2001წ.

47. მაჭავარიანი 1959: – გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებით“ ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის კითხვები, I, თბ., 1959.

48. მაჭავარიანი 1973: – გ. მაჭავარიანი, ვნებითის სუფიქსური გენეზისის საკითხი ქართველურ ენებში, მაცნე N 1, თბ., 1973.

49. მაჭავარიანი 1985: – გ. მაჭავარიანი, ბრუნების ზოგიერთი საკითხი სვანურში, იკე, XXIII, თბ., 1985.

50. მაჭავარიანი, ნებიერიძე 1972: – გ. მაჭავარიანი, გ. ნებიერიძე, ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები, თბ., 1972.

51. მახარობლიძე 2010: – თ. მახარობლიძე, ბასკური და ქართველური დესტინაციური სისტემების ტიპოლოგია, თბ. 2010.

52. მელიქიშვილი 2001: – დ. მელიქიშვილი, ქართული ზმნის ულლების სისტემა, თბ., 2001.

53. მელიქიშვილი 2005: – ი. მელიქიშვილი, პირდაპირი სემანტიკური მარკირება როგორც ქართველურ ენათა მორფოლოგიის განმსაზღვრელი პრინციპი და პირის ნიშანთა ინვერსიის

პრობლემა, ტიპოლოგიური ძიებანი, ტ.V, თბ., 2005.

54. ნაჭყეზია 2006: – მ. ნაჭყეზია, ქართველთა ეთნოლინგვისტური ტერმინები, თბილისი.

55. ნებიერიძე 1991: – გ. ნებიერიძე, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.

56. ონიანი 1966: – ალ. ონიანი, „ქართული იდიომები“, თბ., 1966.

57. ონიანი 1978: – ა. ონიანი, ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბ., 1978.

58. ონიანი 1989: – ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბ., 1989.

59. ონიანი 1998: – ა. ონიანი, სვანური ენა თბ., 1998.

60. სარჯველაძე 1997: – ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.

61. სარჯველაძე 1984: – ზ. სარჯველაძე, ქართული

62. სვანური ენის ქრესტომათია. თბილისი. 1978.

63. სუხიშვილი 1976: – მ. სუხიშვილი, სტატიკური ზმნები ქართულში, თბ., 1976.

64. უთურგაიძე 2002: – თ. უთურგაიძე, გრამატიკული კატეგორიებისა და მათი ურთიერთმიმართებისათვის ქართულ ზმნაში, თბ., 2002.

65. ურიდია 1960: – ო. ურიდია, მეგრულის სინტაქსური თავისებურებანი ქართულთან მიმართებით, თსუ შრომები, 931, თბ., 1960.

66. ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990: – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, 1990..

67. ფეიქრიშვილი 1996: – ჟ. ფეიქრიშვილი, ქართული ენის სინტაქსი, ქუთაისი, 1996.

68. ქავთარაძე 1954: – ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატ-

ეგორიების ისტორიისათვის ქართულში, თბ., 1954.

69. ქალდანი 1970: – მ. ქალდანი, დიალექტთა შერევა კოდორის ხეობის სვანურში, იკე, XVII, თბ., 1970.

70. ქალდანი 1969: – მ. ქალდანი, სვანური ენის ფონეტიკა, თბ., 1969.

71. ქალდანი 1956: – მ. ქალდანი, სვანური ენის ლაზამულური კილოკავის გრამატიკული თავისებურებანი, იკე, VIII, თბ., 1956.

72. ქაჯაია 2001: – ო. ქაჯაია, „მეგრულ-ქართული ლექსიკონი“, I-IV ტომები, თბილისი, 2001-2006;

73. ქუთათელაძე 1894: – არ. ქუთათელაძე, პირველი დანყებითი ქართული გრამმატიკა, შედგენილი არ. ქუთათელაძისაგან, მესამე შევსებული გამოცემა, ტფილისი, 1894.

74. ყიფშიძე 1994: – ი. ყიფშიძე. რჩეული თხზულებანი. თბ. 1994.

75. შანიძე 1948: – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, სინტაქსი, თბ., 1948.

76. შანიძე 1980: – ა. შანიძე, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1980.

77. შანიძე 1981: – ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, თხზულებანი, II, თბ., 1981.

78. შანიძე 1948: – ა. შანიძე. ქართული ენის გრამატიკა. II. სინტაქსი. თბილისი. 1948.

79. შანიძე 1973: – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973 // ა. შანიძე, თხზულებანი, ტ., II, თბ., 1980.

80. შანიძე 1976: – ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

81. შარაძენიძე 1946: – თ. შარაძენიძე. უარყოფითი ნაწილაკები სვანურში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I. თბ., 1946.

82. შარაძენიძე 1955: – თ. შარაძენიძე, ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, იკე, VII, თბ., 1955.

83. ჩანტლაძე 1998: – ი. ჩანტლაძე, ქართველოლოგიური ძიებანი, თბ., 1998.

84. ჩართოლანი 2003: – ნ. ჩართოლანი, სვანური ტექსტები და ლექსიკა; ბალსზემოური კილო, თბ., 2003.

85. ჩიქობავა. II, 1936: – არნ. ჩიქობავა, „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“, 1936.

86. ჩიქობავა 1941: – არნ. ჩიქობავა, სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და ბრუნების ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში, თსუ შრომები, XVIII, თბ., 1941.

87. ჩიქობავა 1950: – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ I; თბ., 1950.

88. ჩიქობავა 1952: – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.

89. ჩიქობავა 1968: – არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968.

90. ჩიქობავა 1998: – არნ. ჩიქობავა, რა თავისებურება ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას, თბ., 1998.

91. ჩუხუა, 2000-2003: – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 2000-2003.

92. ჩხეიძე 1990: – რ. ჩხეიძე, პარონომაზიის საკითხისათვის ქართულში, წიგნი „ბილიკები“, თბ., 1990.

93. ცხადაია 2012: – პ. ცხადაია, მირსა (→ მირსობა), მ(ე) ისარონი, ჯეგე-მისარონი სამეგრელოს ტოპონიმიში, სსუ, ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, III, თბ. 2012.

94. ჭკადუა 1999: – რ. ჭკადუა, სტატიკურ ზმნათა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი ზემოსვანურში (ავტორეფერატი), თბ., 1999.

95. ჭუმბურიძე, ნიჟარაძე, ქურდაძე 2007: – ზ. ჭუმბურიძე,

ლ. ნიჟარაძე, რ. ქურდაძე, სვანური ენა, თბ., 2007.

96. ჭუმბურიძე 1986: – ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1986.

97. ჭუმბურიძე 1964: – ზ. ჭუმბურიძე, საკუთარ სახელთა ბრუნება სვანურში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, თბ., 1964.

98. ჭუმბურიძე 1986: – ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბ., 1986

99. ხუბუა 1942: – მ. ხუბუა. უარყოფითი ნაწილაკი ვა მეგრულში. სმამ, ტ. III, №7 1942.

100. ჯანაშია 1959: – ს. ჯანაშია, სვანურ-ადიღეური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები, შრომები III, თბ., 1959. B

101. ჯორბენაძე 1975: – ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბ., 1975.

102. ჯორბენაძე 1989: – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

103. ჯორბენაძე 1995: – ბ. ჯორბენაძე, ქართული ენის მროფოლოგია, თბ., 1995.

104. ჯორბენაძე 1995: – ბ. ჯორბენაძე, ქართველურ ენათა დიალექტები, თბ., 1995.

105. Н. Марр 1911: - Н. Марр, Где сохранилось сванское склонение?, Известия Императорской Академии Наук. СПб., 1911.

106. Н. Маррь, 1910: - Н. Маррь, "Грамматика чанского (лазского) языка", С-Пб, 1910.

107. Т. Шарадзенидзе 1983: - Т. Шарадзенидзе, Некоторые основные вопросы склонения сванского языка, *iberiul-kavkasiuri enaTmecnierebis weliwdeuli*, X, Tb., 1983.

108. Benvenisti 1974: - Benveniste E., Общая лингвистика (под редакцией с вступительной статьей и комментарием Ю. С.

Степанова), Москва, "Прогресс", 1974.

109. Sosiuri 1977: - Saussure F. de, Труды по языкознанию (Перевод с французского языка под редакцией А. А. Холодовича), Москва: "Прогресс", 1977.

110. Humboldt 1984: - Humboldt W. von, Избранные труды по языкознанию. Перевод с немецкого языка под редакцией и с предисловием доктора филологических наук проф. Г. В. Рамишвили, Москва, "Прогресс", 1984.

111. Pirsii 1958: - Peirce CH. S., Selected Writings, ed. Philip Wiener, Dover Publication, 1958.

ტექსტები:

1. სვანური ენის ქრესტომათია, ა. შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით. თბ. 1978.
2. სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსზემოური კილო, თბ., 1937.
3. სვანური პროზაული ტექსტები, ტ. III, გლენტეხური კილო, თბ., 1937.
4. სვანური პროზაული ტექსტები, ბალსზემოური კილო, ტ. I, თბ., 1939.
5. იზა ჩანტლაძე, ქეთევან მარგიანი, მედეა საღლიანი, ქეთევან მარგიანი-სუბარი, რუსუდან იოსელიანი, კოდორული ქრონიკები, თბილისი, 2007-2010.
6. ნ. ჩართოლანი, სვანური ტექსტები და ლექსიკა, თბილისი, 2003.
7. მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, თბ., 1937.
8. ხალხური სიბრძნე, მეგრული და ლაზური იდიომები, შემდგენლები რ. შეროზია, ო. მემიშიში. თბ., 1994.
9. მ. ლომია, რ. გერსამია, მეგრული ტექსტები, თბ., 2012.
10. ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ. 1994.
11. ლოლა ნანა, თბ., 2007.
12. ჟ. დიუმეზილი. ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები, (მ. ბუკია, ლექსიკონი”, თბილისი, 2009).
13. ი. ასათიანი, „ლაზური ლექსიკონი”, თბილისი, 2012.
14. ნ. ქუთელია, ს. ვიქია, „ლაზური პარამიტეპე, თბილისი, 1982.
15. არნ. ჩიქობავა, „ჭანური ტექსტები“, ტფილისი, 1959.
16. ს. ჟღენტი, „ჭანური ტექსტები“, ტფილისი, 1939.
17. ა. თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, თბ., 2013

შემოკლებათა განმარტება:

1. (სვან. ენ.ქრესტ. 1978:) – სვანური ენის ქრესტომათია, თბ. 1979.
2. (სვან. პროზ. ტექსტ. 1939:) – სვანური პროზაული ტექტები, ტ. I ბალსზემოური კილო, 1939წ. ტ. II ბალსქვემოური კილო;ტ. III ლენტეხური კილო, თბ. 1967. ტ. IV ლაშხური კილო, თბ. 1979.
3. (ექსპედ. მასალ.) – ექსპედიციის მასალები
4. (კოდორ. ქრონიკ. 2010:) – კოდორული ქრონიკები (გამოკველევებითურთ), 2010 – იზა ჩანტლაძე, ქეთევან მარგიანი, მედეა სალიანი, ქეთევან მარგიანი-სუბარი, რუსუდან ოსელიანი, კოდორული ქრონიკები, თბ., 2007-2010.
5. მეგრ. ტექსტ. 2012 – მ. ლომია, რ. გერსამია, მეგრული ტექსტები, თბ., 2012.
6. ყიფშიძე, 1994 – ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბ. 1994.
7. ლოლა ნანა, 2007 – ლოლა ნანა, თბ., 2007.
8. ხალხ.სიბრძნ. 1994 – ხალხური სიბრძნე, მეგრული და ლაზური იდიომები, შემდგენლები რ. შეროზია, ო. მემიშიძე, თბ., 1994.
9. კარტოზია, 2010 – გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, თბ., 2010.
10. კარტოზია, 2005 – გ. კარტოზია, ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, თბ., 2005.
- 11 დიუმეზ., 2009 – ყ. დიუმეზილი. ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები, (მ. ბუკია, ლექსიკონი, თბილისი, 2009).
12. ასათ. 2012; – ი. ასათიანი, „ლაზური ლექსიკონი“, თბილისი, 2012.

სარჩევი

წინასიტყვაობა.....	3
შესავალი	6
სიხარულის კონცეპტი ქართველურ ენებში	12
სიცილის კონცეპტი ქართველურში	22
შიშის კონცეპტი და შიშთან დაკავშირებული ფრაზეოლოგიზმები ქართველურში	31
სირცხვილის გამომხატველი ლექსემები და ფრაზეოლოგიზმები ქართველურში	42
მწუხარების კონცეპტი ქართველურ ენებში	51
ტირილის კონცეპტი ქართველურში.....	60
კონცეპტი ზარი ქართველურში	65
კონცეპტი ბედი ქართველურში.....	74
კონცეპტი თავი ქართველურში.....	85
კონცეპტი სული ქართველურში	107
კონცეპტი ნამალი ქართველურში.....	119
კონცეპტი ხელი ქართველურში	133
სუბლექტური ზმნები ქართველურში	146
პოლისემია ქართველურში	148
ა) პოლისემიური ლექსიკა ქართველურში.....	148
ბ) ზმნათა პოლისემიისათვის ქართველურში.....	161
ქართველური რელიგიური ლექსიკის ლინგვო-კულტუროლოგიური ანალიზი.....	171
ნასესხები ლექსიკური ერთეულების სემანტიკური ნიუანსები	188
რეზიუმე ინგლისურად და რუსულად.....	195
შემოკლებათა განმარტება	238

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ. №47.
☎ 239-15-22; E-mail: meridiani777@gmail.com